

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Д'ЯЧКОВА МАРІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 343.9:659.3

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНИЙ
ФЕНОМЕН

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
«081» Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора
філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____М.О. Д'ячкова

Науковий керівник – Дрьомін Віктор
Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Д'ячкова М.О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є першим у вітчизняній кримінологічній науці спеціальним комплексним дослідженням ЗМІ як кримінологічного феномену. У дисертації розглянуто ЗМІ як впливовий соціальний інститут, здатний формувати громадську думку про злочинність, криміногенні фактори та систему протидії; впливати на правосвідомість, кримінологічний світогляд та поведінку населення, на прийняття рішення про вчинення злочину або утримання від злочинних дій; виконувати превентивні функції у системі запобігання злочинності.

Запропоновано методику кримінологічного дослідження ЗМІ з урахуванням досягнень сучасної методології наукових досліджень із застосуванням поєднання первинної методики (моніторинг та контент-аналіз ЗМІ) та вторинної методики (вивчення криміногенного/превентивного впливу ЗМІ на особистість чи суспільство в цілому).

Розроблено та обґрунтовано авторську класифікацію контенту ЗМІ через призму кримінології за видами інформації: нейтральна, кримінологічно-релевантна, кримінологічно-відхилена, що дозволяє обґрунтувати необхідність та можливості застосування ЗМІ у кримінологічних цілях.

Удосконалено розуміння медійного (інформаційного) образу злочинності, яке складається з елементів: медійний стан та специфіка злочинності; медійний образ злочинця; медійний образ жертви; медійний образ системи кримінальної юстиції. Досліджено сконструйований ЗМІ медійний (інформаційний) образ злочинності у порівнянні із сучасною криміногенною ситуацією в Україні за

даними про зареєстровані злочини. Виявлено, що медійний (інформаційний) образ злочинності не відповідає реальній криміногенній ситуації. ЗМІ здебільшого висвітлюють злочини насильницької мотивації з різними ступенем тяжкості. Натомість зареєстрована злочинність має інші характеристики, згідно з якими у загальній структурі злочинності переважають корисливі злочини.

З позицій вчення про детермінацію та відтворення злочинності розглянуто професійну діяльність журналістів, пов'язану з викриттям та оприлюдненням інформації про злочинну діяльність. У зв'язку з підвищенням рівня рольової віктимності спрацьовує механізм самовідтворення злочинності, що виявляється у вчиненні численних кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я, честі, гідності, ділової репутації та майна як журналістів-фізичних осіб, так і ЗМІ-юридичних осіб.

Проведено автоматизований контент-аналіз та моніторинг регіональних ЗМІ на предмет індексних злочинів із метою прогнозування криміногенного та антикриміногенного впливу ЗМІ та вироблення і застосування превентивних заходів на регіональному рівні.

На підставі численних загально-теоретичних, кримінально-правових, кримінологічних та інших досліджень превентивної діяльності визначено, що превентивна функціональність ЗМІ – це здатність ЗМІ як неспеціалізованих суб'єктів запобігати вчиненню злочинів, нейтралізувати причини та умови злочинності, усувати завдану ними шкоду.

Виділено форми превентивної функціональності ЗМІ: стимулювання правослухняної поведінки осіб; спонукання до соціального контролю; усунення віктимологічних станів; «гальмування» механізму злочинної поведінки; взаємодія з правоохоронними та судовими органами, іншими інституціями, які виконують кримінологічні функції.

За результатами дослідження розроблено науково обґрунтовані пропозиції посилення превентивної функціональності ЗМІ та удосконалення механізму інформаційної взаємодії з правоохоронними, судовими інституціями

та громадськістю, а також надано кримінологічну оцінку організаційно-правовим засадам діяльності підрозділів Національної поліції України, відповідальних за зв'язки з громадськістю та ЗМІ.

З метою якісної реалізації інформаційної взаємодії аргументовано доцільність підготовки професійних журналістів-кримінологів, які б мали належні теоретичні та практичні навички подання кримінологічно-значущої інформації, оцінки її впливу на громадську свідомість та соціальний контроль, а також практична зумовленість включення їх до штату відомчих ЗМІ, підрозділів комунікації, прес-служб.

Практичне значення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів підтверджується їх використанням у: науково-дослідній сфері – для подальших наукових розвідок проблематики ЗМІ у кримінології та розвитку окремої теорії – кримінології масових комунікацій; правотворчій сфері – при вдосконаленні положень чинного законодавства щодо функцій ЗМІ у кримінологічному забезпеченні протидії злочинності та їх співпраці з правоохоронними та судовими органами; сфері правозастосування – як рекомендації щодо підвищення ефективності превентивного потенціалу ЗМІ, в тому числі відомчих – департаментів комунікації та прес-служб, формування правової освіти та правосвідомості громадян, сприяння протидії злочинності; навчальному процесі – при викладанні курсу «Кримінологія», спеціального курсу щодо залучення ЗМІ до протидії злочинності (для факультетів правового спрямування та журналістики) і при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (акт впровадження в навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 8 грудня 2017 року).

Ключові слова: засоби масової інформації, кримінологічний феномен, кримінологічна інформація, медійний (інформаційний) образ злочинності, криміногенний вплив засобів масової інформації, антикриміногенний вплив

засобів масової інформації, превентивна функціональність засобів масової інформації.

Список публікацій здобувача:

1. Мокряк М.О. Взаимодействие сети Интернет и преступности: криминологический аспект. *Legea si Viata*. 2017. №1. С. 112-115.
2. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. №6. Ч. 2. С. 150-154.
3. Мокряк М.О. До проблеми феноменологічної характеристики засобів масової інформації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №11. С. 102-107.
4. Мокряк М.О. Негативний та профілактичний вплив засобів масової інформації на злочинність неповнолітніх. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 6. С. 214-218.
5. Мокряк М.О. Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 286-292.
6. Мокряк М.О. Превентивна функціональність ЗМІ як теоретична конструкція та практична діяльність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. №30. С. 69-75.
7. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. №6. С. 140-144.
8. Мокряк М.О. Теорії негативного впливу засобів масової інформації. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2017 р. м. Одеса). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 334-336.
9. Мокряк М.О. Деякі аспекти впливу засобів масової інформації на формування кримінальної субкультури. *Верховенство права очима правників*

початківців: матер. Всеукр. наук. конфер. студентів та аспірантів (18 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 212-214.

10. Мокряк М.О. Можливості засобів масової інформації у попередженні злочинності. *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (10-11 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 160-162.

11. Мокряк М.О. Взаємодія засобів масової інформації та правоохоронних органів. *Community policing – нова парадигма діяльності поліції*: матер. роботи круглого столу (до 20-річчя кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»: у зб.: *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (23 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-283.

SUMMARY

Dyachkova M. Mass Media as a Criminological Phenomenon. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

The thesis for a Candidate of Law (Doctor of Philosophy) Degree, specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penal Law (081 – Law). – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2018.

The dissertation is the first in Ukrainian Criminology specialized comprehensive study of mass media as criminological phenomenon. The paper presents the view on mass media as an influential social institution, capable of forming public opinion of crime, criminogenic factors and the system of counteraction. The author investigates the potential of mass media to influence the people's awareness of laws and criminological factors and affect human behavior, decision-making about committing or abstaining from crime; imposing preventive measures in the system of crime prevention.

The dissertation suggests new methods of mass media criminological research, taking into account existing achievements of modern research methodology and combining primary methods (monitoring and content analysis of mass media) and secondary methods (investigating criminological/preventive influence of media on an individual and the public at large).

The paper provides the author's well-grounded classification of media content through criminological prism, categorizing information in the following way: neutral, criminologically relevant and criminologically detached, providing grounds for the necessity and possibility to use mass media in criminology with certain purposes.

The research leads to improved notion of media (information) image of crime comprising the following elements of media image and specificity of crime; media image of an offender; media image of a victim; media image of juvenile justice system

The author compares media image of crime with the real crime situation in Ukraine according to the statistics regarding registered crime. It has been revealed that these two pictures do not coincide. Mass media mostly report violent crimes of varying severity. However statistic data about registered crime prove that mercenary crimes prevail over other categories of crime.

The author investigates the work of journalists, engaged in reporting information about crime, from the view-point of the theory about determination and reflection of crime. Because of growing level of role-model victim-conscience, crime tends to reproduce itself, leading to the growing rate of crimes against human life, health, honor, dignity, business reputation and property of individual journalists and media as legal entities.

The dissertation contains automated content analysis of index crimes with the purpose to reveal crimenogenic and anti-crimenogenic impact of media as well as elaborate and apply the preventive measures on the regional level.

On the basis of numerous theoretical, criminological and other studies of media preventive capacity it has been defined that media preventive functionality is

reflected in their capability as non-specialized entities to prevent crime, neutralize causes and eliminate inflicted harm.

The determined forms of preventive functionality of media are the following: encouraging law-abiding behavior; encouraging public control; erasing victimological conditions; hindering the mechanism of criminal behavior; cooperation with law-enforcement and judicial bodies and other institutions which carry out criminological function.

On the basis of the research the author elaborated well-grounded recommendations concerning strengthening the media preventive functionality and enhancing informational cooperation with law-enforcement, judicial bodies and the public. The paper also contains assessment of organizational and legal basis for the operation of the National police units, responsible for public relations and cooperation's with mass media.

In order to improve the quality of information exchange and cooperation the author deems it feasible to train professional journalists-criminologists, armed with relevant theoretical and practical skills of presenting criminologically significant information, making assessment of its impact on the public conscience and public control as well as practical justification to involve institutional media, communication departments and press-services.

The practical significance of the obtained results is confirmed by their implementation in the following spheres: in the field of academic research aimed at further elaborations of the issues of media in criminology and working out a separate theory – criminology of mass communication; legislative sphere in relation to amending effective laws on media function in counteracting crime and media cooperation with law-enforcement and judicial bodies; in law implementation in the form of recommendations to ensure efficient preventive potential of media, including branch media, communication departments and press-services; in the formulation of legal education and awareness of the public, facilitating crime-counteraction; in education by teaching courses of criminology, special courses dealing with media

involvement in crime-counteraction (for the students majoring in law and journalism) and for including corresponding materials in text-books and manuals on the above-mentioned disciplines (the Act on incorporating the results of dissertation research into the educational process of the National University «Odesa Law Academy», December 8, 2017).

Key words: mass media, criminological phenomenon, criminological information, media (informational) image of crime, criminogenic influence of mass media, anti-criminogenic influence of mass media, preventive functionality of mass media.

Список публікацій здобувача:

1. Мокряк М.О. Взаимодействие сети Интернет и преступности: криминологический аспект. *Legea si Viata*. 2017. №1. С. 112-115.
2. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. №6. Ч. 2. С. 150-154.
3. Мокряк М.О. До проблеми феноменологічної характеристики засобів масової інформації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №11. С. 102-107.
4. Мокряк М.О. Негативний та профілактичний вплив засобів масової інформації на злочинність неповнолітніх. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 6. С. 214-218.
5. Мокряк М.О. Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 286-292.
6. Мокряк М.О. Превентивна функціональність ЗМІ як теоретична конструкція та практична діяльність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. №30. С. 69-75.
7. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. №6. С. 140-144.

8. Мокряк М.О. Теорії негативного впливу засобів масової інформації. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2017 р. м. Одеса). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 334-336.

9. Мокряк М.О. Деякі аспекти впливу засобів масової інформації на формування кримінальної субкультури. *Верховенство права очима правників-початківців*: матер. Всеукр. наук. конфер. студентів та аспірантів (18 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 212-214.

10. Мокряк М.О. Можливості засобів масової інформації у попередженні злочинності. *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (10-11 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 160-162.

11. Мокряк М.О. Взаємодія засобів масової інформації та правоохоронних органів. *Community policing – нова парадигма діяльності поліції*: матер. роботи круглого столу (до 20-річчя кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»: у зб.: *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (23 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-283.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. ПАРАДИГМА ЗМІ У КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	 13
1.1. ЗМІ як об’єкт кримінологічного вивчення	13
1.2. Теоретичне підґрунтя дослідження феномену ЗМІ у кримінології	28
1.3. Методика кримінологічного дослідження ЗМІ	45
 РОЗДІЛ 2. ЗЛОЧИННІСТЬ У ФОКУСІ ЗМІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	 55
2.1. Медійний (інформаційний) образ злочинності	55
2.2. ЗМІ як інструмент криміналізації та віктимізації особистості.....	78
2.3. Вплив ЗМІ на відтворення злочинності	94
 РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ЗМІ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	 111
3.1. Превентивна функціональність ЗМІ	111
3.2. Інформаційна взаємодія правоохоронних інституцій, ЗМІ та громадськості у протидії злочинності.....	133
 ВИСНОВКИ	 163
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	170
ДОДАТКИ.....	202

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток сучасного суспільства відбувається досить суперечливо. Технологічні досягнення знаходяться в тісному зв'язку з очевидними деструктивними суспільними процесами. Поступальний інноваційний розвиток суспільства передбачає використання сучасних інформаційних технологій, проте, інформація та засоби її поширення можуть бути використані зі злочинною метою. Технічні досягнення породжують все більшу кількість соціальних конфліктів і протиріч, багато з яких мають важливе кримінологічне значення і стають предметом досліджень кримінологів. Формується система соціальних явищ, які з точки зору впливу на суспільство можуть бути розглянуті як кримінологічні феномени. Кримінологія, вирішуючи головне завдання з наукового забезпечення протидії злочинності, не могла залишити без уваги засоби масової інформації (далі – ЗМІ), які є одним із найяскравіших прикладів формування нових кримінологічних феноменів.

Традиційно вважається, що ЗМІ є своєрідною «четвертою» гілкою влади, яка значно впливає на суспільну думку, масову свідомість, правову культуру індивідуальних і колективних суб'єктів тощо. Крім того, як соціальний інститут, ЗМІ, формуючи моделі поведінки, змінюючи чи «витісняючи» їх, відповідно впливають на правову поведінку. Такий вплив, безумовно, має вивчатися кримінологічною наукою, оскільки сучасне суспільство повністю залежить від інформації, її джерел. ЗМІ мають подвійну природу – одночасно є і джерелом інформації та інструментом її подання суспільству. Саме тому важливим є вивчення феномену ЗМІ у контексті їх кримінологічної природи.

Концепція ЗМІ як кримінологічного феномену не знайшла цілісного відображення в існуючих наукових працях, що, безсумнівно, викликає необхідність дослідження впливу ЗМІ у кримінологічному вимірі у таких площинах – криміногенний або профілактичний вплив на суспільство та його

інституційно-правову систему; криміногенний або профілактичний вплив на індивіда як фактор його соціалізації та поведінки.

Діяльність ЗМІ раніше вже отримувала окремі кримінологічні оцінки українських учених у межах теоретичних та прикладних кримінологічних досліджень злочинності та її видів, детермінації злочинності, генезису злочинної поведінки, детермінації та протидії злочинності.

Феномен злочинності, проблеми детермінації та протидії досліджуються соціологами, психологами, політологами, однак у сучасній Україні основний внесок у його вивчення зробили юристи. Широко відомі роботи таких українських учених, як П.П. Андрушко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.М. Бойко, О.Ю. Бусол, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Н.О. Гуторова, В.К. Грищук, І.М. Даньшин, Т.А. Денисова, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, О.В. Козаченко, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, А.А. Музика, В.О. Навроцький, С.І. Нежурбіда, В.І. Осадчий, В.М. Попович, О.С. Сотула, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун, Є.Ю. Шостко, Н.С. Юзікова, Н.М. Ярмиш, О.Н. Ярмиш, С.С. Яценко та ін., наукові розробки яких стали теоретико-методологічною основою дослідження.

У незалежній Україні кримінологічне вивчення впливу ЗМІ на рівні дисертаційних досліджень відбувалося переважно в площині ювенальної кримінології, що охоплює проблематику злочинності неповнолітніх та молоді. Так, були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.І. Бугерою на тему «Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх» (2006), О.І. Напиральською на тему «Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді» (2010), В.І. Галаганом на тему «Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх» (2015). Багато уваги приділила впливу ЗМІ на

формування особи злочинця Н.С. Юзікова. ЗМІ як фактор інституціоналізації злочинності розглядає В.М. Дрьомін.

ЗМІ як самостійний предмет кримінологічного дослідження розглядалися й у зарубіжній науковій літературі, в тому числі у дисертаційних дослідженнях: В.В. Боровікової, А.Г. Горшенкова, Г.Н. Горшенкова, О.С. Осіпової, Ф.К. Рябикіна, А.О. Токарєва, В.Т. Томіна, Г.М. Яроша в аспекті детермінації та попередження злочинності; В.Н. Бурлакова та Ю.І. Гололобової щодо зв'язку зі злочинністю; П.С. Булатецького та М.Б. Чабанянц у контексті насильницької злочинності.

Г.Н. Горшенковим та Д.А. Шестаковим запропоновано та обґрунтовано формування кримінології масових комунікацій як напряму кримінологічної науки, що систематизує знання про природу, закономірності злочинності в сфері обігу масової інформації, можливості попереджувального впливу на неї і застосування масово-комунікативних методів оптимізації функціонування системи протидії (будь-яким видам) злочинності.

Не дивлячись на тенденції та наслідки глобалізації інформаційної сфери, за яких ЗМІ мають кримінологічне значення безвідносно до юрисдикції країни їх реєстрації, що очевидно повинно відбиватися й на наукових дослідженнях та сприяти їх універсалізації, аналіз попередніх наукових робіт свідчить, що в цілому проблема ЗМІ як самостійного кримінологічного феномену розроблена недостатньо. Стрімкий технологічний розвиток ЗМІ, відсутність єдиного методологічного підходу до їх комплексного кримінологічного вивчення, реформування системи кримінальної юстиції в Україні, що вплинули й на інформаційне забезпечення протидії злочинності, зумовлюють теоретичну та практичну доцільність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Кримінологічні,

пенітенціарні та кримінально-правові заходи забезпечення сталого розвитку суспільства» на 2011–2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 рр. (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права на тему «Теоретико-методологічні засади та прикладні проблеми протидії криміналізації суспільства: інтеграційний вимір» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U01842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення та комплексна характеристика феноменології ЗМІ у кримінологічному вимірі.

Досягнення поставленої мети дослідження зумовило постановку та вирішення таких завдань:

охарактеризувати специфіку ЗМІ як об'єкту кримінологічного вивчення;
визначити стан теоретичної розробленості проблематики ЗМІ у кримінології, прослідкувавши спрямованість досліджень у контексті розуміння ЗМІ як впливового кримінологічного явища;

запропонувати методику кримінологічного дослідження ЗМІ з урахуванням досягнень сучасної методології наукових досліджень;

дослідити сконструйований ЗМІ медійний (інформаційний) образ злочинності у порівнянні із сучасною криміногенною ситуацією в Україні за даними про зареєстровані злочини;

на підставі розробки теоретичних засад вивчення ЗМІ як кримінологічного феномену визначити роль та місце ЗМІ у процесах криміналізації особистості та відтворенні злочинності;

висвітлити інформаційно-комунікативні можливості ЗМІ у протидії злочинності, визначивши їх превентивні функції у системі запобігання злочинності;

враховуючи кримінологічні функції ЗМІ, охарактеризувати напрямки та проблеми інформаційної взаємодії правоохоронних інституцій, ЗМІ та громадськості в цілях протидії злочинності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які визначають функціонування ЗМІ у взаємозв'язку з процесами криміналізації суспільства та протидії злочинності.

Предметом дослідження є ЗМІ як кримінологічний феномен.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. Діалектичний та догматичний методи пізнання дозволили виявити різноманітні аспекти функціонування ЗМІ на рівні нормативно-правового забезпечення та в ракурсі наукової розробленості феномену ЗМІ у кримінології (підрозділи 1.1, 1.2). Методи аналізу та синтезу використовувалися при дослідженні кримінологічних теорій впливу ЗМІ (підрозділи 2.2., 2.3, 3.1). Герменевтичний метод використовувався для тлумачення змісту ЗМІ як кримінологічного феномену (розділи 1, 2, 3). Системно-структурний та формально-логічний методи застосовувалися у процесі аналізу впливу ЗМІ на криміналізацію та віктимізацію особистості, а також відтворення злочинності (підрозділи 2.2, 2.3.). Системно-функціональний метод дозволив дослідити питання інформаційної взаємодії правоохоронних інституцій, ЗМІ та громадськості (підрозділ 3.2).

Із категорії спеціально-наукових методів найбільш широко використовувалися соціологічні методи: метод кількісного та якісного контент-аналізу – з метою виявлення кримінологічно-релевантної та кримінологічно-відхиленої інформації у регіональних ЗМІ, а також вивчення вироків у кримінальних провадженнях (підрозділи 2.1, 2.3); метод автоматизованого

контент-аналізу за допомогою пошукової системи Google – на предмет індексних злочинів (підрозділ 2.1); статистичний метод – для визначення структурних характеристик індексних злочинів за підрахунком питомої ваги (підрозділ 2.1).

Емпіричну базу дослідження становлять: статистичні дані Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування у 2017 році; результати кримінологічного аналізу пошукової системи Google з використанням індексних злочинів як ключових слів станом на грудень 2017 року; результати контент-аналізу публікацій у ЗМІ м. Одеси та Одеської області із змістом кримінологічного характеру станом на листопад 2017 року; 90 вироків у кримінальних провадженнях із невизначеної генеральної сукупності (більше 900), розміщених в електронній базі «Єдиний реєстр судових рішень» України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням феноменології ЗМІ з позицій кримінологічної теорії, методології та практики.

У межах здійсненого дослідження одержано результати, що становлять наукову новизну, а саме:

вперше:

застосовано феноменологічний підхід до вивчення ЗМІ, який дозволив розглянути їх як впливовий соціальний інститут, здатний конструювати медіа-образ злочинності та формувати громадську думку про криміногенні фактори та систему протидії їй; впливати на правосвідомість, поведінку та кримінологічний світогляд населення; прийняття рішення про вчинення злочину або утримання від злочинних дій; виконувати превентивні функції у взаємодії з правоохоронними та судовими інституціями;

з позицій вчення про детермінацію та відтворення злочинності розглянуто професійну діяльність журналістів, пов'язану з викриттям та оприлюдненням інформації про злочинну діяльність та втягнених до неї осіб,

внаслідок чого підвищується рівень рольової віктимності викривачів та спрацьовує механізм самовідтворення злочинності, що виявляється у вчиненні численних кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я, честі, гідності, ділової репутації та майна як журналістів-фізичних осіб, так і ЗМІ-юридичних осіб;

розроблено та обґрунтовано авторську класифікацію контенту ЗМІ через призму кримінології за видами інформації: нейтральна, кримінологічно-релевантна, кримінологічно-відхилена, що дозволяє обґрунтувати необхідність та можливості застосування ЗМІ у кримінологічних цілях;

проведено автоматизований контент-аналіз та моніторинг регіональних ЗМІ на предмет індексних злочинів із метою прогнозування криміногенного та антикриміногенного впливу ЗМІ та вироблення і застосування превентивних заходів на регіональному рівні;

проаналізовано модель реверсивного механізму інформаційної взаємодії правоохоронних інституцій, засобів інформації та громадськості на основі подання кримінологічно-релевантної інформації, що є дієвою формою контрпропаганди, здатною стримувати криміногенний вплив ЗМІ як на рівні криміналізації особистості, так і на рівні детермінації та відтворення злочинності в цілому;

надано кримінологічну оцінку організаційно-правовим засадам діяльності підрозділів комунікації реформованої Національної поліції України, відповідальних за зв'язки з громадськістю та ЗМІ;

аргументовано доцільність підготовки професійних журналістів-кримінологів для відомчих ЗМІ, підрозділів комунікації, прес-служб, які б мали теоретичні та практичні навички подання кримінологічно-значущої інформації, оцінки її впливу на громадську свідомість та соціальний контроль;

удосконалено:

методологію кримінологічного дослідження ЗМІ із застосуванням поєднання первинної методики (моніторинг та контент-аналіз ЗМІ) та

вторинної методики (вивчення криміногенного/превентивного впливу ЗМІ на особистість чи суспільство в цілому);

розуміння медійного (інформаційного) образу злочинності, яке складається з елементів: медійний стан та специфіка злочинності; медійний образ злочинця; медійний образ жертви; медійний образ системи кримінальної юстиції;

теоретичні та практичні аспекти превентивної функціональності ЗМІ, яка означає здатність ЗМІ як неспеціалізованих суб'єктів запобігати вчиненню злочинів, нейтралізувати причини та умови злочинності, усувати завдану шкоду;

дістало подальшого розвитку:

наукові розробки ролі ЗМІ у процесах криміналізації та віктимізації осіб, зокрема щодо специфіки індивідуального сприйняття та засвоєння впливу ЗМІ, а також наступної деформації ціннісних орієнтацій та установок особи;

наукові гіпотези про здатність ЗМІ створювати кримінологічно-значущі соціально-психологічні установки та стереотипи, зокрема стереотипи кримінальності представників національних меншин, що служать фактором злочинів ненависті;

наукові ідеї та практичні рекомендації формування кримінологічної культури та медіаграмотності споживачів ЗМІ з метою мінімізації криміногенного впливу;

концептуальні положення інформаційно-комунікативного превентивного потенціалу ЗМІ, реалізація якого можлива за умов створення єдиної концепції інформаційної підтримки та інформаційного супроводу протидії злочинності.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення і висновки, викладені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальших наукових розвідок проблематики ЗМІ у кримінології та розвитку окремої теорії – кримінології масових комунікацій;

правотворчій сфері – при вдосконаленні положень чинного законодавства щодо функцій ЗМІ у кримінологічному забезпеченні протидії злочинності та їх співпраці з правоохоронними та судовими органами;

сфері правозастосування – як рекомендації щодо підвищення ефективності превентивного потенціалу ЗМІ, в тому числі відомчих – департаментів комунікації та прес-служб, зниження криміногенного впливу ЗМІ, формування правової освіти та правосвідомості громадян, сприяння протидії злочинності;

навчальному процесі – при викладанні курсу «Кримінологія», спеціального курсу щодо залучення ЗМІ до протидії злочинності (для факультетів правового спрямування та журналістики) і при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 8 грудня 2017 року).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» та доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (19 травня 2017 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Верховенство права очима правників-початківців» (18 листопада 2017 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (10-11 листопада 2017 р., м. Одеса); засіданні Круглого столу «Community policing – нова парадигма діяльності поліції»: до 20-річчя кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» (23 листопада 2017 р., м. Одеса).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у одинадцяти публікаціях, з яких п'ять наукових статей, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, дві статті – у зарубіжних періодичних виданнях, чотири – тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (297 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, з яких основного тексту – 169 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПАРАДИГМА ЗМІ У КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1.1. ЗМІ як об'єкт кримінологічного вивчення

Трансформаційні процеси кінця XX сторіччя багатократно підвищили значення інформації в житті держави й суспільства. У першу чергу це пов'язане із процесами інформатизації та формування інформаційного суспільства, основною характеристикою яких є посилення ролі інформаційних відносин у всіх сферах людської діяльності, будь то політика, право, економіка тощо [114, с. 114].

Інформаційний «бум» позначився і на процесах криміналізації суспільства. Злочинність завжди була досить чутливою до будь-яких суспільних трансформацій, що в умовах інформаційного суспільства спровокувало сплеск застосування інформаційних технологій у злочинних транзакціях. Інформація в процесі масового її поширення стала засобом формування кримінологічного світогляду населення.

Широке набуття масовою інформацією кримінологічного забарвлення зумовила необхідність переосмислення та переоцінки ЗМІ у площині кримінологічної науки, основним елементом предмету якої є злочинність та якій присвячені численні кримінологічні дослідження [59, 136; 86; 72; 142; 271].

Відповідно до доктрини злочинності соціальних підсистем, розробленої Шестаковим Д.О., під злочинністю засобів масової інформації Г.Н Горшенков пропонує розуміти «властивість соціального інституту ЗМІ відтворювати безліч небезпечних для людини і суспільства діянь, що виявляється у взаємозв'язку витікаючих зі ЗМІ причин скоєння злочинів і власне злочинів, скоєних з використанням ЗМІ» [30, с. 82].

Не заперечуючи прогресивність таких позицій науковців, зауважимо, що сучасна кримінологія як самостійна соціально-правова наука наділена широким

теоретико-методологічним потенціалом, що не обмежує вивчення кримінологічних аспектів ЗМІ лише проблематикою злочинності ЗМІ.

З урахуванням специфіки сучасного інформаційного суспільства та процесів криміналізації слід підкреслити, що ЗМІ набули ознак цілісного кримінологічного феномену, що потребує активізації наукових досліджень з метою посилення антикриміногенного ефекту діяльності ЗМІ.

Обґрунтування специфіки ЗМІ як об'єкту кримінологічного вивчення та кримінологічного феномену в межах даного дослідження базується на наступних методологічно важливих аспектах.

Обіг інформації в Україні та діяльність ЗМІ, яка забезпечує цей обіг, пов'язаний із формуванням державної політики.

Основними напрямками державної інформаційної політики є: забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [212].

Попри вираженість вказаних напрямків інформаційної політики слід констатувати відсутність єдності у нормативному регулюванні та нормативному закріпленні в Україні розуміння «засобів масової інформації», що негативно позначається на правозастосуванні.

Так, Закон України «Про інформацію» [212] визначає масову інформацію як інформацію, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола

осіб. Згідно цього ж закону, засоби масової інформації - засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації.

У даному визначенні використаний інструментальний підхід, що акцентує на властивості публічного поширення, відповідно доведення до необмеженого кола осіб, певної інформації.

Деякі інші галузеві нормативно-правові акти теж оперують тими чи іншими аспектами обігу інформації при визначенні поняття ЗМІ, вказуючи їх цільове призначення – інформування населення.

У Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» №2782-ХІІ від 16.11.1992 під друкованими засобами масової інформації (пресою) в Україні розуміються періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Діяльність друкованих засобів масової інформації - це збирання, творення, редагування, підготовка інформації до друку та видання друкованих засобів масової інформації з метою її поширення серед читачів [209].

Закон України «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» №540/97-ВР від 23.09.1997 не розкриває поняття ЗМІ як такого, але вказує мету ЗМІ - інформування громадян, а також форму власності і джерело фінансування ЗМІ [208].

Нормативно передбачено також в Україні інформаційний супровід діяльності державних інституцій та місцевої влади. А такому разі про формуванні дефініцій акцентується на формі власності та джерелі фінансування ЗМІ.

Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» №539/97-ВР від 23.09.1997 визначає засіб масової інформації органу державної влади чи органу місцевого самоврядування як засіб масової

інформації, засновником (співзасновником) якого є орган державної влади або орган місцевого самоврядування і який повністю або частково утримується за рахунок державного чи місцевих бюджетів [213] .

На відміну від вищезазначених законів ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» №3759-XII від 21.12.1993 вживає термін «суб'єкт інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення» та визначає його як юридичну особу, що здійснює господарську діяльність у сфері телебачення і радіомовлення (телерадіоорганізація, провайдер програмної послуги тощо) [215].

Організаційно-правовий статус ЗМІ також покладений в основу термінології Закону України «Про інформаційні агентства». Інформаційними агентствами згідно з цим Законом є зареєстровані як юридичні особи суб'єкти інформаційної діяльності, що діють з метою надання інформаційних послуг. Під представництвом інформаційного агентства в Україні в цьому Законі слід розуміти зареєстровану в Україні відповідно до чинного законодавства як суб'єкт інформаційної діяльності будь-яку установу (бюро, представництво, корпункт тощо), що представляє в Україні державне або недержавне інформаційне агентство, зареєстроване як юридична особа згідно з чинним законодавством відповідної країни, і яке здійснює свою діяльність в Україні у сфері інформації відповідно до Закону України «Про інформацію»[211].

Вказана проблема щодо розбіжностей та суперечливих положень щодо регулювання діяльності ЗМІ попередньо зазначалась у наукових дослідженнях [272, с. 147], втім досі є невирішеною. Як влучно зазначає В.С. Шестак, «більш глибокого дослідження потребують питання природи, сутності та форм прояву діяльності цих засобів у соціальному і державно-організованому середовищі, адже, як правило, регулювання будь-яких суспільних відносин повинно здійснюватися за допомогою права» [272, с. 146].

На переконання Ю.В. Стеценка, за сучасних умов термін «засоби масової інформації» слід розуміти як: 1) канал, спосіб передачі масової інформації;

2) організації (газетні, журнальні редакції, радіостанції, телестудії, тощо), які займаються поширенням масової інформації; 3) кінцевий продукт діяльності зазначених організацій (випуск газети, радіо- або телепередача, сайт в Інтернеті); 4) особливий соціальний інститут (сукупність зазначених у пунктах 1–3 понять), який забезпечує існування комунікаційних процесів у суспільстві [236, с. 7-8].

В цілях даного дослідження ми приєднуємося до думки про те, що до основних ознак ЗМІ належать: організаційна оформленість як самостійного суб'єкта права (інформаційного); інформаційна діяльність як основна мета створення; публічне поширювання інформації як основну функцію; володіння або використання з метою реалізації їх функціонального призначення засобів масової комунікації; участь у діяльності з одержання, використання, поширення та зберігання інформації [272].

Кримінологічне значення при вивченні ЗМІ також має так званий інформаційний простір. За аналогією із розробками інфраструктури злочинності як навколозлочинного середовища [68; 180; 265], вважаємо, що інформаційний простір за умов поширення кримінологічно-значимої інформації акумулює комунікативні та культурологічні можливості злочинного середовища.

Існує обґрунтована точка зору, що засоби масової інформації створюють власний інформаційний простір – усю сукупність інформації, яка продукується засобами мас-медіа і відображає функціонування суспільства, а самі засоби масової інформації є особливою соціальною інституцією, вищим сенсом існування якої є забезпечення соціальних комунікацій. Найважливішою характеристикою інформаційного простору ЗМІ є спрямованість на широке коло споживачів. Завдяки цьому з'являється можливість пропаганди й спокуса маніпулювання громадською думкою з боку власників або держави [280, с. 32].

Аналіз сучасних концепцій щодо вивчення та визначення властивостей медіа-простору, не зважаючи на їх певні відмінності, дозволив В.К. Конаху

виділити такі його характеристики: медіа-простір є динамічною системою, що розширюється в міру розвитку суспільства; основу медіа-простору становлять усі види і типи медіа – засоби виробництва і розповсюдження інформації, а також сама інформація; однак основним ядром медіа-простору є традиційні та новітні мас-медіа (телебачення, радіо, преса, Інтернет-ЗМК, блоги та інші), які і визначають головні тенденції розвитку медіа-простору та активно впливають на формування інших видів просторів: соціального, культурного, освітнього, релігійного тощо; сучасний медіа-простір функціонує за рахунок технічних засобів відтворення інформації та являє собою систему, організовану за мережним принципом, а його головними ознаками є мобільність, конвергентність та інтерактивність; сучасний медіа-простір медіа-простір – це не лише відображення реальності, а й розуміння світу, яке конструюється та ретранслюється мас-медіа та може в значній мірі відрізнятись від реальності [112, с. 123].

Як зазначає А.І. Ярох, сьогодні інформація, а відтак і інформаційний простір, яким оперує держава, розглядаються як її стратегічний ресурс. Визнається фундаментальна залежність життєдіяльності особистості, суспільства і держави від якості цього стратегічного ресурсу. ...до найважливіших показників, які утворюють критерій якості інформаційного простору, слід віднести, в першу чергу, такі, що відображають змістовне наповнення: відповідність процесам і явищам у суспільстві, достатність для формування цілей і прийняття рішень, точність, об'єктивність та інші. Від цих показників залежить досягнення консенсусу інтересів і справедливості [280, с. 31].

О.В. Каплій зауважує, що діючі засоби масової інформації мають визначену систему та чітку структуру, яка сформувалась в останнє двадцятиліття, одночасно з розвитком правової основи. До цієї системи входять друковані, аудіовізуальні та електронні засоби масової інформації. Однак указана базова структура включає в себе підвиди, які класифікуються залежно

від направленості функціонування окремо взятих видів засобів масової інформації [103, с. 43].

Не вдаючись до широкої наукової полеміки з приводу змісту поняття «засіб масової інформації» та їх видів з наукової та нормативної точки зору, для цілей даної роботи до ЗМІ віднесемо наступні:

- друковані ЗМІ (засоби поширення інформації за допомогою друкованого відтворення тексту і зображення),
- телебачення (передача звукової та відеоінформації також за допомогою електромагнітних хвиль),
- радіо (передача звукової інформації за допомогою електромагнітних хвиль),
- Інтернет-ЗМІ (до них належать, зокрема, Інтернет-версії друкованих чи електронних ЗМІ, сайти інформаційних агентств, власне Інтернет-видання [105]. Попри те, що нормативно в Україні не передбачено реєстрації Інтернет-ЗМІ, такі ЗМІ реєструються як, наприклад, інформаційні агентства [99]).

Усе перелічене є різновидами традиційних ЗМІ. Цілеспрямовано та усвідомлено автор дисертаційної роботи не залучає до дослідження так звані соціальні ЗМІ [145]. Соціальні медіа – це інтернет-сервіси, призначені для масового поширення інформації у будь-якій формі, де вміст (контент) створюють самі користувачі, і автором може бути кожен, на противагу традиційним медіа, де авторами є попередньо відібране і обмежене коло людей. Крім соціальних мереж, до соціальних медіа належать як мінімум дві інші великі групи – блоги (блогохостинги, мікроблоги та ін.) та контент-хостинги (фотосервіси, як flickr, відеохостинги на зразок Youtube, хостинги для слайдів, документів, музики – slideshare, soundcloud тощо) [193, с. 23].

Соціальні медіа, безперечно, беруть участь у кримінологічно значимій інформаційно-комунікативній активності, але завдяки тому, що у соціальних медіа (блоги, соціальні мережі тощо) споживачі контенту через свої дописи

стають його співавторами і можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією, такі ЗМІ мають відмінну кримінологічну феноменологію та можуть стати предметом окремого дослідження в рамках окремого наукового напрямку – кримінології засобів масової комунікації [56].

Тенденційно слід відзначити постійне збільшення кількості споживачів ЗМІ з розвитком суспільства. Не дарма ЗМІ називають четвертою гілкою влади. Не випадково з'явився та набув популярності вислів «хто володіє інформацією, той володіє світом». Фактично відбуваються лише структурні зміни у функціонуванні ЗМІ: змінюється питома вага аудиторії, яка є споживачем того чи іншого виду ЗМІ.

Зростання ролі ЗМІ в сучасному світі посилена розвитком технічних мереж та швидкістю передачі інформації, глобалізацією інформаційного простору, вагомий внесок до чого зробила мережа-Інтернет.

Таблиця 1. Абоненти зв'язку в Україні [235]

	Абоненти кабельного телебачення (тисяч)	У тому числі домашні	Абоненти мережі «Інтернет» (тисяч)	У тому числі домашні
Станом на 1 січня 2008 року	3237,1	3215,2	1374,6	997,2
Станом на 1 січня 2013 року	3549,9	3540,3	5063,4	4671,7
Станом на 1 січня 2014 року*	3282,3	3269,7	5957,4	5478,3
Станом на 1 січня 2015 року*	2940,1	2931,9	5892,3	5432,6
Станом на 1 січня 2016 року*	2583,9	2576,5	6089,9	5625,1
Станом на 1 січня 2017 року*	2930,2	2922,7	16723,0	15493,1

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Наведена таблиця демонструє кількість споживачів кабельного телебачення та мережі Інтернет в Україні. За умови відносно стабільного рівня користувачів телебачення суттєво зросла кількість користувачів Інтернет.

Із кримінологічної точки зору це означає наступне: інформацію як криміногенного, так і антикриміногенного характеру отримує більша кількість споживачів, від моменту кримінологічно-значущої події до її оприлюднення, а, як наслідок, і соціальної реакції на неї проходить дуже мало часу (від деяких хвилин, до деяких годин), а завдяки так званім стрімам можливі і трансляції наживо, отже, кримінологи мають справу з прискореними механізмами детермінації злочинності через ЗМІ.

Попри те, що телебачення все ще залишається основним джерелом ЗМІ [36], принаймні, для українців, спостерігається тенденція тяжіння споживачів ЗМІ до Інтернет-ЗМІ. Із приводу цього слід висловити двоякі оцінки: із одного боку, вибагливий користувач має більш широкий вибір контенту у мережі і відносно позбавлений нав'язування кримінологічної негативної інформації, із іншого боку, цей же користувач за наявності цікавості чи схильності до споживання криміногенної інформації може цілеспрямовано підшукувати відповідний контент та виробити психологічну адикцію, що у процесі соціалізації, вірогідно, впливатиме на його поведінку.

«Мережеве спілкування та інші види комунікацій призвели до інформаційного вибуху та нехтування, фільтрування інформації. Реципієнт зосереджується на своїй окремій платформі, яка має своє право, правосвідомість і свої санкції, свої цінності та пріоритети, які не завжди (інколи) не співпадають із загальнодержавними. Виникають та каталізуються право на злочин і на повстання, на самосуд та громадський опір. Людям взагалі досить типово діяти девіантно, тим більше коли ця дія підтримується/каталізується референтною групою» [252, с. 239].

В. Терещук вважає, що «використання традиційними засобами масової інформації мережевих технологій для поширення інформації та розвиток

самостійних інтернет-видань створюють умови для безпрецедентного плюралізму думок та свободи слова, тому в українських умовах Інтернет є серйозною альтернативою офіційним джерелам інформації [240, с. 77].

За результатами вивчення стану розвитку медіа в Україні у 2016 році [36] виявлено, що у цілому користування інтернетом, зокрема, сайтами новин та соціальними мережами, зростає. Близько 67% респондентів заявили, що вони використовують інтернет для отримання новин, порівняно з 64% 2015 року.

Телебачення все ще є головним джерелом новин для українців, проте зниження його популярності триває. Кількість українців, які повідомили, що дивляться новини по ТБ, скоротилася з 89% 2014-го до 81% 2015-го та 79% 2016-го. Однак телебачення для населення залишається найпопулярнішим способом отримання інформації, переважно завдяки традиційній поширеності в аудиторії, старшій за 35 років.

Оскільки споживання новин через інтернет зростає, українці до 35 років дедалі більше отримують новини не з новинних веб-сайтів, а з агрегаторів новин на кшталт ukr.net і соціальних мереж, таких, як Facebook.

Відсоток респондентів, які користуються Facebook і які для отримання новин віддають перевагу Facebook поміж інших соціальних мереж, істотно зріс минулого року: із 27% до 36% (використання в цілому) та з 12% до 21% (переважний спосіб отримання новин) із 2015-го до 2016 року.

Позитивним для інтернет ЗМІ є той факт, що зі зростанням їхньої аудиторії не втрачається довіра. Навпаки, за рік довіра до інтернет ЗМІ зросла, як до регіональних, так і до загальнонаціональних. Найвищий рівень довіри все ще залишається в телебачення [36].

Попри відсутність в Україні та на міжнародному рівні загальноприйнятого визначення поняття «Інтернет-ЗМІ», низка держав здійснює спроби регулювання їх діяльності, здебільшого шляхом застосування до них тих внутрішньодержавних правових норм, що розповсюджуються на традиційні ЗМІ. Узагальнюючи наявну зарубіжну практику правового

регулювання інформаційної діяльності Інтернет-ЗМІ, можна виокремити два глобальних підходи. Так, «східний підхід» передбачає більш прискіпливий контроль із боку держави над усіма правовідносинами в інформаційній сфері, наявність певного виду премодерування інформаційних ресурсів, зокрема в мережі Інтернет, у межах політичної ідеології країни, мінімізації саморегулювання відносин учасниками інформаційної діяльності. «Західний підхід» базується на принципах свободи користування інформаційними ресурсами, установлення розумного балансу між нормативно-правовою базою та інструментами саморегуляції, регулювання державою найважливіших положень, які в основному стосуються загальних принципів і технічних стандартів інформаційної діяльності, а також визнанням того, що незаконне в режимі оффлайну є незаконним і в режимі онлайн [264; 99].

Слід врахувати, що «сучасні інформаційні відносини під впливом нових інформаційно-телекомунікаційних технологій набули глобального характеру і не обмежуються рамками однієї держави. Це істотно впливає на просторові рамки життєдіяльності держави і суспільства, скорочуючи відстані, збільшуючи темпи людської діяльності та роблячи сучасний світ маленьким з точки зору інформаційних відносин та інформованості людини» [114, с. 28].

В кримінологічному сенсі глобалізація інформаційного простору неминуче зумовлює глобалізацію інформаційної злочинності та разом з тим, індикує проблему обмеженості міжнародної співпраці, яка повинна мати правове підґрунтя у запобіганні злочинності, повинна бути позбавлена політичних перешкод, лінгвістичних бар'єрів тощо. На відміну від правоохоронних інституцій, інформаційна злочинність не має таких обмежень, що також підтверджує гіпотезу про кримінологічну феноменологію ЗМІ.

Підсумовуючи викладене, методологічно виправданим вважаємо вивчення феноменології ЗМІ у кримінології на трьох рівнях:

- теоретичний (концептуальне обґрунтування, вироблення та узагальнення ідей та парадигм);

- методологічний (вироблення інструментарію для перевірки (підтвердження або спростування) гіпотез), який, у свою чергу, включає підрівні:
 - первинна методика (контент-аналіз ЗМІ)
 - вторинна методика (вивчення криміногенного/антикриміногенного впливу ЗМІ на особистість чи суспільство в цілому);
- емпіричний (надання практичних рекомендацій щодо посилення антикриміногенного впливу ЗМІ та стримання криміногенного).

Неузгодженість нормативного контексту аналізу поняття ЗМІ не позбавляє кримінологічну науку можливості задіяти весь інструментарій та науковий кримінологічний потенціал для дослідження ЗМІ як кримінологічного феномену, об'єктний фокус якого зосереджується на наступному:

- ЗМІ як засіб (носій) інформаційно-комунікативного контенту, що має криміногенний та антикриміногенний потенціал та ефект;
- ЗМІ як соціальний інститут, здатний формувати громадську думку щодо кримінологічно-значущих проблем питань;
- ЗМІ як суб'єкт превентивного впливу (без ознак спеціалізованості).

Така різновекторність ЗМІ як об'єкту кримінологічного вивчення обумовлює його феноменологію. Кримінологічні аспекти ЗМІ набувають усе більшої релевантності з класичним предметом кримінологічної науки: проглядається так званий «медійний» образ злочинності (характеристики власне злочинності та її стану так, як їх подають ЗМІ, що найчастіше не співпадає з фактичними оцінками); спостерігається соціально-психологічна обумовленість злочинної поведінки через вплив ЗМІ; відбуваються процеси криміналізації та віктимізації особистості завдяки ЗМІ; наявний антикриміногенний превентивний потенціал ЗМІ. Указані позиції обумовили структурні компоненти роботи для розкриття проблематики ЗМІ як кримінологічного феномену.

Було б несправедливим не згадати ще один аспект функціонування ЗМІ, який відносять до кримінологічно значущого. Це протидія законній журналістській діяльності та інші злочинні дії проти ЗМІ та журналістів. Проблема нагальна, значення її не слід применшувати. Так, за всіма статтями, що стосуються захисту журналістів, упродовж 2016 року в Україні зареєстровано 222 кримінальних правопорушення. Із них до суду доправлено тільки 12 проваджень, що становить близько 5 відсотків [243]. Суттєвого кримінологічного значення ця проблема набуває в контексті відтворення злочинності – інформаційна діяльність журналістів, пов'язана з викриттям злочинної діяльності, провокує, в свою чергу, злочинність проти них.

І.П. Яковлєв визначає можливості і небезпеки, пов'язані з засобами масової інформації, які можна представити як систему противаг:

- засоби масової інформації – це нові можливості комунікації між людьми, демократизації, плюралізму, динамічних соціальних змін; небезпека – це порушення існуючого порядку, зростання соціальної несправедливості;
- із позитивного боку – активні учасники суспільних відносин отримують можливість для розвитку особистості, із негативного – інша частина суспільства стає пасивною;
- функціонування засобів масової інформації сприяє зростанню відповідальності членів суспільства; із іншого боку - зростає кількість маніпуляторів суспільством;
- функціонування засобів масової інформації розширює можливості крос-культурної взаємодії; при цьому існує небезпека посилення стереотипізації, зростання ворожості, конфліктогенності [279, с. 196-197].

Аналітичний підхід застосований нами для оцінки та класифікації контенту ЗМІ крізь призму кримінології:

1) нейтральна інформація/публікація (контент немає прямого відношення до предметної сфери кримінології та практики протидії злочинності);

2) кримінологічно-релевантна інформація/публікація (висвітлення обставин, дій та подій на підставі об'єктивних даних про:

- окремі злочини, злочинність та її стан;
- причини та умови злочинності;
- осіб, які вчиняють злочини, та їх жертв;
- заходи протидії злочинності;
- формування профілактичного (кримінологічного) законодавства;
- відомчі нормативні акти, які стосуються кримінологічних питань;
- діяльність правоохоронних та судових органів (у широкому сенсі, а не тільки та, яка стосується запобігання злочинності) тощо.

Подання такої інформації засноване на всебічних оцінках, як позитивних, так і негативних, що свідчить про компетентність журналістського розслідування, споживач ЗМІ має можливість на основі матеріалу зробити власні висновки; матеріал містить посилання на авторитетні джерела її отримання – прес-служби правоохоронних органів, судів, інших державних органів, дані спеціалізованих громадських організацій, органів місцевого самоврядування, на результати наукових досліджень);

3) кримінологічно-відхилена інформація/публікація:

- заперечення або замовчування подій, дій чи обставин попри їх очевидність («факту злочину не існує», «особа Н. не злочинець, а добропорядний громадянин» тощо);
- драматизація злочинності або криміногенної ситуації (явна гіперболізація – перебільшення, надлишкове емоційне забарвлення значення злочину або фактору злочинності);
- провокація криміногенності (прямі чи опосередковані заклики до вчинення злочину або інших дій, які обумовлюють злочинність чи є її

фоновими явищами; агресивна пропаганда кримінальної субкультури, явна романтизація злочинності, формування настанови на вчинення злочину тощо);

- некомпетентні правові та фактичні оцінки дій, подій чи обставин, неетичні подробиці, зокрема про особистість жертв тощо.

Однак слід зробити застереження: будь-яка інформація буде мати вплив та кримінологічний вияв лише за умов її оприлюднення та індивідуального сприйняття, а також інтерпретації її конкретними споживачами ЗМІ. Соціально-психологічні перцепції навіть при об'єктивному висвітленні кримінологічної інформації можуть мати криміногенне забарвлення, наприклад, інформація про спосіб уже вчиненого злочину як інструкція до майбутніх злочинних дій споживача.

1.2. Теоретичне підґрунття дослідження феномену ЗМП у кримінології

Теоретичний, методологічний та емпіричний рівні вивчення феноменології ЗМП у кримінологічній площині покликані у сукупності забезпечити всеохоплююче теоретико-прикладне дослідження, яке відповідає класичним та сучасним вимогам до якості дослідження та достовірності наукових висновків.

Теоретичний рівень будь-якого наукового дослідження передбачає концептуальне обґрунтування, вироблення та узагальнення ідей та парадигм.

Кримінологічна теорія, як сукупність ідей, поглядів, концепцій, вчень, уявлень про об'єкти соціальної дійсності, ґрунтується на практиці кримінологічного дослідження і вивчення ефективності боротьби зі злочинністю, перебуваючи в органічній єдності з практикою, постає як система консолідуючих знань про злочинність, зведених до єдиного спільного начала. Характерним для розроблення кримінологічної теорії є те, що її гіпотези, категорії, інструментарій поділяються на дві групи. Перша — охоплює сукупність вихідних понять і тверджень, які лежать в основі теоретичних знань і формують фундаментальні властивості... Другу групу складає сукупність похідних понять і тверджень кримінологічної доктрини, які є логічними наслідками, висновками, способами встановлення і доведення істинності її положень та в тісному структурно-логічному взаємозв'язку утворюють цілісну систему знання, яке може претендувати на істинне [65].

Кримінологічний підхід спрямований на виявлення причин і умов злочину, особливостей характеристик особи, яка вчиняє злочин, соціальних наслідків злочинної поведінки. Усе це дозволяє зрозуміти, що треба робити для запобігання вчиненню нових злочинів цією особою та вчинення подібних злочинів іншими особами; які конкретно заходи в межах закону доцільно обрати щодо винного і з метою припинення несприятливих соціальних наслідків вчиненого [128, с. 58].

Злочинна поведінка є процесом, який розгортається в просторі і часі та включає зовнішні, об'єктивні дії, що утворюють склад злочину, а також внутрішні, що їм передували, психологічні явища, які детермінують вчинення злочину [133, с. 112].

Із урахуванням викладеного слід відзначити, що формування теоретичних концепцій, ідей та поглядів на ЗМІ у кримінологічній науці відбувалося узгоджено з еволюцією поглядів на сутність злочинної поведінки та зовнішніх і внутрішніх факторів, що її детермінують. Із одного боку, ЗМІ як соціальний інститут, діяльність якого фактично не залежить від волі чи волевиявлення окремо взятої особи, чинить зовнішній вплив (криміногенний/антикриміногенний), із іншого боку, навіть неусвідомлене сприйняття масової інформації, потрапляючи на «плідний ґрунт» суб'єктивної схильності до навіювання чи психологічної готовості до девіантної поведінки, перетворюється на внутрішній тригер.

Попередньо в кримінології вже була досліджена еволюція наукових поглядів на роль ЗМІ у тих чи інших кримінологічних процесах. Зокрема, П.С. Булатецький із застосуванням історичного методу до аналізу зарубіжних досліджень, виділив три етапи вивчення медіавпливу в історико-кримінологічному аспекті:

Перший етап (кінець XIX - початок XX ст.) - пов'язаний із роботами зарубіжних учених-кримінологів, у працях яких відзначається взаємозв'язок між періодичними друкованими виданнями і злочинністю, що виражається в негативному впливі медіатексту (повідомлень про злочин, опис механізму його здійснення і т. д.) на подальшу протиправну поведінку. Однак погляди вчених-кримінологів (крім вивчення Ф. Фентон) не підтверджується науковими дослідженнями, а лише з'явилися їх передумовою.

Другий етап (1910-1930-ті рр.) - пов'язаний із дослідженнями, спрямованими на вивчення впливу сцен насильства і жорстокості в кіно на агресивну поведінку, що сприяє збільшенню насильства в суспільстві. Уже на

даному етапі відзначається, що кіно, з одного боку, навчає механізму злочину, а з іншого боку, є мотивом злочину.

Третій етап (з 1950-х рр. до сьогодні) - обумовлений дослідженнями, зосередженими на вивченні негативного впливу сцен насильства і жорстокості, порнографії, представлених у телевізійних програмах, на агресивно-насильницьку поведінку, небезпечну для життя і здоров'я інших громадян. Дослідженнями підтверджується взаємозв'язок між криміногенним впливом телебачення і протиправними діями, що виражається в скоєнні насильницького злочину [27, с. 48-49].

Не применшуючи наукове значення зазначеної вище періодизації, слід визнати необхідність її розширення за рахунок сучасного етапу розвитку ЗМІ, що позначається диверсифікацією ЗМІ, більшою доступністю різних джерел ЗМІ, конструюванням так званої інформаційної злочинності, яка уособлена певним медійним образом ЗМІ тощо. Указане акумулює й наукові пошуки та появу якісно нових кримінологічних досліджень та ідей.

У цілях нашого дисертаційного дослідження доцільним є вивчення теоретичного підґрунтя дослідження феномену ЗМІ у кримінології з позицій наукових поглядів вітчизняних науковців сучасності.

Етапізація розвитку кримінологічних досліджень ЗМІ у вітчизняній науці представлена радянським та пострадянським періодами.

У радянський період кримінологічна наука сформувала певні теоретичні підвалини вивчення проблематики ЗМІ та злочинності. Роботи В.Т. Томіна «Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью» 1976 р., Яроша Г.М. «Печать как средство массового воспитания в целях предупреждения правонарушений» 1976 р., Рябикіна Ф.К. «Организация применения средств массовой информации в профилактике правонарушений», 1980 р. та ін. [247; 246; 281; 226] переважно були спрямовані на висвітлення окремих аспектів використання ЗМІ у профілактиці правопорушень та боротьбі зі злочинністю. Обмежена увага вчених до криміногенного впливу ЗМІ

частково пояснюється тим, що фактичним «власником» багатьох ЗМІ була саме держава, в умовах контролю якої публікація чи демонстрація контенту криміногенного забарвлення зводилась до мінімуму.

Так, Ф.К. Рябикін пропонував у своїй роботі наступні напрями використання засобів масової інформації органами внутрішніх справ в профілактиці правопорушень: а) усунення, блокування або нейтралізація обставин, що сприяють вчиненню злочинів, б) попередження злочинних проявів на основі конкретної орієнтуючої громадян інформації про способи злочинів та осіб, які їх вчинили, в) демонстрація невідворотності покарання за скоєний злочин, г) створення обстановки нетерпимості і загального осуду навколо порушників правопорядку і осіб, які їм сприяють, д) правове виховання громадян, е) розповсюдження передового досвіду та прогресивних форм профілактики правопорушень, ж) підвищення авторитету органів кримінальної юстиції і громадських формувань, які беруть участь в боротьбі з правопорушеннями, з) встановлення обставин, що мають значення для розкриття, розслідування злочинів і розшуку злочинців [226, с. 59-67].

Наукові погляди вчених радянської доби щодо напрямків профілактичної діяльності із залученням ЗМІ не втрачають концептуальної актуальності і сьогодні.

У пострадянський період незалежної України ЗМІ стали об'єктом пильної уваги багатьох українських кримінологів. Така увага зумовлена рядом об'єктивних «некримінологічних» причин – інтенсифікація появи ЗМІ різних форм власності, технічний прогрес, збільшення аудиторії слухачів (читачів, глядачів), підвищення швидкості розповсюдження інформації тощо, які у свою чергу потребували нових підходів до вивчення впливу ЗМІ на суспільство та суспільної реакції на інформаційні потоки.

Слід відзначити, що у незалежній Україні кримінологічне вивчення впливу засобів масової інформації на рівні дисертаційних досліджень відбувалося переважно в площині ювенальної кримінології, що охоплює

проблематику злочинності неповнолітніх та молоді. Успішно захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук О.І. Бугерою на тему «Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх» (2006), О.І. Напиральською на тему «Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді» (2010), В.І. Галаганом на тему «Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх» (2015) [26].

Грунтовними є наукові доробки Н.С. Юзікової щодо впливу ЗМІ на неповнолітніх, викладені у монографічному дослідженні «Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії» (2016) [277, с. 300-324].

Роль ЗМІ у механізмах відтворення злочинності та створення стереотипів злочинності глибоко та всебічно досліджена В.М. Дрьомінім, який запропонував та обґрунтував інституційну теорію криміналізації суспільства [71].

Роботи російських дослідників початку 90-х років та більш пізнього періоду як спадщина радянських років мали вплив та відклик у кримінології незалежної України. Досить переконливими були наукові висновки таких авторів, як В.В. Боровікова [25], П.С. Булатецький [27], Г.Н. Горшенков [55], А.Г. Горшенков [53], Ю.І. Гололобова [52], Н.С. Малушкіна [146], В.Ю. Наумкін [176], О.С. Осіпова [186], О.О. Плотніков [192], А.О. Токарев [245], М.Б. Чабанянц [267], які робили спроби комплексного аналізу впливу ЗМІ на генезис злочинності.

Аналітичне вивчення та узагальнення попередніх наукових розробок проблематики ЗМІ у кримінології дозволяє прослідкувати наступні теоретико-концептуальні аспекти у роботах кримінологів, що домінують у наукових поглядах пострадянського періоду.

Кримінологи сучасності у своїх дослідженнях звертають увагу на роль ЗМІ у соціумі, на їх широку функціональність, що дозволяє їм набувати рис

соціального інституту, який має суттєвий вплив на громадську думку та користується довірою.

Як вказує В.В. Боровікова, «ЗМІ виконують нині численні функції, наприклад, інформаційну, освітню, реактивну, соціальної зв'язку, забезпечення наступності, мобілізації, організації кампаній у зв'язку з актуальними цілями в політиці, економіці, соціальній сфері, критики різних країн життя суспільства, формування громадської думки» [25, с. 170]. Така широка функціональність ЗМІ нашою думкою, з одного боку, про універсальність діяльності ЗМІ та, з іншого, про високий попит на інформацію, що подається ЗМІ.

П.С. Булатецький говорить про ЗМІ з позиції кримінології, як «про сукупність засобів поширення текстової, аудіальної, аудіовізуальної та іншої масової інформації у інформаційному середовищі, що володіє кримінологічним впливом. При цьому під кримінологічним впливом розуміється інформаційно-психологічний вплив на особистість (маси), що володіє криміногенним або кримінорепульсивним потенціалом, результатом якого є зміна (погіршення або поліпшення) кримінологічної ситуації» [27, с. 146-147]. До цього варто додати, що криміногенний вплив на особу не завжди є усвідомленим, невідбирковим сприйняття будь-якої інформації невідбирковим споживачем на індивідуальному рівні, дозволяє ЗМІ маніпулювати свідомістю мас, у тому числі опосередковано провокуючи злочинну поведінку.

В.М. Дрьомін у монографії «Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества» прослідковує специфіку впливу ЗМІ на злочинність крізь призму ролі ЗМІ у механізмі криміналізації суспільства [71, с. 324-379].

На його думку, «засоби масової комунікації (далі – ЗМК) є важливим культурологічним феноменом і найбільш результативним способом трансляції стандартів поведінки і розповсюдження певних цінностей. Основну увагу зосереджено на ролі ЗМК у механізмі криміналізації суспільства та інституціоналізації злочинності. Сучасне інформаційне середовище сприяє

відтворенню злочинності, а у взаємозв'язку явищ «інформація – злочинність» виявляється стійка системна взаємодія. Носії та провідники інформації масового споживання перетворилися на могутній інструмент психологічного впливу. Сучасні засоби прийому і передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлень про більшість соціальних явищ. Результатом дії інформації є розповсюдження і зміцнення певних духовних цінностей, ідеологічний, політичний, економічний або організаційний вплив на оцінки, думки і поведінку людей (Г.Н. Горшенков). процес відтворення злочинних форм поведінки зумовлений впливом інформаційно-комунікативного середовища, яке сприяє стереотипізації злочинності в суспільній свідомості як повсякденного соціокультурного явища, що фактично призводить до її інституціоналізації» [75, с. 19-20]. Справедливість тверджень вченого підтверджується масштабністю «вплетення» навіюваних ЗМІ образів злочинності, у сферу культури суспільства. Кримінальна субкультура, романтизована у ЗМІ, втрачає префікс «суб» і стає частиною культури.

Про специфічність сфери ЗМІ, що обумовлює і певні кримінально-правові і кримінологічні характеристики явищ, процесів сфери масової інформації, які продукують злочинність, зазначає А.Г. Горшенков. «У цій сфері мають місце: а) злочини, що здійснюються з цілеспрямованим використанням ЗМІ; б) злочини, що здійснюються під опосередкованим впливом ЗМІ; у) злочини, що здійснюються стосовно учасників організацій масової інформації» [53, с. 159].

Предметний інтерес кримінології до масових комунікацій був висвітлений Г.Н. Горшенковим. «У сучасному інформаційному суспільстві, в якому відчутно зростає роль інформації та інформаційних технологій, закономірно адаптується і властива суспільству злочинність, зростаюча роль якої в системній загрозі національній безпеці є загальновизнаною. У цій ситуації виникає гостра потреба в адекватних заходах забезпечення державної,

громадської і особистої безпеки. Особливість інформаційної кримінальної загрози криється в закономірностях біосоціальної природи суспільних відносин. Злочинність, як невід'ємна складова суспільства, залучена в загальний процес виживання і самоствердження. предметний інтерес кримінології до масових комунікацій полягає в систематизації, по-перше, знань про внутрішні закономірності даного виду злочинності; по-друге, знання закономірності зовнішніх, або щодо стійких і неоднозначних взаємозв'язках між злочинністю і об'єктами масово-комунікативної сфери. Ці взаємозв'язки в одному випадку можуть продукувати кримінальну загрозу інформаційній безпеці, в іншому - «працювати на безпеку», тобто на попередження злочинів» [54]. На нашу думку, дослідження функціональних, генетичних та детерміністичних зв'язків ЗМІ, злочинності та окремих сфер соціобуття має стати запорукою розробки результативних стратегій запобігання злочинності та формування кримінологічної політики держави.

При цьому автори надають кримінологічну оцінку діяльності ЗМІ, підкреслюючи її різновекторність – як криміногенну, так і антикриміногенну спрямованість.

За словами В.В. Боровікової, «ЗМІ мають певний вплив на злочинність. Механізм цього впливу носить складний характер. ЗМІ можуть забезпечити інформаційну підтримку в реалізації кримінальної політики, допомогти населенню в створенні системи особистої безпеки від суспільно небезпечних посягань, організації розшуку осіб, які вчинили злочини, проведенні правової пропаганди по кримінально-правових питань та кримінологічних аспектів. Разом із тим ЗМІ здатні виконувати і негативну роль у справі зі злочинністю, наприклад, по суті підбурювати до вчинення злочинів, пропагувати кримінальний спосіб життя, культ насильства і жорстокості, породжувати страх перед злочинністю і тим самим створювати необхідні умови для існування злочинності» [25, с. 170-171].

Підгримуючи таку позицію, зазначимо, що вплив ЗМІ, який має

кримінологічне значення, проявляється на різних рівнях: на індивідуальному (сприйняття окремої особи), на локальному (сприйняття обмеженого кола осіб, які мають доступ до певного джерела ЗМІ чи публікації), на універсальному (вплив на необмежене коло осіб та формування свідомості мас).

«Володіючи як позитивним (профілактичним), так і негативним (криміногенним) потенціалом, ЗМІ надають криміногенний або кримінорепульсивний вплив на свідомість і поведінку людини, тим самим, здатні впливати на кримінологічну ситуацію у країні (регіоні, місті)» [27, с. 146-147].

Схожу позицію висловлює А.А. Токарев. «Вплив за характером можна розділити на негативний (криміногенний) і позитивний (профілактичний). Криміногенний вплив сприяє погіршенню кримінологічної ситуації, що може виражатися в підвищенні загального рівня агресії в суспільстві, зниженні рівня толерантності, зниження цінності людського життя, ігноруванні права приватної власності, атомізації суспільства і огрубіння моралі і т.д. Такий вплив може ускладнювати або навіть перешкоджати діяльності правоохоронних органів, надаючи злочинцям корисну інформацію про методи боротьби зі злочинністю. Криміногенний вплив також може виражатися в підвищенні віктимності населення. Подібна дія може призводити до зростання рівня злочинності, негативних змін її структури, зростання латентності злочинності та інших негативних наслідків» [245, с. 158-159].

Цей самий автор досить влучно висвітлює такий аспект діяльності ЗМІ як інформування населення про стан злочинності.

«Криміногенний характер має і значне спотворення інформації про стан злочинності. Перебільшення масштабів кримінальної загрози і дискредитація працівників правоохоронних органів призводить до підвищення напруженості в суспільстві, відчуження громадян від правоохоронних органів, зростання рівня страху, поширення тіньової юстиції. У свою чергу, невиправдане применшення масштабів злочинності підвищує віктимність громадян, які, не знаючи

справжнього стану злочинності, не здатні вживати адекватних заходів самозахисту. Нарівні з підвищенням віктимності громадян, невинуватене спотворення інформації може вести до виникнення когнітивного дисонансу - значної розбіжності спотвореної інформації, що може спровокувати фундаментальні спотворення світоглядних позицій особистості, яка перестане довіряти як ЗМІ, так і правоохоронним органам. По-друге, суспільство позбавляється важливого джерела інформації про стан злочинності, що може привести до ослаблення громадського контролю за діяльністю державного апарату взагалі і правоохоронних органів зокрема [245, с. 158-159]. Слід підкреслити, що цікавість ЗМІ до стану злочинності вже саме собою може слугувати формою громадського контролю.

У межах вивчення криміногенного впливу ЗМІ віктимологічні аспекти проблеми отримали самостійне наукове осмислення. Так, А.Г. Горшенковим уперше зроблено спробу виділити й описати на дисертаційному рівні віктимогенні характеристики ЗМІ. У числі цих характеристик він визначив «перш за все ті з них, які об'єднані поняттям «масово-інформаційна віктимогенність» як здатність органу масової інформації, джерела (технічного засобу) і / або самого акту масової інформації здійснювати шкідливий вплив на особу, що заподіює їй моральні, фізичні страждання або підвищує або первинно формує антропологічну і / або соціальну віктимність, а також здатність учасника організації масової інформації зазнавати шкоди, яку завдають йому правопорушенням або іншим вчинком, таким, що суперечить загальноприйнятим нормам соціального співжиття» [53, с. 160].

Окремі кримінологічні дослідження проходили в руслі взаємозв'язку інформаційно-комунікативної діяльності ЗМІ та певних видів злочинності, зокрема злочинності неповнолітніх.

Як указує О.І. Бугера, «складовою частиною негативного впливу ЗМІ на протиправну поведінку неповнолітніх є значний відсоток трансляції інформаційної продукції з елементами насильства та агресії, безконтрольність

доступу неповнолітніх до такої інформаційної продукції, недостатня увага до цієї проблеми з боку батьків, педагогів, працівників служб у справах неповнолітніх, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, органів досудового слідства і судів тощо. залучення ЗМІ до запобігання злочинності серед неповнолітніх є одним з найбільш перспективних напрямків, враховуючи специфічність та масштаби їх впливу на неповнолітніх. При цьому запобіжні дії повинні охоплювати всі аспекти проблеми, а саме залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, а також підвищення рівня правової культури (започаткування циклу теле- та радіопередач з цієї проблеми, розширення інформаційного висвітлення її у пресі, розробка відповідних методичних рекомендацій); переорієнтація ЗМІ, і в першу чергу телебачення, із акцентування на продукції, що містить елементи агресії та насильства на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку» [26, с. 15-16].

В.І. Галаган дійшов висновку, що «в очах і свідомості неповнолітніх складається думка, багато в чому завдяки засобам масової інформації, що право не має реальної сили, довіра до нього має бути мізерною. У питанні щодо пріоритету регуляторів у суспільстві ЗМІ пропонують неповнолітнім свою точку зору. Сучасна масова культура пропонує неповнолітнім героя, чий інтереси виправдовують будь-які засоби (насильство, жорстокість, зраду). Навіть образ правоохоронця, завданням якого є захищати закон, відображається шляхом зображення його дій в обхід права для досягнення справедливості... З боку ЗМІ активно експлуатується образ злочинного світу, який висвітлюється в облагородженому варіанті, результатом чого є симпатія неповнолітніх до криміналу» [46; 45, с. 13].

О.І. Напиральською обгрунтовано здатність змісту й характеру інформаційних потоків у засобах масової комунікації (ЗМК) впливати на формування девіантних установок та поведінкових відхилень в осіб молодіжного віку. Проте такі відхилення можуть як призвести до вчинення

злочину, так і залишитися нереалізованими. Авторкою зроблено висновок, що механізм впливу ЗМК на особистість реалізується значною мірою в підсвідомості, зумовлюючи формування її потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, тобто структурних елементів мотивації злочинної поведінки, які можуть стати мотивом вчинення злочину. Вплив ЗМК найбільше простежується в статусно-рольових та морально-психологічних ознаках особистості злочинця. Особистість виступає як інтеграція свідомого та підсвідомого, тому будь-яке інформаційне повідомлення у ЗМК саме по собі не породжує акту злочинної поведінки, а вибір її варіанта детермінується суб'єктивними властивостями особистості» [174, с. 15].

Справедливими є висновки дослідниці й щодо опосередкованого, умовно «рикошетного» впливу ЗМІ щодо тих осіб, які сприймають інформацію кримінологічного значення від інших осіб, які ретранслюють почуте чи побачене в ЗМІ.

«Інформаційне поле впливає на будь-якого індивіда, незалежно від його бажання та наявності безпосереднього контакту зі ЗМК, оскільки інформація проникає у підсвідомість інших індивідів, а від них, через їхні слова або вчинки, так чи інакше проникає у свідомість або підсвідомість навіть тих осіб, які не читають преси, не дивляться телебачення тощо. Через виявлення закономірних зв'язків між кількістю та характером інформаційних потоків у ЗМК, із одного боку, і стійкими змінами у свідомості та психіці осіб молодіжного віку – з іншого, у механізмі впливу ЗМК на поведінку молоді визначений суб'єктивний чинник. Закономірні зміни у структурі та динаміці молодіжної злочинності у зв'язку з кількістю й характером інформаційних потоків у ЗМК зумовили виділення об'єктивного чинника» [174, с. 15-16].

Тут також доречною є думка П.С. Булатецького про нав'язування користувачу контенту, який є за своєю сутністю деструктивним. «Криминогенність ЗМІ обумовлена медіанасильством, - пише автор. - Під ним, у широкому сенсі слова, слід розуміти інформаційно-психологічний вплив

засобів масової інформації, що має деструктивний, антисуспільний, антиособистісний характер, що прямо або побічно зумовлює зміни соціальної поведінки, думки про навколишню дійсність, а також сприяє десенсибілізації особистості, її злочинній або віктимній поведінці. Наслідком медіанасильства є «медійна інтоксикація», яка проявляється або в інформаційній травмі, або в епідемії злочинів. Різниця між цими явищами лише в тому, що перше носить кумулятивний характер, а друге – імпульсний» [27, с. 148].

«Унаслідок неналежного виконання основних функцій ЗМІ (інформативної, культурно-виховної, освітньої, комунікативної, рекреативної, ціннісно-орієнтаційної, інноваційної, інтегративної, соціалізації) відбувається деструктивний вплив на формування особистості неповнолітнього, що зумовлює негативні відхилення у його поведінці» [276, с. 18], - пише Н.С. Юзікова.

Нею здійснено моніторинговий аналіз рівня довіри до різноманітних джерел інформації (серед яких превалюють неофіційні джерела), пріоритетних програм та найбільш популярних у середовищі неповнолітніх сайтів (найбільш розповсюджені: розважальні програми, проблемно- конфліктні, інформативні, просвітницькі, музичні та новини), що сприяють реалізації життєво важливих потреб у спілкуванні, самоствердженні та самоідентифікації сучасних підлітків. Побачене у ЗМІ підлітки екстраполюють у відносини зі вчителями, батьками, однолітками. До формування інформативних, просвітницьких програм, випуску «Новин» слід підходити виважено і відповідально, використовуючи його для засвоєння неповнолітніми: суспільно корисних моделей поведінки; соціальних цінностей і норм; формування навичок розв'язання конфліктів правомірним шляхом; формування правосвідомості та кримінально-правової свідомості, що сприятиме правомірній поведінці та готовності дотримуватись обмежень й заборон, визначених законом. Значення засобів масової комунікації як агента соціалізації неповнолітнього та неспеціалізованого суб'єкта запобігання злочинності неповнолітніх полягає у можливості здійснювати дуалістичний

(загальносоціальний та спеціально кримінологічний) вплив на державному, регіональному та місцевому рівнях, усвідомлюючи юридичну, соціальну і моральну відповідальність за якість, точність та коректність подачі інформації [276, с. 18].

На заангажованість та комерціалізацію ЗМІ звернула увагу у своєму дисертаційному дослідженні Ю.І. Гололобова. «Діяльність засобів масової інформації переходить із кількості в якість: різні мас медіа дотримуються різних, часом полярних точок зору; з'явилися нові жанри - журналістське розслідування, ток-шоу, телесеріали; виробилися нові наукові принципи роботи медіа. Такий розвиток веде до підвищення результативності журналістики - дієвості звернення до соціальних структур і ефективності впливу на свідомість масової аудиторії. Для багатьох засобів масової інформації політична воля обернулася несвободою економічною. У результаті різко підвищених витрат збільшилися підписні і роздрібні ціни друкованої продукції, що призвело до падіння їх тиражів. Мас медіа змушені розширювати обсяг публікацій, рекламних звернень, одночасно підвищуючи розцінки на оренду ефірного часу або рекламного місця. Доля засобів масової інформації стала залежати від державних субсидій, щедрості спонсорів, фінансової підтримки комерційних структур, які прагнуть стати при цьому засновниками або власниками мас медіа. Головну роль в життєдіяльності масових комунікацій виконують рекламодавці, а не суспільство [52, с. 144].

За її спостереженнями «почався процес комерціалізації засобів масової інформації, який тягне за собою негативні наслідки, коли заради доходів можна поступитися об'єктивністю у висвітленні подій. Оскільки мас медіа є економічним суб'єктом, то жити повинні відповідно до законів економіки» [52, с. 144].

Аналогічні висновки робить у своїй роботі М.Б. Чабанянц. «Інформаційна політика телерадіокомпаній, Інтернет-провайдерів диктується в основному економічними інтересами, інтереси дітей ігноруються. ЗМК часто використовують «ефект звикання», формування стереотипів в корисливих

цілях. зростання насильницької злочинності неповнолітніх ряд вчених пов'язує з комммерціалізацією масової культури, що тягне за собою зміну уявлень про допустимість насильницьких дій, стереотипів агресивної поведінки, що негативно впливає на моральне формування особистості неповнолітніх. Трансляція кримінальних сюжетів приносить комерційний успіх. Такі сюжети швидше і простіше привертають увагу, а значить, цікаві з фінансової точки зору для рекламодавців, яких не особливо турбують віддалені в часі соціальні наслідки» [267, с. 131]

Певні теоретико-кримінологічні позиції склалися у сучасній пострадянській науці й щодо профілактичного та превентивного впливу ЗМІ.

«Профілактичний вплив ЗМІ полягає в наданні адекватної інформації про стан злочинності, яка дозволяє громадянам вживати адекватних заходів для самозахисту, а також забезпечує громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів і веде до посилення взаємодії між правоохоронними органами та населенням. Інформуючи суспільство про скоєні злочини, мас-медіа також сприяють зниженню латентної злочинності. Поширення правових знань, боротьба з правовим нігілізмом і правовою безграмотністю, формування правослухняних установок також є важливими елементами профілактичного впливу ЗМІ», - вказує А.А. Токарев [245, с. 158-159].

На думку О.І. Напиральської, у профілактичній діяльності держави повинна знайти відображення система взаємопов'язаних і взаємозумовлених заходів протидії, спрямована на підвищення загального позитивного впливу ЗМК на молодь у процесі її соціалізації. Одним з ефективних напрямів протидії негативному впливу ЗМК на молодь є комплексне використання можливостей масової комунікації в оптимізації середовища функціонування органів внутрішніх справ, активізація співробітництва ОВС із ЗМК, а також їх активне використання для залучення громадськості до протидії злочинності. Авторка вказує на необхідність запровадження єдиного вікового рейтингу для позначення всієї аудіовізуальної продукції. Пропонований нею Проект

класифікації аудіовізуальної продукції застосовується для класифікації теле- та відеофільмів, телепрограм, комп'ютерних ігор, які пропонуються до перегляду, продажу або прокату» [174, с. 16].

На переконання Н.С. Юзікової, «важливою умовою ефективності запобігання деструктивному впливу ЗМІ на формування інформаційно-комунікативного простору для розвитку особистості неповнолітнього та мотивації його поведінки виступає інтегративне використання функцій масової комунікації для оптимізації діяльності соціальних інститутів, органів влади й управління, громадськості у протидії злочинності неповнолітніх» [276, с. 8].

Не дивлячись на якість згаданих досліджень та наукову обґрунтованість ідей щодо профілактичного впливу ЗМІ, на жаль, обмежено висвітленими залишаються, на наш погляд, питання і проблеми «зворотного зв'язку» населення зі ЗМІ (зокрема, аспекти готовності населення співпрацювати зі ЗМІ або через ЗМІ у запобіганні злочинності), проблеми протидії злочинам проти преси чи представників ЗМІ, проблеми готовності ЗМІ відмовлятися від комерційних ефірів та користь соціальних проєктів, таких як правове виховання чи правова освіта громадян, питання професійної підготовки журналістів-правників та прес-офіцерів правоохоронних органів, питання критеріїв градації об'єму та змісту оперативної чи процесуальної інформації, яка може оприлюднюватися задля протидії злочинності тощо.

На відміну від попередніх авторів, які розглядали в'язок «ЗМІ та злочинність» в окремих ракурсах, Г.Н. Горшенковим та Д.А. Шестаковим застосовано найбільш інтегративний підхід, який претендує на статус кримінологічної теорії середнього рівня.

Так, Н. Горшенковим та Д.А. Шестаковим запропоновано та обґрунтовано формування кримінології масових комунікацій як напряму кримінологічної науки, що систематизує знання про природу, закономірності злочинності в сфері обігу масової інформації, можливості попереджувального впливу на неї і застосування масово-комунікативних методів оптимізації

функціонування системи протидії (будь-яким видам) злочинності [57, с. 17-18; 30, с. 259; 204, с. 129]. Указаним авторам видається перспективним розробити концепцію, а на її основі – програми попереджувального впливу на злочинність у сфері масової інформації. Зокрема, необхідно диференційовано відноситися до засобів масової інформації, через які реалізуються інтереси, потреби державних та недержавних суб'єктів соціального управління, спілкування. При розробці названої концепції доцільно розробити систему противаги та стримувань, наприклад, комплекс правових, матеріально-фінансових, організаційно-технічних та інших заходів із захисту неповнолітніх від масової інформації, що негативно впливає на їх розвиток [30].

Узагальнення теоретичних розробок ЗМІ у кримінології дає підстави констатувати наявність кримінологічної доктрини ЗМІ як сукупності ідей, поглядів, концепцій щодо ролі ЗМІ у фокусі предметної належності кримінологічної науки.

Втім кримінологічні аспекти діяльності ЗМІ вказаним не вичерпуються, більш того геометрично прогресує їх криміногенний та антикриміногенний потенціал з урахуванням стрімкого розвитку інформаційних технологій та інформаційного суспільства, що потребує комплексних кримінологічних досліджень феноменологічності ЗМІ та їх випереджувального функціоналу.

Слід безумовно погодитися з О.М. Костенко у тому, що «доктрина вітчизняної кримінології має бути модернізована для забезпечення ефективної протидії злочинності в сучасних умовах» [117, с. 192], що також є справедливим для доктрини ЗМІ як кримінологічного феномену.

1.3. Методика кримінологічного дослідження ЗМІ

Виділений нами методологічний рівень дослідження ЗМІ як кримінологічного феномену передбачає вироблення інструментарію для перевірки (підтвердження або спростування) висунутих гіпотез.

За період становлення кримінології як самостійної науки вчені виробили та стандартизували низку методик та методологічних учень щодо проведення надійних, достовірних та результативних досліджень [10; 19; 20; 40; 91; 81; 86; 95; 229], які будуть ураховані і задля досягнення завдань нашого кримінологічного дослідження ЗМІ.

На думку Гарольда Лассуелла, засоби масової інформації виконують три основні соціальні функції [290, р. 117]. Перша з них - спостереження за світом із метою повідомлення про те, що відбувається. Засоби масової інформації вирішують, яку новину варто висвітлити, яку проігнорувати, що є подією, а що фактом, і як довго варто приділяти увагу тому, що відбувається або вигаданому.

Друга функція – інтерпретація сенсу подій, коли засоби масової інформації дають оцінку події, в якій (об'єктивній або необ'єктивній) зацікавлені або її власники, або державні чиновники, або представники організованої злочинності.

Третя функція - соціалізація індивідів і їх культурне оточення, при якій засоби масової інформації вивчають і транслиують основні цінності соціуму, необхідні для включення індивідів у суспільство [290, р. 117].

Як уявляється, така функціональність у контексті кримінологічного вивчення може бути досліджена за допомогою двох рівнів методик:

- первинна методика (моніторинг та контент-аналіз ЗМІ)
- вторинна методика (вивчення криміногенного/антикриміногенного впливу ЗМІ на особистість чи суспільство в цілому).

Оскільки кримінологія не належить до категорії базових наук, остільки методологічний інструментарій цієї науки здебільшого запозичений із ряду

інших – правових, соціологічних, психологічних, статистичних тощо - та адаптований до власне потреб кримінології.

Таким чином, контент-аналіз як метод соціологічних досліджень слід адаптувати до предметної сфери нашого дослідження ЗМІ.

О.В. Іванов проаналізував концептуально-методологічні засади методу контент-аналізу у співвіднесенні з методиками і техніками кількісної обробки текстових даних [98]. Посилаючись на ряд попередніх досліджень, він указує на те, що у вітчизняних публікаціях дедалі частіше зустрічаються такі назви методів і методик, як «текст-майнінг» [141, с. 80-88], «комп'ютерний контент-аналіз» [228, с. 397-401], «аналіз текстових даних» [188, с. 39-42], «кількісний контент-аналіз» (на противагу якісному) [22, с. 17-26].

Учений також визначив специфіку класичного контент-аналізу з огляду на його етапи. Перший етап — теоретико-методологічний, на якому визначаються предмет та об'єкт дослідження, формулюються гіпотези. Специфіка контент-аналізу в тому, що головним предметом аналізу є зміст, заданий соціальним контекстом, в якому існує текст, а метою аналізу — висновки щодо соціальної реальності. Гіпотези дослідження іманентно включають контекст джерел появи тексту, його значення, інтенцій комунікатора або потенційних ефектів. Текст як об'єкт аналізу розглядається в найширшому розумінні — писемний текст, аудіо-, відеозаписи, зображення і т.ін., тобто певна смислова єдність. Контент-аналіз виник у рамках позитивної методології вивчення актів комунікації, тому другий процедурний етап задається логікою кількісного дослідження: це розробка категорій аналізу, обґрунтування вибірки, одиниць аналізу і рахунку. Методологічними максимами тут є валідність, надійність та об'єктивність. Досягнення інтерсуб'єктивної узгодженості відбувається на наступному етапі претесту. Далі проводиться збір і кодування даних згідно розроблених дослідником правил опрацювання інформації. На наступному етапі, у рамках класичної методології контент-аналізу, проводиться статистичний аналіз зібраних даних

та їх інтерпретація згідно теоретико-методологічних рамок, що задані на першому етапі. Виходячи з викладеного, автор визначає контент-аналіз як метод (або методологію) отримання надійних та валідних висновків із текстів у соціальному контексті [98].

У свою чергу, автоматизований контент-аналіз (computer-assisted content analysis) — техніка автоматизованого кодування текстів та підрахунку в них ключових слів (чи інших одиниць рахунку) з допомогою комп'ютерних засобів [98, с. 72]. Текст-майнінг — (1) набір технік для виявлення в текстових даних нетривіальних тенденцій, які можуть зацікавити дослідника; (2) міждисциплінарний напрямок досліджень, що охоплює методики обробки інформації, машинного навчання, статистичної класифікації, роботи з базами даних та ін., які можуть бути застосовані до тексту [98, с. 72-73].

Методології медіа-моніторингу поділяються на кількісну та якісну. Кількісний медіа-моніторинг визначає чисельні розрахунки або показники, які можуть бути підраховані та проаналізовані. Якісний медіа-моніторинг застосовується для оцінки роботи ЗМІ стосовно таких критеріїв, як етичні або професійні стандарти, які не можна легко підрахувати [170].

Громадська організація «Інститут масової інформації» розроблена методика проведення моніторингу матеріалів друкованих ЗМІ на предмет порушення журналістських стандартів (зі змінами від 7 липня 2010 р., 30 листопада 2010 р., 9 грудня 2011 р.) [153].

Крім того, апробованою методологією класичного контент-аналізу ЗМІ в Україні є методологія словацького розробника «МЕМО 98».

У вказаній методології задіяні кількісні та якісні методологічні інструменти відповідно до міжнародних стандартів проведення моніторингу ЗМІ. Завдяки своєму комплексному й орієнтованому на зміст підходу вона здатна надати глибокий аналіз плюралізму та різноманітності повідомлень ЗМІ, а також висвітленню вибраних предметів/тем [134].

Кількісна складова моніторингу «МЕМО 98» складається з контент-аналізу репрезентативної вибірки засобів масової інформації, що зосереджується на дотриманні стандартів, які самі по собі є кількісними, такими як обсяг ефірного часу або друкованої площі. Спеціалісти з моніторингу ЗМІ вимірюють загальний обсяг ефірного часу або друкованої площі, виділеної на визначені «суб'єкти» моніторингу (політичні партії, уряд, президента тощо), а також на обрані теми моніторингу (наприклад, політика, економічно-соціальні проблеми, корупція, інтеграція в ЄС та НАТО і т.ін.) [134].

За допомогою кількісного аналізу також проводиться оцінка того, чи є інформація про вибраних суб'єктів моніторингу позитивною, негативною або нейтральною за змістом. Рейтинг позитивного та негативного змісту стосується того, чи формується перед глядачем позитивне або негативне враження про суб'єкт або тему [134].

Якісний моніторинг ЗМІ «МЕМО 98» використовується для проведення оцінки виконання ЗМІ вимог, таких як етичні чи професійні стандарти, які не можна відобразити кількісно. Такі стандарти включають збалансованість, точність, вчасність, вибір питань, замовчування інформації, зловживання службовим становищем, навмисне розміщення матеріалів певним чином, провокаційну риторику, але не обмежуються зазначеними показниками. Наприклад, кількісний аналіз може встановити, чи транслювалася політична реклама в обумовлених законом рамках (щодо її довжини), проте він не може визначити, чи містила певна реклама провокаційну риторику або мову ворожості. На відміну від кількісного моніторингу, який дотримується набору чітких критеріїв, якісний моніторинг є більш «суб'єктивним», оскільки залежить від думки окремого спеціаліста з моніторингу. Водночас, проте, навіть якісний моніторинг пов'язаний із правовими та етичними нормами, адже він не може бути просто вираженням того, що до вподоби чи не до вподоби спеціалісту з моніторингу. Таким чином, якісний моніторинг може проводитись послідовно та на основі наукового підходу. Наприклад, доцільно проводити

якісний моніторинг, якщо нас цікавить оцінка загальної якості повідомлень ЗМІ. У такому випадку нам треба зосередитися на змісті історій та на важливих аспектах інформації, наданої ЗМІ, що підлягає моніторингу, таких як її якість та різноманітність. Нам потрібно оцінити загальну якість повідомлень, що транслюються кожним телеканалом, на основі їхньої загальної інформаційної цінності [134].

Для такого типу якісного аналізу необхідно здійснити наступне: установити джерела історії; провести оцінку розміщення обраних історій і матеріалів порівняно з іншими висвітленими темами і проблемами; провести оцінку загальної якості наведеної інформації щодо обраних суб'єктів та тем; провести оцінку обізнаності журналіста щодо висвітленого предмету і теми; провести оцінку здатності автора працювати з фактами та інформацією; провести оцінку здатності автора залучити аудиторію; винести загальне враження щодо того, як засіб масової інформації висвітлює історії, пов'язані з обраним предметом та темами; якщо проводилось інтерв'ю, то якими були запитання - по суті чи провокаційними; в якому напрямку мова формувала розуміння та сприйняття аудиторією історії; чи використовує засіб ЗМІ певну мову, графічні об'єкти та кути камери, аби вплинути на сприйняття аудиторією суб'єктів та тем моніторингу; провести оцінку залученості журналіста в історію [134].

Зазначена методика використовується в Україні, зокрема, Національною радою України з питань телебачення та радіомовлення. Так, відповідно до частини сьомої статті 4 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», держава забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації. У серпні 2016 року було проведено тижневий тематичний моніторинг передач новин у проміжку часу від 17 до 23 години 13 загальнонаціональних телерадіоорганізацій аналогового, цифрового, супутникового телебачення щодо політичного плюралізму. Моніторинг відбувався за критеріями методики медіа-моніторингу «Методологія

проведення моніторингу ЗМІ» («MEMO 98», Словаччина) та Independent Study on Indicators for Media Pluralism in the Member States Towards a risk-Based Approach (розробники – ICRI, Ernst and Young, Jonkoping International Business School, CMCS) [87].

Отже, в кримінологічному контексті моніторинг та контент-аналіз ЗМІ - це метод, що передбачає процес знаходження в медіа-інформаційному середовищі релевантної кримінологічної інформації, публікацій та/або сюжетів за заздалегідь визначеними ключовими словами.

Об'єктами моніторингу ЗМІ є інтернет-ЗМІ, друковані загальнонаціональні та регіональні ЗМІ, телебачення та радіо.

Власне моніторинг як методологічний інструментарій може розумітися й більш широко – як динамічний процес, на відміну від статичного контент-аналізу.

Він передбачає цілеспрямоване тривале спостереження за характеристиками системи (об'єкта моніторингу); якісний та кількісний аналіз (оцінювання) цих характеристик, зокрема визначення змін у часі кожної конкретної характеристики; прогнозування змін у системі в цілому [223].

У такому варіанті результати контент-аналізу та моніторингу зможуть бути використані для прогнозування криміногенного та антикриміногенного впливу ЗМІ на суспільство та посприяти виробленню і застосуванню ряду заходів превентивної дії.

Для кількісного аналізу даних розроблені певні маркери та критерії [154], серед яких – важливість теми, ексклюзивність, верифікація, ідентифікація джерел, достатність фактажу та експертизи та ін., що також становлять інтерес та значимість для кримінологічних досліджень.

Якісні та кількісні методи, зазначені вище, можуть бути використані у поєднанні з широко розповсюдженим програмним забезпеченням (ПЗ) електронних таблиць або баз даних (наприклад, Microsoft Excel або Access), а у випадку, якщо необхідним є більш складний аналіз, він виконується за

допомогою спеціалізованого статистичного пакета. Останньою стадією роботи з даними є їхня обробка. Зберігання та обробка інформації на комп'ютері має певні переваги: можливість зберігання даних на ПК; гнучкість та просте управління даними, наприклад, вибір та оцінка певних даних, графічні можливості та їхнє пряме застосування у презентаціях [134].

У нашому дослідженні ми скористаємося описаним вище різновидом контент-аналізу - автоматизованим контент-аналізом (computer-assisted content analysis) за допомогою пошукової системи Google та так званих індексних злочинів як ключових слів (див. підрозділ 2.1) для вивчення медійного образу злочинності в мережі інтернет- ЗМІ.

Попередньо згадувалось про те, що сьогодення криміногенність ЗМІ більшою мірою обумовлена швидкістю поширення інформації у мережі Інтернет, який хоч і не є домінуючим для населення видом ЗМІ, проте з кожним роком зміцнює свої позиції в цьому напрямку. Слід констатувати, що його інформаційна база з кожним роком збільшується, а сам Інтернет для деяких стає адикцією. Останнє, у свою чергу, обумовлено тим, що «віртуальна реальність діє на психіку в сім разів сильніше, ніж найпотужніші наркотичні засоби» [97, с. 98].

Зокрема, В.М. Дрьомін застосовував метод контент-аналізу для вивчення окремих Інтернет-сайтів та виявив інформаційні маркери, що можуть бути «цікавими як для кримінологів, так і для правоохоронних органів», - це інформація про наркотичні засоби, вибухові речовини, способи незаконного зняття інформації тощо [70, с. 204].

Інтернет-простір, будучи гібридом засобів масової інформації та комунікації, служить і прекрасним засобом спілкування між членами груп антигромадської спрямованості, пропаганди їхньої ідеології, залучення в свої ряди нових осіб, вчинення злочинів. Багато в чому цьому сприяють, по-перше, така специфічність мережі, як віртуальна анонімність, завдяки якій сформувався злочинний прошарок, що спеціалізується на наданні

криміналітету різного роду інформації, яка сприяє злочинним діям, а по-друге, соціальні мережі, форуми і блоги певної тематики, мережеві ігри [162].

Очевидною є складність кримінологічного вивчення інтернет-простору в контексті функціонування та впливу ЗМІ. Останнім часом з'явилися соціологічні та психологічні дослідження кіберпростору, які описують цю складність. Так, Mary Aiken, досліджуючи кібербіхевіористику, вказує на те, що як тільки розібрано і класифіковано кіберконструкт, він перестає бути актуальним, слід починати дослідження спочатку [283]. Тобто зміни інформаційних потоків Інтернет-простору, у тому числі Інтернет-ЗМІ, настільки динамічні, що дуже швидко втрачається актуальність та прогностична функція дослідження.

Регіонально інтерес для нашого дослідження становить також Одеська область та одеські ЗМІ.

За результатами дослідження, проведеного Інститутом масової інформації протягом вересня — листопада 2015 року, на більш ніж мільйонне населення в Одеській області нараховується 550 офіційно зареєстрованих друкованих видань, 40 регіональних телекомпаній та близько 50 інформаційних сайтів (18 із них є онлайн-версіями традиційних ЗМІ). Це більше, ніж у будь-якій іншій області України. Для порівняння, на всю Польщу нараховується тільки близько 500 друкованих видань. Водночас, за даними Нацради з питань телебачення і радіомовлення, активно в ефірі й кабелі транслюється 27 телекомпаній із 40 зареєстрованих. Подібна ситуація і з газетами — регулярно виходять не більше 20-ти, і 28 місцевих веб-сайтів регулярно входять у регіональну стрічку агрегатора «Укрнет». Майже у кожного ЗМІ є пабліки в соцмережах, деякі з них навіть більш популярні, ніж самі ЗМІ, наприклад, Маяк — 10600 учасників у ФБ, Культурометр — 10900, і Думська — майже 34000) [69].

Що стосується джерел інформації — 50% інформації журналісти отримують від колег, 25% — із соціальних мереж, 10% — від прес служб,

10% — через особисті контакти, та 5% — через прес-анонси та прес-релізи. 90% журналістів, опитаних ІМІ, зазначили, що теми їм обирає редактор, тому вони вважають себе «універсальними журналістами» та не можуть повністю заглибитися в одну з тем, що їх цікавить. Пов'язують це з малим штатом журналістів у виданнях та жадібністю власника, який не бажає розширювати штат та платити більше журналістам, які будуть мати конкретну спеціалізацію (наприклад, писати виключно про економіку або про діяльність міськради тощо). Серед проблем, із якими стикаються при написанні матеріалів журналісти місцевих ЗМІ — низький рівень комунікацій, мало надійних незаангажованих експертів. Журналісти здебільшого скаржилися на вплив редакторів, на висвітлення місцевих новин та навіть розповіли про спеціальну «формулу»: існують три типи подій та осіб - «білі» — про це треба писати тільки позитивно; «сірі» — писати нейтрально; «чорні» — цього просто не існує. Практично всі місцеві журналісти визнали, що піддаються самоцензурі [69].

Для кримінологічного контент-аналізу ЗМІ в Одеській області нами сформована вибірка рендомним способом. Сайт dymyskaya.net генерує новини одеських ЗМІ у порядку їх оновлення на одній веб-сторінці. За результатами періодичного аналізу цієї веб-сторінки до вибірки потрапляють новини 6 (шести) друкованих видань, які мають сторінку-аналог у мережі, та новини 1 (одного) телеканалу. Оскільки оновлення відбувається з різними проміжками часу, щоразу до вибірки можуть потрапляти різні видання. Обрана періодичність аналізу – вибірково середа-четвер після 18 години протягом 2017 року. Указане забезпечує рендомність та неупередженість аналізу. Так, у фокусі опинились видання «Одесская жизнь», timer-odessa.net, trassae95.com, УСИ Одесса, «Вечерняя Одесса», «Волнорез», «Одесса-медиа», 368.media та телеканал «Репортер».

У межах кількісного аналізу було визначено відсотковий показник кількості кримінологічно значущих новин від загальної кількості матеріалів/новин, що вийшли за період моніторингу.

У межах якісного аналізу кримінологічно значущих новин була надана їх оцінка за критеріями кримінологічно релевантної та кримінологічно відхиленої інформації.

Виокремлена нами вторинна методика (вивчення криміногенного/антикриміногенного впливу ЗМІ на особистість чи суспільство в цілому) забезпечена низкою соціологічних та психологічних досліджень спеціалізованих інституцій, результати яких будуть наведені у наступних розділах.

РОЗДІЛ 2.

ЗЛОЧИННІСТЬ У ФОКУСІ ЗМІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

2.1. Медійний (інформаційний) образ злочинності

Епоха інформаційного суспільства неминуче підсилює роль інформаційних та комунікативних технологій у різних сферах соціуму та викликає необхідність переосмислення значення ЗМІ для формування громадської позиції із соціальнозначущих питань.

Гіпотеза впливовості ЗМІ та набуття ним ознак соціального інституту неодноразово піднімалася та доводилася мультидисциплінарними дослідженнями.

Як указує Ю.В. Стеценко, у наш час ЗМІ сформувались в окремий соціальний інститут, який значною мірою спроможний впливати на розвиток усього людства. Як важливий інститут демократії, засіб реалізації принципу гласності, вираження суспільної думки, сучасні ЗМІ здійснюють значний вплив на сферу правопорядку, у тому числі на діяльність правоохоронних органів, покликаних протидіяти сучасній злочинності. Особливої ваги взаємовідносини між правоохоронними органами та ЗМІ в нашій державі набувають у період становлення демократії та розбудови правової держави [236, с. 3].

«Сьогодні загальноновизнано, що телебачення, радіо, преса, Інтернет, аудіо- й відеопродукція – носії та провідники інформації масового споживання – перетворилися на потужний інструмент психологічного впливу, що охоплює майже все населення нашої планети. Сучасні засоби прийому і передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлення про різні явища. Результатом дії інформації є ідеологічний, політичний, економічний або організаційний вплив на оцінки, думки і поведінку людей. Засоби масової комунікації є культурологічним феноменом та найрезультативнішим способом

трансляції стандартів поведінки і поширення певних цінностей, - наголошує В.М. Дрьомін» [73, с. 238].

Маючи такий потужний вплив, засоби масової інформації активно впроваджують у свідомість людей соціально-психологічні стереотипи - стандарти поведінки, погляди, уявлення, ілюзії.

При цьому спостерігається невідповідність між стереотипними образами і дійсністю. Індивід уже не може об'єктивно оцінювати й аналізувати ту чи іншу ситуацію. За допомогою ЗМІ ці протиріччя активно використовуються різними організаціями або державами при формуванні певного суспільного настрою [201].

Вважається, що уперше явище стереотипізації дослідив та використав поняття «соціальний стереотип» У. Ліппман у своїй книзі «Громадська думка» в 1922 році. Учений проаналізував масову свідомість, а також роль преси у формуванні громадської думки та масової свідомості і дійшов висновку, що всім процесом сприйняття управляють негативні та позитивні стереотипи - упереджені думки [140].

Наведені міркування визначають кримінологічну феноменологічність ЗМІ, що є предметом нашого дослідження, та у свою чергу обумовлюють необхідність вивчення того уявлення, яке створюють ЗМІ про злочинність. Таке уявлення, із одного боку, не завжди відповідає реальній криміногенній ситуації, а тому формує викривлену або хибну суспільну думку, із іншого боку, завдяки суттєвому впливу ЗМІ на формування громадської свідомості, у суспільстві можуть устоятися суттєві соціально-психологічні стереотипи, які будуть сприяти процесам криміналізації та віктимізації.

Для того, щоб не бути голослівними у цьому питанні, перш за все наведемо дані соціологічних опитувань, які демонструють досить високий рівень довіри українців до ЗМІ, принаймні вищий, ніж до більшості органів державної влади.

Київський міжнародний інститут соціології провів власне опитування громадської думки «Омнібус» із 2 до 12 грудня 2016 року. Опитування проводилося у 110 населених пунктах (PSU) в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим, за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. Методом інтерв'ю опитано 2040 респондентів. У Луганській і Донецькій областях опитування проводилося тільки на території, що контролюється українською владою. У даному опитуванні вибірка розподілялася лише на контрольованій частині Донбасу, у тій пропорції, яку, за даними ЦВК, становили виборці Донбасу в останніх парламентських виборах (жовтень 2014 року). Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує 3,3% для показників, близьких до 50%, 2,8% — для показників, близьких до 25%, 2,0% — для показників, близьких до 10%, 1,4% — для показників, близьких до 5% [93].

Таблиця. Довіра до соціальних інституцій, % опитаних [93]

Соціальні інституції	Довіряю	Не довіряю	Баланс довіри-недовіри (різниця)
Церква	56,7	17	39,7
Волонтери	53,5	19,6	33,9
Збройні сили України	53,1	23,5	29,6
Громадські організації	37	24,5	12,5
Патрульна поліція	25,6	41,7	-16,1
Українські ЗМІ	26,1	43,3	-17,2
Національна поліція (колишня міліція)	22,9	44	-21,1
СБУ	11,9	47,1	-35,2
Опозиція	13	59,1	-46,1
Президент України	13,7	69	-55,3
Уряд України	9,5	72,8	-63,3
Російські ЗМІ	2,4	76,3	-73,9
Верховна Рада України	5,3	82,1	-76,8

Із таблиці видно, що за показником балансу довіри-недовіри українські ЗМІ мають набагато кращі позиції, ніж вищі органи влади країни та окремі правоохоронні органи (СБУ, Національна поліція). Виключення становить

патрульна поліція, довіра до якої обумовлена скоріше сподіваннями та так званим кредитом довіри після реформи.

Про порівняно високий рівень довіри до ЗМІ свідчать результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 жовтня 2017 року. Було опитано 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова з квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без урахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Серед інститутів держави та суспільства найбільшу довіру громадян мають волонтерські організації (їм довіряють 66,7% опитаних), Церква (64,4%), Збройні Сили України (57,3%), добровольчі батальйони (53,9%), Національна гвардія України (52,6%), Державна служба з надзвичайних ситуацій (50,5%), громадські організації (48,0%), Державна прикордонна служба (46,4%), українські ЗМІ (48,3%) – число респондентів, які довіряють цим інститутам, на статистично значимому рівні перевищує число тих, хто їм не довіряє [234].

Такий рівень довіри є маркером схильності сприйняття образу (конструкту) злочинності та інших кримінологічних процесів і явищ саме в тому контексті та забарвленні, як їх подають ЗМІ, а не офіційні джерела, зокрема прес-служби правоохоронних органів.

Г.Й. Шнайдер правильно помітив, що образ злочинності, який створює засоби масової інформації, істотно відрізняється від реальної злочинності [275]. Він навіть використав спеціальний термін - «інформаційна злочинність».

Як указує В.М. Дрьомін, одним із найнедослідженіших механізмів зворотного впливу злочинності на суспільство є вплив засобів масової комунікації. Сформувалося специфічне соціально-психологічне явище, яке можна назвати «інформзлочинність» - та злочинність, образ якої створений

засобами масової комунікації й суттєво відрізняється від реальної злочинності, з якою стикається кожен [76, с. 499].

Слід зазначити, що з розвитком інформаційного суспільства термін «інформаційна злочинність» почав асоціюватися з терміном «кіберзлочинність» та суміжними поняттями [172]. «Становлення інформаційного суспільства відкриває широкі можливості й для розвитку інформаційної злочинності, яка може бути спрямована проти особистості, суспільства й держави. Сюди відносяться так звані комп'ютерні злочини, спрямовані, головним чином, на несанкціонований доступ до баз даних автоматизованих інформаційних систем органів державної влади, фінансових організацій і промислових корпорацій» [232, с. 61].

На відмінності у фактичному понятті злочинності, її розумінні населенням та висвітленню специфіки у ЗМІ вказує Т.В. Мельничук. «В умовах інформаційного суспільства феноменологічність злочинності як об'єктивної реальності стає фікцією, оскільки злочинність, із одного боку, сприймається як атрибутивна частина соціуму, з іншого – все більш вираженою стає її контекстуальність. Злочинність виступає як:

- *правова конструкція* - відносно визначена догма конвенційного характеру, яка надає юридичне розуміння сутності злочинності (її окремих складових – злочинів, їх акторів, жертв тощо) та дозволяє дотримуватися принципу законності у сфері кримінальної юстиції з точки зору концепції позитивного права;

- *комунікативна система* причинно-наслідкових зв'язків «злочинець-жертва-держава-громада», виражена у взаємодії цих елементів;

- *медійний образ*. Для його формування використовується семіотика злочинності – інтерпретація значення кримінологічних явищ за допомогою символізму «мови» кримінології та права, що дозволяє надавати одним і тим самим фактам різного забарвлення. Частіше така інтерпретація набуває форм крайнього популізму – від гіперболізації шкоди, навіювання паніки, страху

перед злочинністю до повного заперечення злочинних дій: заперечення факту злочину державою та її громадянами, заперечення протиправності дій тощо (С. Коен). Відбувається маніпулювання «образом» злочинності – створюється «зручний» псевдоворог, боротьба з яким могла би відволікти від дезорганізуючих процесів або елітарних злочинів.

– *соціальна перцепція* (індивідуальна та/або колективна, набута внаслідок особистого досвіду віктимізації або нав'язана інформаційними джерелами, зазвичай виражена у стереотипізації)» [152, с. 173].

Досліджуючи розуміння та характер злочинності, якими її наділяють ЗМІ, формуючи так званий медійний «образ», не можемо погодитися з тим, що таке формування відбувається лише завдяки символізму мови та інтерпретації фактів. Вважаємо, що механізми формування медійного образу злочинності є більш складними.

Фактично медійний образ злочинності може включати інтерпретацію ЗМІ наступних кримінологічних елементів та відповідно формувати правосвідомість суспільства щодо:

- медійного стану та специфіки злочинності;
- медійного образу злочинця;
- медійного образу жертви;
- медійного образу системи кримінальної юстиції.

Для пояснення атрибутивності злочинності, тобто властивостей, які їй приписують або якими її наділяють, кримінологи почали використовувати досягнення соціальної психології щодо так званого ефекту ореола або гало-ефекту [74].

За Г.М. Андреєвою, сутність «ефекту ореола» полягає в формуванні специфічної установки на особу через спрямоване приписування їй певних якостей: інформація, отримана про якусь людину, категоризується певним чином, а саме - накладається на той образ, який уже був створений раніше. Цей образ, що раніше існував, виконує роль «ореола», що заважає побачити дійсні

риси і прояви об'єкта сприйняття. В експериментальних дослідженнях встановлено, що ефект ореола найчіткіше проявляється тоді, коли приймач має мінімальну інформацію про об'єкт пізнання, а також коли судження стосуються моральних якостей. Ця тенденція - затемнити певні характеристики та висвітлювати інші - і грає роль своєрідного ореола у сприйнятті людини людиною [6, с. 99].

«Засоби масової комунікації можуть сприяти появі або закріпленню установки на злочинців не як носіїв соціально негативних якостей, а навпаки — позитивних, що певним чином виділяють їх із загальної маси людей («сильна особистість»); кримінальна проблематика, яка стала однією з найпоширеніших тем у різних сферах творчої діяльності, служить культурологічною основою формування злочинності як впливового соціального інституту» [74, с. 290].

На тлі формування стереотипу «злочинець – герой» в Україні формується ще один протилежний стереотип «прокурор, поліціант, суддя – злочинець».

Як указує Д. Томіленко, у результаті своєї активної діяльності ЗМІ сформували низку стереотипних образів прокурорів:

– корупціонер-хабарник (так само сформувавши у населення почуття несправедливості та розуміння того, що людина, яка отримує зарплату з податків населення, зловживає своїм посадовим становищем);

– діамантові та маєткові прокурори (породжена класова нерівність, яка характеризується назріванням нетерпимості зубожілого українського суспільства до прокурорів, які мають по декілька розкішних маєтків та значні матеріальні статки);

– бездіяльні й ні на що не спроможні (не доведені до суду справи та закриття справ породили ще один стереотип професійної непридатності прокурорів) [248, с. 30-31].

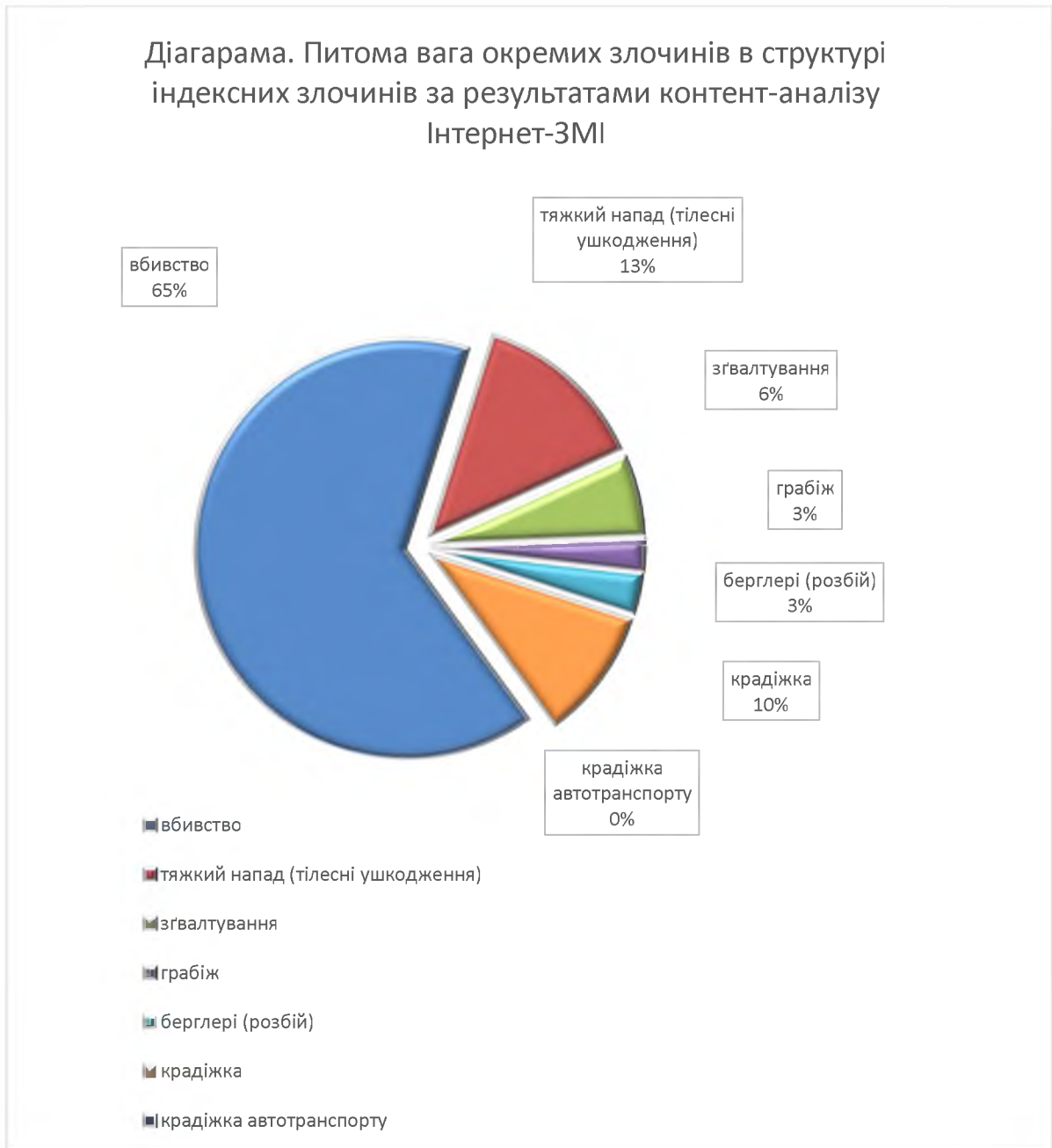
За умов учинення злочину службовими особами або зловживання правом їх, безумовно, слід притягати до відповідальності та не замовчувати цю

інформацію, але разом із тим не навішувати «ярликів» та не стигматизувати всіх, причетних до професії.

Із метою дослідження медійного образу злочинності в українському сегменті ЗМІ об'єктом вивчення було обрано Інтернет-ЗМІ за категорією подання новин та використано можливості автоматичного пошуку системи Google станом на грудень 2017 року. Для такого контент-аналізу ключовими словами (або маркерами) служать так звані індексні злочини, які використовуються, зокрема, Управлінням по боротьбі зі злочинністю та наркотиками ООН як універсальна технологія статистичного аналізу злочинності у різних країнах світу [296]. До таких злочинів ООН відносить homicide, assaults, sexual violence, robbery, kidnapping theft, motor vehicle theft, burglary, що відповідає українським – убивство, тяжкий напад (у нашому дослідженні інтерпретується як тілесні ушкодження), зґвалтування, грабіж, крадіжка, викрадення автотранспорту, берглери (проникнення у приміщення з метою вчинення фелонії або крадіжки, інтерпретуємо як розбій).

Табл. Контент-аналіз Інтернет-ЗМІ

Категорія	Кількість результатів в українському сегменті пошукової системи Google за категорією «новини» (звернення - грудень 2017 року)
Злочин	87 400
убивство	227 000
тяжкий напад (тілесні ушкодження)	46 600
зґвалтування	21 500
грабіж	8 590
берглери (розбій)	11 000
крадіжка	35 100
крадіжка автотранспорту	9 410

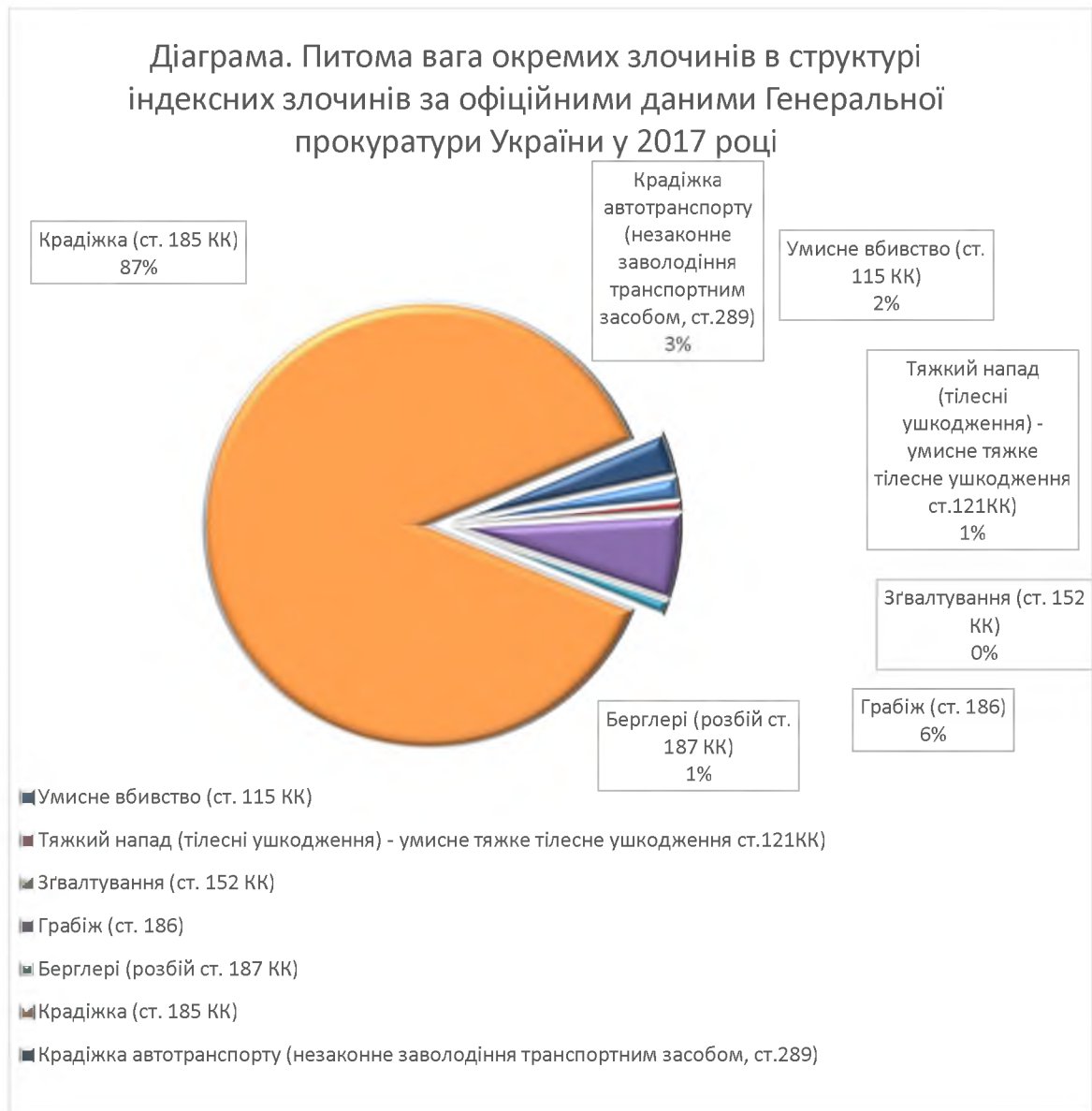
Дані таблиці та побудована на їхній основі кругова діаграма з розподілом питомої ваги індексних злочинів підтверджують гіпотезу про те, що ЗМІ здебільшого висвітлюють злочини насильницької мотивації з різними ступенем тяжкості. Отже, у даному контексті медійний образ злочинності в Україні постає як суто насильницький, пов'язаний із позбавленням життя, спричиненням тілесних ушкоджень, посяганням на статеву свободу та недоторканість. За таких умов у населення складається враження про поширеність кримінального насильства та його значимість для вирішення тих

чи інших соціальних проблем і конфліктів, що формує страх саме перед такими злочинами, хоча більшість із респондентів насправді не має власного досвіду насильницької віктимізації. При цьому не суттєве висвітлення проблематики злочинності корисливого типу нівелює її проблематичність, створює враження поодинокості (хоча щодо корисливих злочинів більшість населення має власний досвід віктимізації) та формує терпимість до такого виду злочинів, а, отже, і латентність, зокрема її природну складову.

Натомість зареєстрована «картина» злочинності, що відображає криміногенну ситуацію в Україні, має інші структурні характеристики, згідно з якими тільки крадіжки як корисливий злочин складають майже 50% у загальній її структурі [210] та 87% у структурі індексних злочинів (див. наступні таблицю та діаграму).

Табл. Статистичні дані Генеральної прокуратури України [210]

Категорія	Кількість злочинів у 2017 році
Усього злочинів	523911
Умисне вбивство (ст. 115 КК)	5029
Тяжкий напад (тілесні ушкодження) - умисне тяжке тілесне ушкодження ст.121КК)	2058
Зґвалтування (ст. 152 КК)	254
Грабіж (ст. 186)	18077
Берглері (розбій ст. 187 КК)	2979
Крадіжка (ст. 185 КК)	261160
Крадіжка автотранспорту (незаконне заволодіння транспортним засобом, ст.289)	8981

Звісно, через цілий ряд обмежень неможливо повідомляти у ЗМІ про всі зареєстровані злочини. До того ж потенційними жертвами по-різному сприймається значимість шкоди, що спричиняється корисливими та насильницькими злочинами. Але не слід ігнорувати того факту, що насильницький образ злочинності формує ефект перманентного звикання до застосування насильства, за таких умов спрацьовує закон «насиченості» суспільства злочинністю, коли нетерпимість та небезпечність насильства поступово мігрує до сприйняття її нормальності.

Результати нашого дослідження медійного образу злочинності знаходять відгук і у попередніх дослідженнях.

Телебачення, мережеві інформаційні ресурси, кіно, газети, часописи, книги тощо у переважній більшості випадків інформують про тяжкі насильницькі злочини, у результаті чого в населення складається враження про те, що злочинність — це в основному замовлені вбивства, захоплення заручників, терористичні акти, зґвалтування тощо. Проте в реальному житті кількість таких злочинів не перевищує 1%. У населення формується страх перед злочинністю, а у підлітків через поширеність подібних сюжетів — думка про всесильність і впливовість нових «мафіозі». Складні питання кримінальної поведінки розглядаються журналістами з різним ступенем компетентності, глибини проникнення в причинно-слідчий механізм злочину, правдивості в зображенні особистості злочинців. Усе це позначається на формуванні ціннісних орієнтаційних установок, поглядів, суджень осіб, які знайомляться з подібними творами [74, с. 290].

Указується також на «неповне висвітлення статистичних даних про кількість виявлених злочинів та їхню динаміку або неправильну їх оцінку, які створюють хибне враження про ріст злочинності у геометричній прогресії, хоча насправді рівень зменшується, або збільшення є типовим (наприклад, сезонним улітку в курортних містах). Яскраві приклади: фактично залякування населення так званім Законом Савченко, рівень рецидиву після застосування якого оцінювався в ЗМІ на рівні 10%, при цьому поза увагою журналістів залишилось те, що офіційна загальна частка рецидиву в Україні становить 12-15%, а за кримінологічними дослідженнями з урахуванням латентності всі 26%. Крім того, переважна кількість контенту про злочинність пов'язана з новинами чи статтями про тяжкі насильницькі злочини, «модні» терористичні чи посадові злочини. Таким чином у населення формується страх перед злочинністю та психологія навченої безпорадності» [151, с. 246].

Із урахуванням останнього слід відзначити характерну особливість висвітлення корупції та корупційної злочинності українськими ЗМІ. Із одного боку, тема корупції за рядом причин є широко обговорюваною, що знаходить

своє відображення у публікаціях ЗМІ, з іншого боку, зміст публікацій більше пов'язаний із констатацією проблеми, прогалинами антикорупційної політики і в меншому ступені інформує про конкретні випадки виявлення корупційних злочинів, іще менше повідомлень – про реальне настання наслідків для корупціонерів у виді притягнення до відповідальності, конфіскації активів тощо.

Про крайній, радикалізований, на наш погляд, випадок формування правоохоронними органами вигідного для себе образу злочинності через ЗМІ згадує у своїх роботах С.Я. Лебедєв у контексті дослідження тероризму та екстремізму. «Виховані столітнім страхом перед відомою і невідомою злою силою, що виходить то від більшовиків, то від контрреволюції, то від сталіністів, то від фашистів, то від мілітаристів, то від чиновників-хапуг, то від злодіїв, розбійників, убивць і, нарешті, від екстремістів, наші співвітчизники готові сприйняти саме цей образ злочинності. Не секрет, що почасти його формують самі правоохоронні органи, прагнучи не втрачати можливість продемонструвати антикриміногенну міць. До всього іншого, страху наганяють засоби масової інформації, що давно перетворили реальні картини злочинності на ще більш криваві й огидні, тим самим створюють у суспільній свідомості почуття повної «безнадії» перед валом криміналу. Так, перебуваючи в реальному і віртуальному страху, наше населення теж поступово повірило в можливість забезпечення своєї безпеки від злочинності виключно стрімкими акціями силовиків, націленими то на кавказців, то на базарників, то на олігархів та інших екстремістів, що заважають усім нам жити спокійно, сито і щасливо. Повірило, але чомусь не заспокоїлося. Чи не тому, що екстремістів люди частіше бачать по телевізору, а сімейні бешкетники - ось вони, під боком, а скло в автомобілі вибите хлопцями з сусіднього двору, а шапку на вулиці з голови пенсіонера зірвав п'яний бомж, а в кишені одягу сина-восьмикласника мати виявила шприц, а під вікнами щоночі – чи то святковий феєрверк, чи то збройні «дискусії» братви і т. ін. Але найголовніше занепокоєння, як це не

сумно усвідомлювати, не в цих кримінальних фактах, а в тому, що часто на них немає ніякої належної правоохоронної реакції - «всі пішли на боротьбу з тероризмом і екстремізмом» [138].

У регіональному розрізі протягом 2017 року нами були досліджені новинні публікації одеських ЗМІ за методикою, описаною у підрозділі 1.3. За результатами вивчення контенту виявилось, що близько 46% новин одеських ЗМІ містить інформацію кримінологічного забарвлення, що слід оцінити як досить високий показник уваги ЗМІ до проблем злочинності у різних її проявах. У процесі дослідження виявлена особливість – це нерівномірність концентрації кримінологічно значимої інформації у загальному потоці новин. Кількість новин про злочини та характер інформації не знаходяться у прямо пропорційній залежності з кількістю зареєстрованих за аналогічний період злочинів та їхнім характером (видом). Так, наприклад, за 08.11.17 із 26 інформативних заголовків (публікацій), 16 містять кримінологічно значиму інформацію, а за 09.11.17 із 29 інформативних заголовків (публікацій) лише 10 містять кримінологічно значиму інформацію.

За результатами якісного аналізу кримінологічно значимих новин одеських ЗМІ була надана їхня оцінка та визначено, що кримінологічно релевантна інформація становила 73% та кримінологічно відхилена інформація – 27 % відповідно.

Як указує В.П. Пучков, критики ЗМІ нерідко висловлюють припущення, що образ злочинності, створюваний засобами масової інформації, миттєво сприймається широким загалом. Ця гіпотеза заснована на тому, що часто називають моделлю «підшкірної ін'єкції» масової комунікації. Відповідно до цієї моделі інформація або образи, які з'являються в ЗМІ, безпосередньо «вприскують» у свідомість аудиторії, і вони стають частиною уявлень і переконань суспільства. Однак вивчення масової комунікації змусило відмовитися від цієї моделі як занадто спрощеної [217, с. 182].

Відомості та образи, що з'являються в ЗМІ, не просто безпосередньо надходять до свідомості людей, а піддаються різноманітній фільтрації. На телебаченні, наприклад, ефект передачі залежить від таких факторів, як особистість і соціальні характеристики глядача, того, хто був присутній у кімнаті під час перегляду телепередачі (вся сім'я або глядач перебував на самоті), які були схильності глядача до перегляду передачі та яким персональним досвідом він володіє і т. ін. Якщо ми говоримо, що ЗМІ спотворюють картину злочинності, то немає необхідності говорити і про те, що суспільні уявлення про неї також перекручені. Для того, щоб дійти будь-яких висновків про точність вірувань людей щодо злочинів, необхідно безпосередньо виміряти вірування і знання людей про злочинність [126].

Дослідження, призначені для вимірювання ефекту повідомлень ЗМІ, повинні одночасно оцінювати їх зміст і реакцію людей, які сприймають ці повідомлення. У природному середовищі подібних умов досить складно дотриматися через велику кількість джерел ЗМІ і труднощів, пов'язаних зі спробою ізолювати (щоб проконтролювати) одне-єдине повідомлення ЗМІ. Робота, що наближається до цієї ідеальної схеми, належить Хіт (Heath, 1984), яка провела опитування читачів газет у 36 містах, досліджуючи їхній страх перед злочинами з урахуванням газет, які вони читають [126]. Вона виявила, що люди, які читали газети, що приділяють велику увагу місцевій кримінальній хроніці, відчували більший страх, якщо кримінальні новини були сенсаційними (ексцентричними, насильницькими) або випадковими (коли жертва жодним чином не провокувала вчинення злочину). Однак ці ж чинники сприяли зменшенню почуття страху, якщо новини здебільшого не були місцевими. У цьому випадку читачі явно відчували полегшення через те, що випадкові і сенсаційні злочини трапляються в інших місцях і з іншими людьми [126].

І.Г. Ясавєєв у своїй дисертаційній роботі проаналізував попередні дослідження американських та британських авторів, зокрема Б. Рошье, С. Сміт,

Н. Крісті, щодо медійного образу злочинності та його впливу на свідомість населення [279].

Так, Б. Рошье зіставляє в своїй роботі «Відбір кримінальних новин пресою», опублікованій у 1973 р. (1) обсяг і структуру повідомлень про злочинність у британській пресі, (2) офіційну статистику злочинності і (3) показники сприйняття ситуації зі злочинністю британською громадськістю. Один із висновків дослідження Рошье полягає в тому, що післявоєнне зростання рівня злочинності в Британії не супроводжувалося зростанням рівня уваги до злочинності з боку преси, так само як зниження офіційно зареєстрованого рівня злочинності в період із 1950 до 1955 рр. не супроводжувалося спадом рівня уваги преси. Таким чином, була спростована гіпотеза, згідно з якою зростаючі рівні злочинності повинні супроводжуватися зростаючим рівнем уваги і стурбованості з боку засобів масової інформації і навпаки [293].

Робота С. Сміт заснована на результатах дослідження подання ситуації зі злочинністю однією з місцевих газет Бірмінгема протягом семимісячного періоду і опитування членів домогосподарств одного з районів Бірмінгема в кінці цього періоду. Отримані нею дані також показали, що місцева преса в Бірмінгемі представляє перекошену картину злочинності. Так, злочини проти особистості, включаючи грабіж і напад із метою пограбування, склали в статистиці зареєстрованих злочинів менше 6% (із 85398 злочинів, зареєстрованих у досліджуваній період), тоді як повідомлення про такі злочини зайняли 52,7% газетної площі всіх новин про злочинність. Навпаки, шахрайство і крадіжки зі зломом склали 83,9% усіх зареєстрованих злочинів, тоді як повідомлення про такі злочини зайняли всього лише 3,8% відсотка площі газетних колонок, присвячених злочинності [294; 282].

Дуже важливою є думка Н. Крісті, що проходить червоною ниткою через всю його роботу «Боротьба зі злочинністю як індустрія»: засоби масової інформації відіграють у край негативну роль щодо сприйняття людьми ситуації

зі злочинністю. Коли телебачення і газети починають мусувати тему злочинності, громадська думка зсувається в бік підтримки жорстких заходів по боротьбі зі злочинністю, усе більш наполегливими стають популістські заклики до наведення порядку, що веде до посилення законодавства і відповідно до зростання числа ув'язнених, а також підвищує ймовірність введення або розширення застосування смертної кари [132, с.42,54,59,83,164,166,180].

У підсумку І.Г. Ясавєєв зауважує, що огляд робіт американських, британських та ірландських кримінологів і соціологів про конструювання соціальної проблеми злочинності засобами масової інформації показує, що у всіх без винятку роботах наводяться переконливі дані про непропорційно велику частку повідомлень про насильницькі злочини в інформаційному потоці. У даному випадку діють ті самі принципи відбору, що і на публічних аренах у ході конкуренції між соціальними проблемами: убивства, грабежі, розбійні напади, випадки навмисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю мають вищу драматичність і новизну, ніж крадіжки та інші види злочинності. У деяких дослідженнях підтверджується положення про суттєвий вплив ЗМІ на уявлення громадськості про злочинність, а також про виникнення в аудиторії ЗМІ страхів і паніки в результаті повідомлень про злочинність [282].

Як уже згадувалося, приписуючи ті чи інші риси злочинності, формуючи власне медійний образ злочинності, ЗМІ провокують страхи перед злочинністю, що, поміж іншим, у зарубіжній соціологічній літературі розглядається як різновид «моральних панік» та «хвиль злочинності» (С. Кoen, М. Фішман, Е. Гууд та Н. Бен-Єхуда та ін. [285; 286; 289; 287]).

Наслідками таких панік можуть бути популістські заклики до сувоих заходів соціального контролю, включаючи посилення кримінального законодавства аж до застосування смертної кари, і їх реалізація. Із іншого боку, цілий ряд явищ із тих чи інших причин не проблематизується (або проблематизується в незначній мірі), тобто знаходиться за межами або на

периферії «порядку денного», який установлюється засобами масової комунікації, і відповідно за рамками публічного дискурсу [282].

На думку П. Бурдє, у гонитві за сенсаційністю ЗМІ намагаються викликати інтерес в аудиторії, загострюючи увагу на подіях, які «можуть породити різного роду мобілізаційні акції, замішані на пристрастях: або чисто сентиментального і благодійного характеру, або більш агресивні і наближені до символічного лінчування, викликані історіями вбивств дітей і подіями, пов'язаними зі стигматизованих групами» [29, с. 70].

В Україні яскравими прикладами такої паніки були публікації щодо так званих груп «Синій кит», що, як зазначалося, провокують неповнолітніх на самовбивство. Широко обговорюваною на сторінках української преси з посиланням на різні джерела у правоохоронних відомствах стала проблема злочинів, учинення яких та зростання рівня яких приписувалося внутрішньопереміщеним особам у зв'язку з подіями у Криму та на Сході України, що теж має ознаки моральної паніки та сформувало упереджене подекуди ставлення до вимушених переселенців.

У 1972 р. Стенлі Коен першим розробив теорію моральної паніки, суть якої зводилася до наступного. В історії кожного суспільства існують певні періоди моральної паніки, протягом яких різні його інститути, перш за все під впливом ЗМІ, мобілізуються на боротьбу з більш-менш уявним ворогом або проблемою [285]. Формування образу ворога або об'єкта моральної паніки не є процесом абсолютно випадковим, але знаходиться під впливом цілої низки факторів. Так, у будь-якому суспільстві існує досить велика кількість різновидів відхилень у поведінці, чимало з яких завдають ту чи іншу шкоду і формально могли б стати приводом для початку моральної паніки. Ці девіації породжують серед широких верств населення певний рівень невдоволення ситуацією, яка готова обрушитися на те чи інше уявне чи реальне джерело проблем. Додатковим фактором, що впливає на зародження паніки, є наявність впливових сил, зацікавлених в її роздуванні з метою вирішення своїх проблем.

Незалежно від того, що ці сили самі думають із цього приводу, вони не можуть самостійно ініціювати моральну паніку і згодом контролювати весь процес її розвитку. Паніка виникає спонтанно, на перехресті всіх зазначених факторів [147].

На першому її етапі ті чи інші девіантні моделі поведінки, суспільні явища, учасники яких-небудь подій, організації, групи або спільноти людей починають усе виразніше сприйматися як особливо злісні порушники будь-яких нормативів суспільства. За першою негативною громадською реакцією йде непропорційно потужна негативна реакція ЗМІ. При цьому преса сильно спотворює інформацію про обраний об'єкт паніки, багаторазово підсилює вже курсуючі про нього в суспільстві чутки, перебільшує масштаби проблеми, непомірно завищує реальну ступінь його шкодочинності. За активної участі ЗМІ формується переконання в тому, що найгірше ще тільки трапиться в майбутньому, а тому всі суспільні інститути терміново повинні почати вживати заходів для запобігання уявних невідворотних проблем. Разом із цим за об'єктами моральної паніки закріплюються особливі слова, терміни, символи, емблеми, об'єкти і стилі поведінки, які могли існувати задовго до цього, але відтепер починають сприйматися як маркери небезпеки і шкоди, що характеризують об'єкт паніки. Навколо останнього формується система вірувань, міфологем і конспірологічних теорій, які мають сильний вплив на його сприйняття з боку суспільства. При цьому різко підвищується чутливість населення й усіх ключових інститутів суспільства до зазначених маркерів і об'єкту паніки в цілому. Розвивається особлива культура соціального контролю, у межах якої формуються громадські організації та групи самопомоги, ініціюється прийняття різних поправок до законів, проводяться профільні конференції та заходи. Силіві та інші органи державного управління коректують свою роботу з урахуванням об'єкта моральної паніки, суспільство в цілому попереджено і готово в усеозброєнні зустріти нові прояви девіації з його боку [18].

Бурхлива громадська реакція, за Коеном, багаторазово збільшує ймовірність повторення подій, пов'язаних із об'єктом моральної паніки. Від останнього не тільки очікується певний тип поведінки, але для нього мимоволі формується своєрідний майданчик для його ж реалізації. Така пильна увага суспільства до нього породжує певну кількість людей, яким симпатичною є роль девіанта. У кращих традиціях ефекту едипу об'єкт моральної паніки починає мимоволі підлаштовуватися під сформований про нього образ і до певної міри йому відповідати. Події або явища, які викликали первісну негативну реакцію, повторюються знову у значно більш серйозних обсягах. Однак навіть попри деяке збільшення їхніх обсягів, несподівано стає зрозуміло, що масштаб громадської реакції на об'єкт паніки був непропорційно високий порівняно з його абсолютно незначним реальним місцем і роллю в житті суспільства. У результаті об'єкт моральної паніки нікуди не зникає, але до нього досить швидко зникає інтерес ЗМІ й усіх тих, хто був у числі її ініціаторів. Поступово про нього забуває і саме суспільство, яке через певний час знаходить новий об'єкт для масштабної критики, якого можна боятися й із яким потрібно боротися [285].

На думку Гууда і Бен-Єхуди, моральна паніка як явище не прив'язана до ЗМІ, оскільки існувала задовго до їх появи. Однак ЗМІ стали найефективнішим засобом її ініціювання, підтримки на плаву. Преса зацікавлена в просуванні та розвитку будь-якої моральної паніки, оскільки незалежно від її змісту вона виграє за рахунок уваги до неї населення, що веде до збільшення тиражів і продажів. Більш того, учені відзначають, що сам по собі факт стурбованості преси з приводу будь-чого відповідно до вищезазначених критеріїв є моральною панікою вже через величезну аудиторію ЗМІ. При цьому не так уже й важливо, чи породжує вона в населення почуття страху, занепокоєння або ворожості відносно об'єкта моральної паніки. Цікаво також зауваження вчених про те, що процес децентралізації і спеціалізації ЗМІ, а, відповідно, й аудиторій читачів, ускладнює поширення моральної паніки. Феномен постійних

перебільшень і спотворень ЗМІ інформації вчені вважають природним і неминучим наслідком прагнення журналістів до розповіді про нові, рідкісні, маловивчені і сенсаційні явища і події [287, С. 89-91, С. 98-99, С. 101].

Як зазначають Безруков А.В., Журавлев О.М., ЗМІ відчужують феномен злочинності від суспільства. У свідомості людей з'являються образи злочинця і злочинців, які не зовсім відповідають дійсності. Однак люди вірять цьому, оскільки не мають особистого досвіду спілкування зі справжніми злочинцями. Уявлення про них як про «злі сили», нав'язуванні ЗМІ суспільству, призводять до того, що і самі правопорушники змінюють думку про себе, підсилюють процес своєї стигматизації [17].

На наш погляд, такий медійний підхід у конструюванні образу злочинності часто обумовлений бізнесовою моделлю функціонування ЗМІ. Фактично це продаж цікавого для пересічного громадянина інформаційного «продукту», що робить його привабливим, і тим самим підвищуються рейтинг інформресурсу і можливості для залучення реклами. За таких умов відбувається торгівля насильством, злочинністю, страхом тощо.

Проблемою комерціалізації та бізнесовості ЗМІ переймався канадський науковець і президент Канадської асоціації медіаосвітніх організацій Джон Пандженте (John J. Pungente). На його думку, дуже важливим є усвідомлення того, що «будь-який медіапродукт — це сконструйована реальність. Він відбиває не реальний світ, а деякі суб'єктивні, ретельно відібрані уявлення про нього. Медіа конструюють реальність. Саме вони формують більше уявлень про навколишнє середовище та особисте ставлення до того, що відбувається. Ставлення до об'єктів реального світу формується на основі медіаповідомлень, які, у свою чергу, сконструювали фахівці, що переслідують визначені комунікативні цілі. Медіа певною мірою формують наше відчуття реальності. Медіа мають комерційну підтримку. Медіа- грамотність дає уявлення про те, що підтримує будь-які медіа з комерційного боку і як комерційний підтекст впливає на зміст медіапродукту, його якість. Створення медіапродукту — це

перш за все бізнес, який має давати прибуток. За будь-яким медіабізнесом стоять конкретні люди зі своїми інтересами, саме останні й визначають зміст того, що дивиться, читає, слухає отримувач медіаповідомлення» [150].

На переконання Едварда Хермана та Ноама Хомського, існують систематичні перекося в засобах масової інформації, які пояснюються економічними причинами за так званою моделлю пропаганди. Ця модель уперше виведена в їх книзі «Виробництво згоди» (Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media). Із точки зору моделі пропаганди, ЗМІ розглядаються як підприємства, які продають товар - читачів і аудиторію (а не новини) - іншим підприємствам (рекламодавцям). Хоча модель побудована для засобів масової інформації США, Хомський і Херман вважають її придатною для будь-якої країни зі схожими базовими економічними та організаційними принципами, оскільки саме на них ґрунтується теорія. Херман і Хомський стверджують, що через те, що основні ЗМІ є великими корпораціями або частиною економічного конгломерату, їхня інформація необ'єктивна з урахуванням фінансових інтересів власника. Конгломерати часто включають підприємства поза традиційної сфери ЗМІ, тому їх фінансові інтереси охоплюють широкі області. Відповідно до теорії, новини, які стосуються цієї сфери, будуть відчувати найбільший вплив внутрішньої цензури і будуть найнеоб'єктивнішими [288].

Оскільки інформація набуває ознак товару, остільки у медійній сфері діють закони попиту і пропозиції. Медійний образ злочинності створюється у такому вигляді, в якому на нього буде найбільший попит споживачів.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що ЗМІ властиві драматизація при викладі кримінологічно значимих фактів або крайній варіант заперечення таких фактів. При цьому в обох випадках ЗМІ нехтують поглибленим розглядом ситуації зі злочинністю, аналізом її соціального контексту і факторів, що сприяють учиненню злочинів.

Образ злочинності, представлений ЗМП, значно відрізняється від образу, який конструюється статистикою правоохоронних органів, і ще більше - від злочинності фактичної. ЗМП констатують злочини, як правило, пов'язані з насильством, пов'язані з убивствами та різного роду тілесними ушкодженнями.

2.2. ЗМІ як інструмент криміналізації та віктимізації особистості

ЗМІ виступають важливим фактором формування світогляду особи, вони значно впливають на утворення соціально значущих властивостей особистості, які мають як антикриміногенний, так і криміногенний вектор.

Для аналізу криміногенного впливу ЗМІ як кримінологічного феномену на особу ми обрали два напрямки:

- 1) криміналізація особистості;
- 2) віктимізація особистості.

Термін «криміналізація» у класичному розумінні пов'язаний із визнанням суспільно небезпечних діянь злочинами та формулюванням відповідних складів злочинів у кримінальному законодавстві. Зворотний процес називають «декриміналізацією» [14; 8; 80; 237]. За визначенням Д.О. Балобанової, «криміналізація - це процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних. ... криміналізація містить у собі ряд стадій, у цілому відповідних тим, які проходить норма в процесі законотворчості. Остання стадія процесу криміналізації є одночасно і його результатом. Результат виражається в створенні системи кримінально-правових норм, фіксованого кола злочинних і кримінально караних діянь» [14, с. 10].

Разом із тим кримінологи досліджують криміналізацію суспільства, його окремих сфер та особистості [106; 125; 75; 66; 148; 34] як процес та результат насичення суспільства та його складових злочинною діяльністю, кримінальним мисленням та кримінальною свідомістю.

М.Ю. Валуйська звернула увагу на те, що частота використання у засобах масової інформації, виступах посадових осіб, у побутовій мові таких словосполучень, як «криміналізація економіки», «криміналізація суспільства», «криміналізація особистості», надали їм статусу усталених зворотів [35]. На її

погляд, «криміналізація особистості має розглядатися як антисоціальний процес, сутність якого полягає у набутті особою криміногенних властивостей, що утворюють її індивідуальний криміногенний комплекс і під час учинення злочину надають особі, яка його вчиняє, нової якості суспільної небезпечності. Основними рисами криміналізації, виходячи з її змістовного наповнення, є антисуспільна спрямованість, соціально-правова природа, динамічність (зміна її у часі)» [35].

Не применшуючи значення попередніх наукових розробок процесів криміналізації, слід зазначити, що *вивчення криміногенного впливу ЗМІ на особистість як одного з механізмів криміналізації особистості передбачає вивчення особливого процесу впливу ЗМІ на особистість, специфіки індивідуального сприйняття та засвоєння впливу, а також наступної деформації ціннісних орієнтацій та установок особи.*

Не кожний зовнішній «подразник» здатен спровокувати безпосереднє вчинення злочину. Навіть пряме спонукання може бути зупинене моральним «фільтром». Криміногенний вплив ЗМІ на особу, переломлюючись через свідомість та індивідуальність окремої особи, не є неминучим фактором порушення закону.

Автор концепції соціального натуралізму О.М. Костенко [122] виходить із того, що людина – «тривимірна» істота: вона утворюється з трьох шарів – 1) шар «фізична річ»; 2) шар «біологічна істота»; 3) шар «соціальна особа». Цей висновок дуже важливий для розуміння механізму поведінки людини. У поведінці людини беруть участь усі ці три шари. Але кримінальний (тобто, соціально значимий) характер поведінці людини може задаватися лише властивостями шару, що називається «соціальна особа». Іншими словами, кримінальний характер поведінки людини визначається властивостями її «соціальної особи» (а не фізичними або біологічними властивостями людини). Суть «соціальної особи» людини складають її воля і свідомість, саме вони утворюють у людини шар «соціальна особа». Таким чином, можна зробити

висновок: якими є воля і свідомість людини – такою є й її соціальна поведінка як прояв її волі і свідомості. Цей висновок, у свою чергу, указує на те, що кримінальна поведінка – це прояв певних властивостей «соціальної особи», тобто властивостей її волі і свідомості, що надають поведінці кримінальний характер [118].

На переконання О.М. Костенка, «соціальну особу», що має такі властивості волі і свідомості, які можуть надавати поведінці людини характер соціальної патології, слід називати «соціопатичною особою». І навпаки, якщо таких властивостей воля і свідомість не мають, то такий стан особи, на відміну від «соціопатії», є «соціономією», тобто соціальною нормою. Поняття «соціопатичної особи» є точнішим, ніж поняття «особа злочинця», що вживається у кримінологічній літературі. Це саме стосується і поняття «криміногенна особа». «Особа злочинця» не існує, тому що існує соціопатична особа, що вчинила злочин. Також не існує «криміногенної особи», тому що не існує «криміногенності» як властивості особи, а існує «соціопатія» як властивість особи, яка може проявлятися у вигляді злочину, а може і не проявлятися [118].

Отже, криміналізація особистості внаслідок криміногенного впливу ЗМІ на її волю і свідомість, перш за все, означає зміну ціннісних орієнтацій - сприйняття допустимості та нормальності злочинності (у тому числі й за рахунок чисельності публікацій про злочинну діяльність як повсякденну діяльність в ЗМІ), формування кримінальної психології (настанови на вчинення злочину, сповідування елементів кримінальної субкультури та кримінальної ідеології тощо).

Про сприйняття допустимості та ефект звикання до злочинності влучно пише А.І. Долгова. Спостерігаються «звикання значної частини населення до організованої злочинності, усе більша співпраця з нею, усе більш компромісне ставлення до рекетирів, діячів тіньової економіки середньої руки - їхня поведінка здається зовсім не страшною в умовах численних матеріалів ЗМІ про приголомшливі фінансові махінації високих посадових осіб, масштаби їхніх

розкрадань і використання службового становища для особистого збагачення. Усе це відбувається в умовах відсутності реальної альтернативи отримання правомірних доходів для безробітних і соціально дезорієнтованих, зубожілих людей, особливо молодих» [67, с. 8].

Ще раз підкреслимо, що криміналізація особистості внаслідок впливу ЗМІ не завжди неминуче викликає результат у вигляді прийняття рішення про вчинення злочину та фактичної злочинної діяльності. Інші негативні соціально-психологічні наслідки криміналізації особистості можуть полягати у саботажі окремих реформ або заходів превентивного характеру, підтриманні дискредитації правоохоронних органів та судової системи, сприянні «кримінальній зараженості» неповнолітніх тощо.

«Одним із найнебезпечніших симптомів криміналізації суспільства, - указує В.С. Овчинський, - є процес легалізації злочинності», коли за допомогою ЗМІ «відбувається дифузне проникнення елементів злочинності в нормальний соціальний організм, коли законослухняному громадянину стає важко відокремити протиправне від злочинного, злочинне від соціально схвалюваного, специфічно кримінальне від повсякденно побутового, - так тісно переплелися і взаємодіють між собою ці явища в реальній і зображуваній ЗМІ віртуальній реальності» [182, с. 24].

С.В. Кушнарьов зазначає, що вплив ЗМІ на людину починається з раннього віку і триває все життя. По суті, в сучасному світі ЗМІ перебрали на себе значну частину функцій із формування свідомості людей, виховання їх поглядів, ідей, звичок тощо. Людина, яка раніше не зустрічалася з тією чи іншою проблемою, завдяки можливостям ЗМІ змогла познайомитися з найрізноманітнішими проявами суспільного життя, скласти про них певну уяву і сформулювати до них відповідне ставлення [137, с. 26].

Первинна соціалізація в формуванні особистості має особливе значення. У ній дитина ще несвідомо засвоює зразки і манери поведінки, типові реакції старших і реакції улюблених казкових героїв на вирішення будь-яких проблем.

Ставши дорослою, людина може жити за схемою поведінки, яка закарбувалася у неї в психіці в період дитинства [52, с. 54, 56].

Аналіз кримінологічної літератури, а також змісту інформаційної продукції сучасних ЗМІ дозволив П.С. Булатецькому виявити основні способи криміногенного впливу ЗМІ на особистість: 1) інформування про методи та способи вчинення злочинів; 2) використання ненормативної лексики; 3) пропаганда насильства, жорстокості; 4) романтизація злочинності, героїзація злочинності; 5) активна реклама алкогольної продукції; 6) створення та розвиток кримінальної субкультури; 7) формування негативної думки про державні, у тому числі і правоохоронні органи [28, с. 12-13].

На основі проведених опитувань А.А. Мкртчян виявив, що кожен другий із опитаних (56,8%) «регулярно» стежить за кримінальною хронікою по ТБ. Пояснюючи свій інтерес, респонденти відзначили наступні причини перегляду кримінальних новин: «Бажання бути в курсі подій для реальної оцінки того, що відбувається» - 56,8% респондентів; «Цікавість» - 23,1%; 17 «Відсутність цікавих альтернатив» - 15,4%; «Професійний інтерес» - 3,6% і «Дефіцит гострих відчуттів у своєму житті» - 1,2% опитаних. Що стосується ступеня подробиць одержуваної інформації, то 41,6% респондентів відзначили, що віддають перевагу максимально розгорнутій (із деталями, із відеорядом) інформації [157, с. 16-17].

Деякі дослідники в контексті криміналізації особистості та діяльності ЗМІ, зокрема, А.А. Гаджиєва, вважають, що поширення негативних звичаїв, норм, асоціального способу життя і моралі злочинних формувань є кримінологічним феноменом, розглядаючи його як пропаганду «кримінальної ідеології» [44, с. 111].

Кримінальне середовище, в основі якого закладена система відносин організованих злочинних формувань, створює і розвиває власну кримінальну ідеологію - досить упорядковану систему негативних поглядів, цінностей і орієнтації, що містять критику кримінальної політики держави і культивують

злочинний спосіб життя. При цьому ця ідеологія здатна надавати і надає інтенсивний соціально-психологічний вплив на індивіда (групи, шар, клас, суспільство). Отже, можна говорити про перехід кримінальної ідеології на рівень зовнішньої експансії, у результаті чого методами пропаганди у вигляді системи упорядкованих уявлень, поглядів, традицій і цінностей за допомогою ЗМІ відбувається поширення культури злочинного середовища [27, с. 73].

Кримінальна субкультура як сформована та розвинута система поширюється на суспільство за допомогою ЗМІ. Оскільки культура безпосередньо пов'язана з вихованням, то в процесі передачі (трансляції) її елементів відбувається виховний вплив, що сприяє зміні соціально обумовлених характеристик особистості. Відповідно, поширення і підвищена ступінь сприйняття інформації, що транслюється ЗМІ, формує систему цінностей у представників різних соціальних груп, що призводить до можливості впроваджувати кримінальні установки, звичаї та традиції у соціальне буття. Трансформація поглядів та системи цінностей автоматично створює у більшості частини суспільства позитивну думку про злочинців та їх діяльність, сприяє криміналізації суспільства, створює віктимність населення [27, с. 74-75].

Метод пропаганди кримінальної субкультури, на думку Ю.І. Гололобової, включає в себе декілька компонентів [52, с. 61-63]:

По-перше, це формування привабливого образу злочинного світу. Практично всі фільми вітчизняного та іноземного виробництва, виконані в жанрі бойовиків або кримінальних драм, представляють життя учасників злочинного світу як вишукане, з усіма його атрибутами: величезними заміськими будинками, розкішними машинами, різноманітними видами відпочинку, а також владним впливом як на підлеглих у злочинній ієрархії, так і на корумпованих чиновників, не беручи до уваги страху у законослухняних громадян.

По-друге, інформаційне та морально-психологічне забезпечення окремих видів і напрямків злочинної діяльності. ЗМІ приділяють величезну увагу негативній або неефективній діяльності правоохоронних органів, піддають необ'єктивній критиці політичних лідерів, викривають державних чиновників на замовлення. Моральна і політична дискредитація в очах громадськості правоохоронних структур і структур політичної влади за допомогою засобів масової інформації формує в населення терпимість до кримінальних посягань організованої злочинності на всі сфери суспільства, тому що більш сильний супротивник визначений, а з двох зол злочинність здається найменшою. Через інформаційні атаки засобів масової інформації правоохоронні органи, що покликані захищати суспільство від злочинних посягань, утрачають його довіру, свою легітимність і орієнтованість на боротьбу зі злочинністю, і, в свою чергу, в суспільній свідомості самі стають кримінальними.

По-третє, створення позитивного образу представників злочинних структур і корумпованих представників влади. При відсутності взаємодії між політичними елітами і суспільством, засобами законності, засобами масової інформації, при гальмуванні політичних та економічних реформ утворюються порожнечі, які заповнює організована злочинність, використовуючи в поводженні з суспільством різноманітні методи - від прямого впливу на учасників громадянського суспільства і прямого рішення їх особистих проблем поза законодавчим полем, до впливу на політичну еліту шляхом корумпування державних чиновників, до впливу в засобах масової інформації на обох суб'єктів публічної політики - соціум і політичну еліту.

По-четверте, - поширення злочинної ідеології. Ця форма має певну специфіку, оскільки, в основному, інтерес до неї виявляють молодь і підлітки. Засоби масової інформації докладно консультують у спеціалізованих розділах щодо використання злочинських традицій, роз'яснюють, як уникнути кримінальної відповідальності, детально описують процес учинення злочинів, а також упроваджують злочинський жаргон, кримінальну культуру, вживання

нецензурних виразів. Таким чином, за рахунок культивування кримінальних звичаїв, виправдовування вчинення злочинів та створення умов безкарності відбувається залучення нових осіб у злочинну діяльність, а також посилення значення самого кримінального середовища [52].

Безумовно, формування особистості - це надзвичайно складний і багатофакторний процес, і було б у край безвідповідально покладати всю провину за певні вади у вихованні населення на ЗМІ, але наслідки для людини після прочитання подібних новин можуть бути надто згубними. Разом із тим, психологи відзначають, що у читачів публікацій кримінальної хроніки «спрацьовують захисні механізми психіки, розвиваються реакції уникнення подібної інформації, її «забування» за механізмом витіснення. У результаті роботи цих психологічних механізмів як на індивідуально-особистісному, так і на соціально-психологічному рівнях відбувається десенсибілізація (зниження чутливості) до проявів жорстокості та насильства. Вступають у дію і механізми раціоналізації, що призводять до формування певних суджень типу: «Зі мною (моїми близькими) такого статися не може» або «Так вони (жертви), напевно, самі винні у трагедії». Інакше кажучи, ЗМІ поступово випрацьовують у людей звичність до насилля [245, с. 110].

В.М. Дрьомін розглядав проблеми криміналізації особистості через комунікативні аспекти, які пов'язані з криміналізацією суспільної свідомості, зокрема на підставі так званого «кримінального романтизму», який поширюється через кіно, телебачення, літературу тощо [74, с. 288-291]. «Проблема «кримінального романтизму» якщо і не представлена в газетних статтях у тому вигляді, в якому вона наявна в художніх творах, усе ж опосередковано виявляється у нав'язуванні читачам стереотипного сприйняття злочинності.Вивчення культурного оточення підлітків дозволило встановити, що у дітей, які виховуються в криміногенних соціально-психологічних умовах, інтерес до фільмів, літератури, публікацій у періодичній пресі обмежувався переважно темами, пов'язаними з убивствами, насильством,

пограбуваннями, еротикою, порнографією тощо» [74, с. 289], - пише автор.

Проблематичність криміналізації особистості за допомогою ЗМІ опосередкована також стигматизацією окремих прошарків населення у відповідних публікаціях – колишніх засуджених, осіб, хворих на СНІД, наркоманію, алкоголізм тощо.

На думку Д.І. Перепелиці, умовами загострення існуючих ефектів призонізації поза кримінально-виконавчими установами є вихід кримінальної субкультури за межі її природного ареалу та поширення на масову культуру (у тому числі й за допомогою ЗМІ), а також соціальне конструювання негативних відношень антисупільних соціально-психологічних образів звільнених із місць позбавлення волі, їх стигматизація, відторгнення від соціального середовища [189, с. 148].

Стигматизуючий ефект мають публікації, які містять персональні дані особи, яка підозрюється в учиненні злочину, тобто заздалегідь – без обвинувального вироку суду попри невід’ємні постулати презумпції невинуватості особа наділяється «клеймом» злочинця у ЗМІ.

Повідомлення, опубліковані ЗМІ, або розшукові дії, що проводяться самими ЗМІ, можуть сприяти передчасному засудженню осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, стигматизації представників таких соціальних груп, як іноземці, неповнолітні, раніше судимі, маргінальні групи. Тому навіть у матеріалах актуальних повідомлень про тяжкі злочини не завжди можна називати прізвище, надавати зображення або проводити іншу ідентифікацію [127, с. 42].

На опосередкований вплив ЗМІ звернув увагу професор С.Ф. Мілюков. На його думку, «таке мало вивчене в кримінології та соціальній психології явище, як вплив інформації, що транслюється ЗМІ, на тих осіб, які не є безпосередніми її користувачами і навіть свідомо ухиляються від отримання такої інформації, можна умовно назвати інформаційним «зараженням». Це явище виражається в усвідомленій або неусвідомленій передачі будь-яких

відомостей користувачами ЗМІ іншим особам (родичам, товаришам по службі, навчанню, випадковим співрозмовникам). Зрозуміло, що такий вторинний інформаційний продукт може нести в собі криміногенний заряд. Мало того, цей заряд може набувати «кумулятивний» ефект за рахунок вільного або мимовільного спотворення інформації людиною-«передавачем». Це слід мати на увазі при прогнозуванні ефективності можливих законодавчих та інших обмежень у розповсюдженні шкідливої (у кримінологічному сенсі) для окремих соціальних груп вербальної, образотворчої та іншої інформації» [30].

Існує думка, що матеріали ЗМІ, які містять факти насильства, нібито повинні і можуть спонукати потенційних злочинців до скоєння подібних насильницьких дій. Однак численні дослідження про агресивність ЗМІ не дали однозначного результату, що підтверджує це припущення. Мабуть, слід виходити з того, що не зображення насильства як такого збільшує агресивність потенційних злочинців, а те, що зображення насильства в поєднанні з яскравими образами «героїв» насильницьких сцен, їх способу життя, виходячи з власної маргінальної соціальної ідентичності, призводить особистість до ідентифікації з образом злочинця, зображуваного ЗМІ. Питання про те, чи буде дитина або неповнолітній поводитися агресивно чи ні, - це питання не тільки про те, що демонструється ЗМІ, і якою є виховна роль матеріалу, а й проблема ролі сім'ї та соціального оточення [17].

Значно частіше оцінка підлітком фільмів залежить від його особистості, що вже сформувалася в тому чи тому спрямуванні, й від ціннісних орієнтацій. Із іншого боку, така вибірковість у свою чергу сприяє наступному зміцненню особистісного спрямування, створенню стереотипу ставлення до змісту кіно. Справа, отже, не в «шоковому» впливі окремих бойовиків, а в дії системи фільмів (і не тільки детективних), «обраних» підлітком для перегляду. Ця система сприяє прискоренню розвитку у нього уявлень про допустимість і повсякденність у людських відносинах брутальності, жорстокості, насильства [74, с. 289].

Наступний визначений нами для аналізу криміногенного впливу ЗМІ як кримінологічного феномену напрямок - це віктимізація особи, яка кримінологами та віктимологами розглядається як процес перетворення особи на жертву злочину внаслідок віктимної поведінки або нездатності протистояти злочинності [222, с. 3; 251; 41; 49; 48].

Процеси криміналізації та віктимізації завдяки впливу ЗМІ тісно взаємопов'язані.

Не маючи чіткого уявлення про численність видів злочинності, ЗМІ представляють її однобоко, тільки в тій її частині, яка може бути цікавою аудиторії (насильство, історії з маніяками, вбивствами на замовлення з життя відомих підприємців, перестрілки і розбірки злочинних авторитетів). Симбіоз художньої та документальної інтерпретації формує в населення уявлення про злочинність як про всеосяжне і невідворотне явище, з яким державна влада впоратися не може. Це є однією з причин віктимізації суспільства [52, с. 48].

У свою чергу, віктимізація населення як процес утрати внутрішніх ресурсів до протистояння злочинності веде до його криміналізації. Сприйняття злочинності як нормального явища реальної дійсності веде до адаптації суспільства, до небажання боротися з нею і, що ще гірше, до звернення до представників злочинності для вирішення нагальних проблем [52, с. 48-49].

Проблема віктимізації населення засобами ЗМІ може бути висвітлена не тільки через формування страху та моральної паніки, але й через явище ксенофобії - фактичне формування ворожості до представників меншин за різними ознаками, створення стереотипів кримінальності окремих представників меншин та у реверсивному аспекті вчинення злочинів ненависті.

Існують загальні технологічні схеми реалізації маніпулювання негативними етностереотипами. Ключову роль у цьому відграють ЗМІ, адже вони мають вирішальне значення при розгортанні таких соціально-психологічних процесів, як формування національної ідентичності, реалізація міжгрупових відносин, виявлення толерантності або конфліктності. Приводом

для обговорення в медіа, особливо в умовах глобалізованого інформаційного середовища, є етнорелігійні теми. Наприклад, будь-які обмеження, що накладаються однією релігією, можуть у будь-який момент стати точкою відліку для дискусій в іншому етнорелігійному середовищі, оскільки в «інорелігійному» середовищі такі забобони неодмінно стають предметом культурної та соціальної рефлексії, що набуває особливо значущих форм у ЗМК («справа про хіджаб», «карикатурний скандал» тощо) [156].

Усталеними в суспільстві, у тому числі завдяки ЗМІ, стали стереотипи на кшталт роми-злочинці, особа кавказької національності-злочинець, сповідувач ісламу-терорист, організована злочинність-чеченці тощо. Етнічне підґрунтя організованої злочинності активізувалось у публікаціях та суспільній свідомості у зв'язку з активними глобалізаційними процесами. Разом із тим журналісти ігнорують аксіоматичний кримінологічний факт про те, що не сама етнічна приналежність провокує транснаціональну організовану злочинну діяльність, вона виступає лише фактором стійкості, мобільності, ексклюзивності та солідарності членів угруповання.

Ю. Чумак, вивчаючи зазначену проблему, відзначив, зокрема, новини телекомпанії «Магнолія. ТВ», що готує свої випуски, ґрунтуючись на повідомленнях ГУМВС та УМВС (назви на час дослідження). Зокрема, у матеріалі «На Закарпатті підступно зґвалтували 14-річну дівчинку» описується, як *«слідчо-оперативна група встановила, що опівночі неподалік будинку 14-літньої школярки циган на ім'я Шоні напав на дівчину»*. І зазначається, що це повідомлення підготовлене *«за матеріалами прес-служби УМВСУ в Закарпатській області»*[270].

Так само з Одеської області «Магнолія. ТВ» повідомила, що під «гіпнозом» дівчина сама віддала гроші шахрайкам: *«Цікавим виявилось те, що дівчина навіть не здогадувалась, що стала жертвою так званих «циган», тобто жінок ромської національності, які часто заробляють на життя тим, що шахрайськими методами відбирають гроші в наївних громадян»*. При цьому

дається посилання на... УДСО (управління Державної служби охорони) при ГУМВС України в Одеській області [270].

Разом із тим у затвердженому 18.02.2010 р. Розпорядженням МВС №94 «Плані заходів МВС України щодо протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 р.» у пункті 4.13 передбачалася необхідність постійно уживати заходів щодо »недопущення випадків безпідставного зазначення у повідомленнях МВС, ГУМВС, УМВС етнічного походження правопорушників, злочинців та осіб, що підозрюються у скоєнні правопорушень».

Досить неоднозначні оцінки отримала роль ЗМІ у висвітленні (несвоєчасному висвітленні) насильницької злочинності мігрантів у Німеччині, що, як уважалося, посприяло віктимізації громадян.

Таку ситуацію можна віднести до категорії «заперечення або замовчування подій, дій чи обставин попри їх очевидність» в контексті виділеної нами категорії кримінологічно-відхиленої інформації.

Як відомо, Німеччина прийняла сотні тисяч біженців та мігрантів у 2015 році. На початку грудня 2016 року поліція повідомила про затримання молодого біженця з Афганістану, якого підозрюють у зґвалтуванні та вбивстві 19-річної студентки в місті Фрайбург на півдні країни. За останніми даними, він узагалі не повинен був потрапити до ФРН, оскільки був засуджений за тяжкий злочин в Греції.

Напевне, що саме з цього моменту про проблему злочинності мігрантів, яку до цього намагалися обходити через відому надтолерантність європейського співтовариства, у Німеччині стали говорити відкрито та публічно. Політики й експерти почали згадувати про події новорічної ночі на привокзальній площі в Кельні, де сотні жінок стали жертвами сексуальних домагань мігрантів; про кривавий напад біженця з Афганістану на пасажирів поїзда в баварському Вюрцбурзі в липні; про затримання в жовтні в саксонському Хемніці мігранта з Сирії, який, схоже, готував теракт у Берліні, але не встиг його скоїти.

За словами психолога, тема біженців та злочинності сприймається в Німеччині «дуже ірраціонально». Мігранти, вважає Грюневальд, стали «об'єктом для проєкції» різних страхів населення благополучної країни, в тому числі викликаних глобалізацією. Із іншого боку, зазначає психолог, невпевненість і страхи - «нормальна реакція», коли в країну потрапляє така кількість чужинців.

Із сьогоденної точки зору, говорить Грюневальд, «ЗМІ повинні були повідомляти більше» про злочинність серед біженців. За його словами, замовчування в епоху соціальних мереж може обернутися бумерангом і втратою довіри. Загострення пристрастей на форумах і в соцмережах досягло точки, коли деяким ЗМІ довелося відключити функцію коментарів. Грубощі, погрози на адресу політиків і журналістів, якими не здивуєш користувачів у Росії чи в Україні, відверто шокували багатьох у Німеччині. Навіть ліберальна газета *Süddeutsche Zeitung* закликала уряд посилити покарання за розпалювання ненависті в мережі [268].

Те, що ЗМІ відреагували на проблеми масової міграції з запізненням, підтверджує і автор підручників із журналістики Міхаель Галлер. У Гамбурзькій школі засобів масової інформації (*Hamburg Media School, HMS*) Галлер очолює команду, яка провела детальне дослідження висвітлення теми мігрантів у німецьких ЗМІ з 2009 до 2015 року. «Після Кельна було дуже багато публікацій із детальним описом проблематики, але це сталося занадто пізно», - говорить Галлер. За його словами, публікації про проблеми з біженцями були необхідні пізнім літом і ранньою осінню 2015 року, коли формувалася громадська думка. «На жаль, восени багато провідних ЗМІ ще святкували культуру гостинності, у той час у людей на комунальному рівні було інше враження», - зазначає Галлер [268].

Перед ЗМІ постала дилема. Із одного боку, в Німеччині заведено не вказувати національність злочинця, щоб не розпалювати національну ворожнечу. Особливо це стосується неповнолітніх. У будь-якому разі, ЗМІ не

виносять національність підозрюваного в заголовок. Із іншого боку, коли йдеться про особливо резонансні злочини, ця норма не діє. Німецький телеканал ARD розкритикували за те, що в одному з вечірніх випусків новин у суботу, 3 грудня, про затримання ймовірного вбивці не згадали. У соціальних мережах піднялася хвиля обурення, мовляв, журналісти приховують гірку правду про те, що гвалтівником виявився біженець. Шеф-редактор новинного мовлення Кай Гніффке пояснив причини такого рішення в своєму блозі. Він написав, що походження підозрюваного злочинця не мало значення. Канал дійшов висновку, що це вбивство мало чим відрізнялося від сотень інших, написав Гніффке. Водночас багато інших німецьких телеканалів, друкованих та онлайн-ЗМІ повідомили про злочин, тому про замовчування не йдеться. Особливо після подій в Кельні німецькі ЗМІ дедалі частіше вирішують називати національність ймовірних злочинців - навіть неповнолітніх [249].

В українських медіа залишається вкрай багато стереотипів про внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, у повідомленнях про скоєння злочинів ЗМІ продовжують зазначати місце прописки нападників. А у словах «лідерів думок», які журналісти ретранслюють, часто присутні негативні штампи. Крім того, українські медіа мало уваги приділяють питанню дискримінації переселенців із боку самої держави. Разом із тим, у регіональній пресі, за словами С. Єременко, директорки Інституту демократії імені П. Орлика, кількість матеріалів щодо переселенців є вкрай малою – один-півтора відсотка. Такими є результати проведеного інститутом моніторингу. Проте навіть у тих матеріалах, що є, переселенці часто постають у не найкращому світлі: »В Івано-Франківську трапилася неприємна ситуація, коли переселенка вкрала телефон. Дуже багато засобів масової інформації написали про це. Але жодне медіа, жоден журналіст не поцікавився, скільки подібних злочинів у той день було скоєно місцевими жителями. На жаль... Як говорять наші колеги – волонтери-психологи – часто ЗМІ можуть буквально одним матеріалом нівелювати роботу психологів за рік» [255].

ЗМІ також «причетні» до третинної стадії віктимізації як процесу.

Під первинною віктимізацією розуміється завдання матеріальної, фізичної і моральної шкоди жертві безпосередньо в процесі вчинення злочину. Вторинна віктимізація охоплює випадки непрямого заподіяння шкоди жертві, яке пов'язане зі ставленням до жертви соціальної спільності в цілому, осіб із найближчого соціального оточення, органів соціального контролю, посередників і персоналу, що працює з жертвами. Стереотипна упередженість щодо «винності» жертви, грубе, неухвалне поводження і негативне ставлення до неї як до особи, яка чимось запламувала себе, стереотипи «гріховності» жертви, її запламованість учиненням злочину, приниження її честі і гідності складають перелік типових форм вторинної віктимізації, сприяють відчуженню жертви, її десоціалізації. Третинна віктимізація жертви злочину становить використання жертви представниками правоохоронних органів і працівниками засобів масової інформації в своїх цілях і з метою проведення кримінальної політики [251, с. 213; 155, с. 56-57; 262, с. 149].

Як указує В.О. Туляков, експлуатація «смажених» новин із травмуванням жертви через засоби масової інформації, настирливе проникнення в особисте життя, використання правового статусу і позицій жертви не на благо, а на шкоду їй і т.ін. - перелік проблем і наслідків такої віктимізації можна було б продовжити і далі. На жаль, зазначені питання практично не отримали свого вирішення в сучасній віктимології через відсутність надійного інструментарію вимірювання наслідків третинної віктимізації і методик її обчислення [251, с. 213].

Таким чином, ЗМІ здійснюють прямий та опосередкований вплив на процеси криміналізації та віктимізації особистості, результатом яких є перетворення криміногенного/віктимігенного потенціалу особи у занвшіньовиражені форми кримінологічної поведінки.

2.3. Вплив ЗМІ на відтворення злочинності

Злочинність як самокерована система чинить сильний опір правоохоронним органам, а інколи йде в атаку на соціальний порядок і правові підвалини суспільства. Недооцінка криміногенної ролі самої злочинності, здатність її до самодетермінації і зворотного впливу на суспільство призвела до ослаблення державного контролю за криміногенними процесами в суспільстві і розширеного відтворення злочинності [143].

«Гвинтиком» механізму розширеного відтворення та самовідтворення злочинності у суспільстві слід визнати сучасні ЗМІ, які здійснюють безпосередній криміногенний вплив, який у сукупності з іншими факторами детермінації призводить до вчинення злочинних дій.

Розуміння відтворення злочинності вироблене кримінологами в процесі численних досліджень причинності та детермінації злочинності [135; 61; 149; 50; 184; 273].

Детермінанти злочинності становлять комплекси подій, процесів і явищ, у закономірній залежності від спільної дії яких знаходиться злочинність. У взаємозалежності і взаємозумовленості цих явищ зі злочинністю можуть бути задіяні різні види зв'язку (кореляційний, функціональний, системно-структурний, зв'язок станів і т. ін.) [128]. При поясненні причин злочинності на всіх рівнях майже неможливо спиратися на жорсткі, лінійні причинні зв'язки, характерні для найпростіших законів механіки, елементарної фізики, хімії та ін. Практично вони не мають місця в складних соціальних, біологічних та інших системах, де детермінація носить складний, опосередкований характер. Злочинність, подібно всім соціальним явищам, має стохастичний (невпорядкований) характер, підпорядковується статистичним (імовірнісним), а не динамічним (однозначним) закономірностям. Тому стосовно злочинності не можна з абсолютною точністю виявити всі причинні зв'язки, визначити їх ієрархію і точно описати механізм їхньої дії. Тут можна лише з більшою або

меншою мірою вірогідності виокремити з безлічі взаємодіючих елементів найсуттєвіші і простежити їхню динаміку [12].

«У кримінологічному розумінні відтворення злочинності постає як соціальний процес, уособлюючи безперервно триваючі цикли обміну результатами предметної діяльності.... Сучасне інформаційне середовище сприяє відтворенню злочинності, а у взаємозв'язку явищ «інформація – злочинність» виявляється стійка системна взаємодія. Носії та провідники інформації масового споживання перетворилися на могутній інструмент психологічного впливу. Сучасні засоби прийому і передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлень про більшість соціальних явищ... Засоби масової комунікації є впливовим культурологічним феноменом і найрезультативнішим способом трансляції стандартів поведінки і поширення певних цінностей. Злочинність виходить із «тіні», а злочинці стають вельми помітними особами» [75, с. 14, 26].

Вивчення злочинного середовища призводить до висновку про відносну самостійність злочинності та її тенденції до самовідтворення, у тому числі й за рахунок самодетермінації. Проте очевидно, що злочинці цілком не ізольовані від соціального середовища. Інформація про вчинені злочини поширюється в процесі повсякденного спілкування, при цьому часто суттєво спотворюється [74, с. 288].

«Соціальні закономірності породження та відтворення злочинності підпорядковані загальним закономірностям суспільного розвитку як системі більш високого рівня організації» [51], - вважає Б.М. Головкін.

На монографічному рівні питання причинно-наслідкових зав'язків злочинної поведінки досліджував також С.І. Нежурбіда [179]. У контексті вивчення ролі ЗМІ у відтворенні злочинності інтерес становлять його висновки щодо соціальних теорій.

Основні положення теорій контролю в кримінології ґрунтуються на результатах досліджень процесу соціалізації особи – процесу засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, знань, навичок, які дозволяють йому успішно функціонувати в суспільстві. Отже, досягнення «успішності функціонування» можливе при дотриманні «конформності» в поведінці. Вибір же конформної поведінки – результат вирішального впливу контролю. Серед існуючих видів контролю як однієї з функцій системи керування (control system) або автоматизованого набору засобів впливу на підконтрольний об'єкт для досягнення ним певної мети доцільно виділити два основних види, які можуть мати вирішальне значення для вибору типу поведінки: 1) соціальний контроль (система методів та стратегій, за допомогою яких суспільство спрямовує поведінку індивідів); 2) самоконтроль (поміркованість у діях і прояві емоцій). Саме вони і лягли в основу теорій контролю як «соціально процесних» теорій причин злочинності [230, с. 277; 178].

Таким чином, на відміну від впливу ЗМІ на криміналізацію та віктимізацію особистості, *вплив ЗМІ на відтворення злочинності передбачає прямий або опосередкований вплив ЗМІ у системі на циклічні репродукування злочинних актів*. При цьому відтворення злочинності може виступати і як результат криміналізації особистості, обумовлений низьким рівнем внутрішнього контролю (низькою резистентністю) та прийняттям рішення про вчинення злочину.

Досліджуючи роль ЗМІ у процесах відтворення злочинності, ми виходили з безперечності впливу ЗМІ на свідомість та поведінку респондентів, що підтверджують результати соціологічних опитувань.

Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ГО «Телекритика», мало на меті з'ясувати, як громадяни оцінюють вплив медіа та чи вважають за необхідне навчання медіаграмотності [269].

Респондентам запропонували відповісти на запитання: «Якщо ви дізнаєтесь, що власником телеканалу є олігарх, пов'язаний із корупційною чи кримінальною діяльністю, як зміниться ваше ставлення до інформації цього телеканалу?». 25,4% відповіли, що продовжать дивитись передачі цього телеканалу, 23,8% шукатимуть додаткові джерела інформації, 13,8% припинять дивитись інформаційні програми телеканалу, 9,2% припинять дивитись цей телеканал узагалі, 4,9% взагалі не дивляться телебачення, 22,9% - варіант відповіді «важко сказати, не знаю». Згідно з результатами, із твердженням «Медіа впливають на мою політичну позицію та соціальну поведінку» погодились 35,3% опитаних (8% відповіли, що це дуже близько до їхньої точки зору, 27,3% - близько до їхньої точки зору), 28,8% - важко сказати, близько чи не близько до моєї точки зору, 15,8% - не близько до моєї точки зору, 12,6% - зовсім не близько до моєї точки зору. Про твердження «Мені потрібні додаткові знання про медіа, щоб не піддаватися можливим впливам із боку медіа» 7,8% відповіли, що це дуже близько до їхньої точки зору, 26,1% - близько до їхньої точки зору, 27,4% - важко сказати близько чи не близько до моєї точки зору, 15,5% - не близько до моєї точки зору, 13,9% - зовсім не близько до моєї точки зору [269].

У цілому ж виділяють прямі криміногенні характеристики діяльності ЗМІ: 1) перекручене одностороннє інформування населення про стан злочинності і боротьби з нею, яке не відповідає істинному стану справ (це або нагнітання атмосфери страху, незахищеності, «кримінального безпорядку», або невинуватене заперечення ряду кримінальних проблем як ніби не існуючих чи мізерних); 2) неповна і неадекватна інформація про правову базу боротьби зі злочинністю; 3) формування тільки негативної суспільної думки про працівників правоохоронних органів, зокрема поліції, протидії злочинності; 4) форма подачі матеріалу правового характеру, яка здатна до пропаганди певних методів учинення злочинів; 5) формування і залучення в суспільну свідомість негативного образу країни, що сприяє і негативному ставленню до

країни в цілому, її державно-правової системи, ідеї законності і необхідності дотримання законів, співпраці з державними органами в справах забезпечення порядку; 6) створення уявлень про слабкість закону, його безсилля, про масове порушення норм права в сучасному суспільстві як ефективний засіб швидкого досягнення матеріальних благ, успіху в житті, про непотрібність моральних норм; пропаганда способу життя «злочинного світу», його ідеології; 7) допомога збідненню духовної атмосфери, яка сприяє порушенню правових і моральних норм [260, с. 269].

В.В. Боровікова детально розглядає концепцію криміногенного впливу ЗМІ на злочинність, зупиняючись на тому, що повідомлення про злочинність, насильство, які з'являються у ЗМІ, підвищують рівень агресивності у людей. Дослідниця наводить декілька теорій, які корелюють із цією концепцією [25]. Проте більшість цих теорій пов'язані з медійними технологіями (кіно, телебачення), а не зі ЗМІ у класичному розумінні. Зупинимось на розгляді деяких теорій.

Теорія соціального навчання отримала розвиток у 60-ті рр. XX ст. Основною її ідеєю була думка, що образи насильства, показані по телебаченню, негативно впливають на людину, особливо на дітей, що може призвести до копіювання подібної поведінки у реальному житті. Ми вбачаємо, що дана теорія корелює з теоріями впливу ЗМІ, запропонованими, наприклад, А. Корре та Л. Проалем, але у контексті візуалізованого представлення злочину. Теорія соціального навчання досі не спростована, але, разом із тим, досить часто критикується. Безумовними прибічниками теорії соціального навчання є А. Бандура та Л. Беркович (США), висновки яких отримали розвиток у Фінляндії, Ізраїлі, частково і в Україні [178, с. 296-303; 9].

Зокрема, критики вважають, що, по-перше, численні експерименти, поставлені для підтвердження теорії соціального навчання, є недійсними, оскільки піддослідні фактично проявляють агресію до неживого предмету, а не до людини. По-друге, теорія не передбачає якогось «еталону» поведінки, яка

може вважатися нейтральною і від якої можна вести умовний відлік негативності або агресивності поведінки. По-третє, експеримент є нетиповою для будь-якої особи ситуацією, яка створена штучно, отже, особисті якості можуть проявитися зовсім інакше, аніж завжди [173, с. 99].

Як зазначає В.В. Боровікова, вплив телевізійного насильства був також вивчений на основі теорії катарсису, тобто емоційного потрясіння, яке викликається у глядача у результаті переживань за героя [25]. Експерименти зафіксували, що глядачі, які дивилися матеріали агресивного спрямування, самі ставали схильними до агресивних проявів [173, с. 100-101]. Ця теорія має значення перш за все через те, що сучасні ЗМІ наповнені великою кількістю кримінальної інформації, навіть існує думка, що таке наповнення є наслідком криміналізованості ЗМІ. Ця теорія також корелює з історичними теоріями, зокрема з теорією Ч. Ломброзо.

Теорія когнітивних асоціацій обґрунтовує негативний вплив ЗМІ так званим праймінгом – активізацією специфічних згадок у пам'яті [242]. Насильство, що показується у ЗМІ, може автоматично пробудити відповідні думки та ідеї, що сприятиме виникненню та формуванню антисоціальної установки [284; 15; 77]. Проте ця теорія також зазнає критики, оскільки люди певних психотипів, усвідомлюючи негатив сцен насильства та жорстокості, дивляться їх через звички, бажання гострих відчуттів тощо. Прибічники теорії самі наголошують, що обсяг такої інформації у ЗМІ має бути врегульований суспільством, оскільки, наприклад, уразливі прошарки населення (діти, підлітки, літні люди) можуть штучно увійти у стан страху та відсутності особистої безпеки. В.В. Боровікова слушно вказує, що ця ситуація значно підриває авторитет правоохоронних органів у протидії злочинності і може призвести до стихійної самоорганізації населення для протистояння злочинності самостійно [25; 261; 292].

Способи висвітлення в ЗМІ насильства можуть автоматично пробудити відповідні думки та ідеї, що сприятиме виникненню і формуванню

антисоціальної установки. Щоправда, і ця точка зору залишається дискусійною. Справа в тому, що існує значна аудиторія, яка, усвідомлюючи примітивізм, шкідливість впливу, перш за все телевізійних передач, що зображують сцени насильства, жорстокості, охоче їх дивиться з ряду причин: цікавості, звички, любові до детективів, пригод, бажання випробувати гострі відчуття, переключити психічну енергію з одного стану в інший [24].

Існують й інші сфери життя, впливаючи на які, ЗМІ так чи інакше створюють сприятливі умови для існування і поширення злочинності. Наприклад, засоби масової інформації можуть поширювати неправдиві відомості про діяльність правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю, завдавши тим самим шкоду їхній репутації. Це небезпечно ще й тим, що співробітники зазначених органів, не відчуваючи підтримки населення, утрачають стимули працювати на благо суспільства («навіщо старатися, якщо ніхто належним чином не оцінить твої зусилля»)[24].

А.В. Байлов та П.В. Сахута, погоджуючись із П.С. Булатецьким, вважають, що ЗМІ здатні продукувати криміногенні ризики як загально-соціального, так і групового рівня відтворення. Дослідники відстоюють думку про те, що за певних умов указані ризики здатні інтегруватися безпосередньо до детермінаційного комплексу злочинності шляхом поширення культу насильства і жорстокості, підсилення ефектів призонізації, феномену звикання до злочинності, а також конструювання викривленої соціальної реальності [13, с. 144].

Говорячи про криміногенний інформаційний вплив, необхідно звернути увагу на провідник такого впливу - громадську думку, за допомогою якої медіа керують суспільством і політичною владою. Громадська думка - складова масової свідомості, що містить у собі приховане або явне ставлення різних соціальних спільнот до проблем, подій і фактів дійсності. Процеси формування та функціонування громадської думки можуть протікати стихійно, однак у сучасних суспільствах найчастіше зазнають визначального впливу з боку

численних соціальних установ - політичних організацій, засобів масової інформації і т. ін. [52, с. 60-61].

Засоби масової інформації змушують населення вірити тій інформації, яку вони надають і перевірити яку рядовими членами суспільства не є можливим. Створюючи певні факти, переказуючи події, втілені через думки зацікавлених осіб, масові комунікації формують громадську думку з того чи іншого приводу. Громадська думка, у свою чергу, впливає на окремих членів соціуму, направляючи їх дії певним чином (наприклад: «всі крадуть, - і я буду красти»), і, рухаючись у зворотному напрямку, через громадську думку, впливає вже як сила свідомості цілого суспільства на політичну владу. Якщо дії політичної влади спрямовані на розвиток сфер публічної політики в інтересах соціуму й усунення перешкод на шляху до цього процесу, то таке суспільство буде процвітати. Якщо ж перешкоди (наприклад, криміногенні) отримують можливість співіснувати з позитивними суспільними процесами, то вони завжди будуть намагатися придушити розвиток і привести суспільство до хаосу [52, с. 60-61].

Криміногенний вплив ЗМІ завдяки маніпулятивності та особистісним факторам (психологічним, фізіологічним) легко сприймається реципієнтами масової інформації, що породжує серйозну загрозу безпеці як суспільства, так і особи зокрема. При цьому криміногенний вплив ЗМІ, по-перше, входить до єдиної системи взаємодії, що призводить до можливого і, власне, дійсно існуючого механізму створення причин, які детермінують злочинність; по-друге, може здійснюватися саме злочинністю (її елементами) у різних проявах, що дає можливість говорити, що ЗМІ можуть як породжувати злочинність, так і виступати співучасниками її (через інформаційне забезпечення) [27, с. 78-79].

В електронній базі «Єдиний реєстр судових рішень України» міститься більше 900 вироків, винесених у кримінальних провадженнях, в яких так чи інакше фігурують засоби масової інформації, що емпірично підтверджує гіпотезу про вплив ЗМІ на відтворення злочинності.

Проаналізувавши попередні теоретичні доробки дослідників впливу ЗМІ на відтворення злочинності та її окремих видів, а також практику контролюючих, правоохоронних та судових органів України (90 вироків із реєстру судових рішень), ми виявили деякі елементи активності ЗМІ, що сприяють відтворенню злочинності, у тому числі, але не виключно:

1. Інформування про способи, знаряддя, технології вчинення злочину, що потягло за собою вчинення злочину.

Продукція інформаційних агенцій, телебачення, кримінальні новини, а також кінопродукція, які містять повідомлення про злочини, способи їх вчинення, сцени насильницького характеру, «рекомендації» кримінального характеру, часто є стимулом до вчинення злочинів, схожих на описані чи показані. При цьому продукція подібного роду, хоча і створена для суспільства (із функцією інформування, розважання, навіть попередження), має двобічний вектор - криміногенний та антикриміногенний. Звідси витікає, що інформуючи про метод та спосіб вчинення злочинної дії, ЗМІ одночасно і пропагандує їх [27, с. 71-72].

Як убачається з вироку суду Жовтневого району м. Харкова 2013 року, громадянин, маючи умисел, спрямований на незаконне виготовлення наркотичної речовини для особистого вживання без мети збуту із легально придбаних інгредієнтів *за рецептом, знайденим у засобах масової інформації*, виготовив наркотичну речовину опій ацетильований. Після чого, достовірно знаючи і розуміючи, що виготовлене ним є особливо небезпечною наркотичною речовиною, діючи умисно та маючи умисел, спрямований на незаконне зберігання наркотичного засобу для особистого вживання, 08.09.2013 року незаконно перевіз вищевказану наркотичну речовину на міському транспорті, але був зупинений працівниками міліції. У ході огляду громадянин добровільно видав шприц із наркотичною речовиною, яка, згідно висновку судово-хімічної експертизи №1591 від 19.09.2013, є особливо небезпечною наркотичною речовиною опій ацетильований масою 0, 1207 грам [38].

2. Пропаганда, підбурювання або заклики, які містять склад злочину або породжують злочинність.

Як приклад пропаганди, можна навести випадок, коли, за даними Нацради з питань телебачення та радіомовлення України, у 2016 році у мовленні супутникового телеканалу ТОВ «Телемережа «Уніка-TV» (логотип «Планета, стилізована літера П») було зафіксовано трансляцію передач, які пропагували винятковість, зверхність або неповноцінність осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження, та здійснення інших вчинків, за якими настає кримінальна відповідальність [87].

У міжнародній правовій практиці є випадки, коли автори та безпосередні виконавці пропагандистських акцій притягувались до відповідальності за злочини проти людяності.

Зокрема, згідно з вироком Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, головним розповсюджувачем пропаганди в Руанді стало Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів (фр. Radio Télévision Libre des Mille Collines, RTLM). Воно не тільки поширювало пропаганду проти тутсі, але і прямо закликала винищувати їх, аж до перерахування людей, яких слід знищити, із адресами їх проживання, про що свідчать розшифровки ефірів [291].

Головним джерелом пропаганди в Руанді стало радіо через те, що в країні, де більшість населення неписьменні і не мають коштів на придбання телевізора, радіо знаходиться поза конкуренцією. Підтвердженням того, що воно зробило реальний вплив на конфлікт, може бути дослідження Девіда Янагізава-Дротта [297]. Як описує вчений, у RTLM у розпорядженні було всього два передавача: один, 100-ватний, у столиці Кігалі, інший, 1000-ватний, на високому гірському піку Мусе. «Тисяча Горбів» у назві станції - це тому, що Руанда і справді гориста. Гори перекривають шлях радіосигналам, тому в деяких селах прийому немає, а в деяких покриття часткове. Янагізава-Дротт роздобув супутникову карту рельєфу і з легкістю розрахував рівень сигналу в

кожному населеному пункті. Також у нього був ще один набір даних: скільки людей в яких селах засуджені за участь у геноциді. І в зоні впевненого прийому RTLM таких виявилось на 62-69% більше, ніж там, куди сигнал не потрапляв зовсім [274].

Дані, отримані в ході проведеного автором аналізу, доводять, що ЗМІ (передусім RTLM як найпопулярніша станція) провокували людей до участі в насильстві такими шляхами (механізмами): а) мовлення здійснювало відповідний переконуючий вплив шляхом безпосереднього переконання слухачів у тому, що участь у нападах на тутсі є більш прийнятнішою за не участь; б) поширення інформації про те, що уряд не каратиме за участь у вбивстві громадян тутсі або за привласнення їхнього майна, але натомість заохочуватиме або навіть санкціонуватиме таку поведінку; в) лунали заклики до винищення етнічної групи тутсі та твердження, що випереджаюче насильство є необхідною відповіддю для «самозахисту»; г) використовувалася антилюдська мова, коли тутсі часто називалися *inyenzi* (тарганами). Після перевороту у квітні 1994 р. повідомлення радіостанції давали зрозуміти, що новий уряд не має наміру захищати меншини тутсі від нападів і що представники хуту, що здійснюють убивства, не будуть притягнені до відповідальності. Крім того, поширювалися повідомлення із закликами вбивати тутсі. Радіо поширювало доповіді про звірства представників повстанських груп тутсі; тутсі звинувачувалися у розпалюванні війни або злочинній змові; стверджувалося, що РПФ прагне до влади та контролю над народом хуту. Значною мірою ефективність пропаганди RTLM обумовлювалася й очевидною підтримкою радіостанції з боку уряду, що актуалізувало використання моделі переконання [216].

Слід відзначити, що, згідно результатів дослідження, вплив пропагандистських ЗМІ спричинив просторову дифузії насильства, навіть за межами безпосередньої області радіопередачі. Це відбувалося у випадку, коли насильство призводило до ланцюгової реакції та породжувало насильство, або

коли інформація і вірування поширювалися завдяки соціальним зв'язкам. Тобто радіомовлення спричинило масову хвилю насильства завдяки кумулятивному ефекту (spillover effect) на додаток до безпосередніх наслідків впливу [100].

3. Використання ЗМІ як інформаційне забезпечення злочинності або «знаряддя» злочину.

Один із прикладів із судової практики України свідчить про те, що приблизно у вересні 2015 року ОСОБА_2, із корисливих спонукань, бажаючи збагатитися за рахунок чужого майна, попередньо отримавши відомості з засобів масової інформації, проаналізувала їх та зробила висновок про те, що Товариство з обмеженою відповідальністю «Сандора», яке виготовляє харчову продукцію та входить до групи компаній «PEPSICO», у разі оприлюднення в засобах масової інформації компрометуючих неправдивих відомостей про те, що їх продукція отруєна, понесе значні збитки, вирішив використати ці обставини для вчинення вимагання відносно ТОВ «Сандора». Реалізуючи злочинний намір, громадянин зняв на відео ніби-то отруєння соків за допомогою шприца з невстановленою порошкоподібною речовиною, створив текстовий файл із погрозами, в якому зазначив, що продукцію ТОВ «Сандора», а саме соки «Садочок», «Сандора», «Агуша», «Сандорик» отруєно токсином, доза якого достатня для смерті дорослої особи. При цьому було зазначено, що з метою недопущення розголошення про отруєння продукції та відправки партії отруєного соку, ТОВ «Сандора» має передати йому 1 млн. грн. Також у листі ОСОБА_2 указав, що в разі невиконання його умов, тобто неотримання ним коштів у встановлений строк, отруєна продукція ТОВ «Сандора» буде розповсюджена торгівельними мережами м. Києва, унаслідок чого постраждає значна кількість людей, а інформація про це буде розповсюджена у засобах масової інформації [37].

Безпосереднє інформаційне забезпечення злочинної діяльності засобами масової інформації характерне для злочинів, механізм вчинення яких потребує розголосу та публічності.

Зокрема, йдеться про терористичну діяльність, спрямовану на залякування шляхом сіяння паніки та страху [7; 79; 144]. Один із найвдаліших інструментів для цього в епоху інформаційного суспільства – це ЗМІ.

На думку О.В.Рогової, тероризм як особлива форма насильства визначається як стратегія досягнення політичних цілей за допомогою використання нелегітимного насильства, а також примушення державних органів і фізичних осіб до здійснення дій, що порушують стабільність і конституційний порядок у суспільстві. Тут необхідно акцентувати увагу не тільки на застосуванні насильства, але й на створенні атмосфери страху з метою реклами руйнівних наслідків терористичних актів (публічні оголошення про причетність до зробленого теракту, залучення представників ЗМІ для висвітлення вимог і дій терористів тощо). Таким чином, важливим фактором природи тероризму є те, що теракт передбачає емоційний вплив на суспільну думку, породжує жах, панічний настрій, веде до втрати довіри до влади, що викликає політичну нестабільність. Як це досягається? За допомогою інструментарію мас-медіа, інформаційних технологій, які в повній мірі використовуються терористами [224].

С.Г.Турунок досліджує використання інформаційних технологій терористичними організаціями та зазначає функціонування терористичних організацій нового типу [253, с. 33].

Деякі дослідники світових конфліктів і міжнародного тероризму визначають поширення інформації про терористичні акти як мас-медіальне продовження акту [124].

Через важливу роль ЗМІ у донесенні до суспільства послань терористів планування терористичних актів та інших екстремістських дій організовуються відповідно до постановочних принципів медіа таким чином, щоб зробити їх максимально ефектними в розрахунку залучення якомога більше уваги ЗМІ, а, отже, і суспільства в цілому. Недостатньо видовищна терористична акція,

аудиторія якої виявляється незначною, із точки зору її авторів і організаторів, вважається невдалою, а то і такою, що не відбулася [238].

Частково деякі ЗМІ самі зацікавлені у «ексклюзивних» сюжетах та матеріалах, отриманих від терористів, що збільшує рейтинговість каналу та прибутки для його власників. Непоодинокими є випадки, коли терористичні організації мають власні ЗМІ, що забезпечують інформаційний супровід терористичної діяльності.

Так, наприклад, ісламістський рух «Хамас» запустив у 2006 році мовлення офіційного телевізійного каналу «Аль-Акса» (Al-Aqsa TV), програми якого включають новини і пропаганду, які виходять від даної організації, дитячі та релігійні передачі. Інша відома терористична організація ісламістського толку - Хезболла - має власний супутниковий телеканал Аль-Манар (Al-Manar TV Lebanon) і радіостанцію Аль-Нур (Al-Nour), які працюють із початку 1990-х років. Аль-Манар користується самоназвою «станція опору» і є ключовим інструментом у досягненні того, що Хезболла називає «психологічною війною проти сіоністського ворога» в арабському світі [238].

ІДІЛ із початку свого існування (2006 рік) створив потужну пропагандистську структуру - медіа-агентство «Аль-Фуркало» (al-Furqan Institute for Media Production), яка виготовляє CD і DVD-диски, постери, брошури та інформаційні матеріали для розповсюдження в Інтернеті. Випущений ним в 2014 році пропагандистський документальний фільм «Дзвін мечів» відрізняється дуже високою якістю виконання, через що агентство CNN порівняло його з продукцією Голлівуду. У ньому відображені численні сцени жорстоких нападів, терористичних актів, страт, проведених членами ІДІЛ. Основним мас-медіа, який використовує ІДІЛ, є Медіа-фонд «Ітісаам» (I'tisaam Media Foundation), що сформований у березні 2013 року і поширює інформацію через Глобальний ісламський медіа-фронт (Global Islamic Media Front). У 2014 році ІДІЛ заснував Медіа-центр «Аль-Хайят» (Al Hayat Media Center), який

орієнтований на західну аудиторію і виробляє матеріали англійською, німецькою, російською та французькою мовами [238].

4. Самовідтворення злочинності завдяки злочинам, які вчиняються проти ЗМІ.

За даними Генеральної прокуратури України, протягом 2016 року правоохоронні органи з урахуванням минулих років доправили до суду 31 обвинувальний акт щодо злочинів, скоєних відносно журналістів, у 2015 році було передано до суду 11 кримінальних проваджень за 171 статтею ККУ. За 1 півріччя 2017 року правоохоронці зареєстрували 113 кримінальних правопорушень за статтею 171 («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів») Кримінального кодексу України, із яких 35 були закриті; 30 кримінальних проваджень за статтею 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста») ККУ, із яких 4 закрито; 5 кримінальних проваджень за статтею 347-1 («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста») ККУ. Також правоохоронні органи зареєстрували 1 кримінальне провадження за статтею 348-1 («Посягання на життя журналіста») [84].

Самовідтворення злочинності в даному разі поєднане з рольовою віктимністю журналістів, яка визначається як «виключно соціальна «безособова» якість, зумовлена виконанням соціальних функцій» [225; 251; 278; 64]; щодо журналістів – професійних обов'язків.

Кримінологічна феноменологія такого ракурсу самовідтворення злочинності полягає в тому, що злочини вчиняються проти тих журналістів, які прагнуть зафіксувати або викрити окремі злочини або злочинну діяльність.

Так, згідно з вироком Шевченківського районного суду м. Києва, 8 травня 2013 року ОСОБА_4, бажаючи самоствердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим громадянам, суспільству та державі, грубо порушуючи громадський порядок, прагнучи показати свою зневагу до існуючих правил і норм поведінки в суспільстві, ігноруючи присутність великої кількості громадян, які зібралися у центральній частині міста Києва, та

працівників міліції, що несли службу з охорони громадського порядку, почала демонструвати свої бійцівські навички шляхом імітації нанесення ударів руками та ногами в бік сторонніх громадян, безпричинно висловлюватися на їхню адресу нецензурною лайкою та провокувати на бійку [39]. У той же час подружжя ОСОБА_1, яка є журналістом телеканалу «5 канал» та ОСОБА_2, який є фотокореспондентом газети «Комерсант України», та які виконували редакційне завдання, а саме збирали інформацію для її висвітлення у засобах масової інформації, помітивши протиправні дії ОСОБА_4, що своєю поведінкою пригнічували честь та гідність громадян, із метою фіксації протиправних дій почали документувати їх за допомогою фото- та відеотехніки. ОСОБА_4, перебуваючи на короткій відстані від ОСОБА_1 та ОСОБА_2, на шиї якого висів розпізнавальний бейдж, що містив надпис «Преса» та який ідентифікував ОСОБА_2 серед інших осіб як журналіста, почав демонструвати свої бійцівські навички, умовно посилаючи в їхній бік удари руками та ногами. При цьому ОСОБА_4, маючи злочинний умисел, спрямований на перешкоджання професійній діяльності журналістів, намагався вхопитись за фотооб'єктив фотокамери фотокореспондента газети «Комерсант України» ОСОБА_2 з метою недопущення документування останнім протиправних дій [39].

Таким чином, особи перешкодили професійній діяльності журналістів, тобто вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ч.1 ст.171 КК України. У той час журналісти фіксували вчинення хуліганства цими особами, тобто грубе порушення групою осіб громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч.2 ст.296 КК України.

Загостреність проблеми та реальність самовідтворення злочинів проти журналістів демонструють резонансні випадки тяжких насильницьких злочинів проти ЗМІ – вбивства В'ячеслава Веремія, Павла Шеремета, Георгія Гонгадзе.

Таким чином, слід підсумувати, що ЗМІ чинить соціально-психологічний криміногенний вплив на процеси відтворення та самовідтворення злочинності.

Утім, ЗМІ мають і досить вагомий антикриміногенний, превентивний потенціал, що буде розкрито у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ЗМІ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

3.1. Превентивна функціональність ЗМІ

Із позицій кримінологічної науки варто констатувати, що діяльність ЗМІ має антикриміногенний ефект, що дозволяє розглядати превентивну функціональність ЗМІ як теоретичну конструкцію та практичну активність.

На підставі численних загально-теоретичних, кримінально-правових та кримінологічних та інших досліджень превенції та превентивної діяльності [2; 4; 23; 47; 90; 113; 194; 227] превентивну функціональність ЗМІ слід визначити як здатність засобів масової інформації як неспеціалізованих суб'єктів запобігати вчиненню злочинів, нейтралізувати причини та умови злочинності, усувати завдану ними шкоду.

ЗМІ як впливовий соціальний інститут, попри часткову відокремленість від держави за рахунок комерційних та громадських їх форм, не можуть перебувати поза реаліями правової ситуації та векторів державної політики.

Указане настановляє на думку, що превентивна діяльність ЗМІ в будь-якому разі повинна здійснюватися узгоджено з *інформаційною складовою загальнодержавної політики та різнорівневою інформаційною безпекою* – суспільства, держави, окремих соціальних інститутів та громадян.

Сутність та складові політики інформаційної безпеки раніше ставали предметом окремих наукових досліджень [11; 115; 183; 231].

Одне з найгрунтовніших досліджень на рівні докторської дисертації провів Б.А. Кормич, який визначив інформаційну безпеку як стан захищеності встановлених законодавством норм та параметрів інформаційних процесів та відносин, що забезпечує необхідні умови існування держави, людини та

суспільства як суб'єктів цих процесів та відносин [115, с. 16]. Науковець виділив три основні способи реалізації політики інформаційної безпеки.

По-перше, це розробка нормативно-правових актів, що регулюють відповідні суспільні відносини в інформаційній сфері, встановлюють правила поведінки та відповідальність суб'єктів інформаційних правовідносин.

По-друге, це створення нових державних інституцій та розширення компетенції, існуючих щодо вирішення завдань підтримання інформаційної безпеки.

І, по-третє, це застосування в процесі діяльності державних інституцій конкретних, установлених правовими нормами, засобів і шляхів державного впливу на інформаційну сферу [115, с. 16-17].

Оскільки ЗМІ є потужним соціальним інститутом продукування, використання та ретранслявання інформації, оскільки й він повинен при здійсненні превентивної діяльності дотримуватися приписів загальнодержавних нормативно-правових актів, що регулюють інформаційні відносини або встановлюють заборони, узгоджувати таку діяльність із виконанням завдань підтримання інформаційної безпеки контролюючими органами тощо.

Тож перш за все визначимо основні інституційно-правові основи політики інформаційної безпеки, у межах яких ЗМІ виконують превентивні функції.

За часів незалежності в Україні було прийнято ряд нормативно-правових актів, які відображають напрямки інформаційної правової політики держави щодо діяльності ЗМІ. Серед них Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р., Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р., Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р., Закон України «Про національний архівний фонд і архівні установи» від 24 грудня 1993 р., Закон України «Про інформаційні агентства» 1995 року, Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р., Закон України

«Про видавничу справу» від 5 червня 1997 р, Закон України «Про кінематографію» від 13 січня 1998 р., «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»: Указ Президента України №456/99 від 27 квітня 1999 р.

Серед останніх тенденцій та векторів політики – визнання впливовості ЗМІ та разом із цим прагнення мінімізації маніпуляцій суспільною свідомістю. 1 січня 2016 року набув чинності Закон України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації», прийнятий Верховною Радою України 24 грудня 2015 року. Цей закон визначає механізм реформування друкованих засобів масової інформації, заснованих органами державної влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування.

Основними цілями та завданнями, які ставилися при прийнятті цього закону, є обмеження впливу органів державної влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування на редакції друкованих засобів масової інформації, зведення до мінімуму використання друкованих засобів масової інформації з метою маніпулювання суспільною свідомістю і особистою думкою громадян [203].

Згідно зі Стратегією національної безпеки України, до пріоритетних завдань належать, зокрема, протидія маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства; розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади; упровадження загальнонаціональних освітніх програм із медіакультури з залученням громадянського суспільства та бізнесу [214].

Інституційно політика держави у сфері інформаційної безпеки представлена відносно новим для України відомством. 14 січня 2015 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України» [202], відповідно до якої

створено Міністерство інформаційної політики України (надалі – МІП) та затверджено відповідне Положення.

Згідно з Положенням, МІП є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів [199].

У 2015 році Міністерством розпочато інтернет-проект під назвою «Інформаційні війська України», покликаним якого є оперативне надання правдивих новин і спростування фейкових новин людям, які на нього підписані, із правом подальшого їх вільного вибору - поширювати цю інформацію через Інтернет чи ні [187].

Слід констатувати, що нинішня увага та діяльність МІП прикута здебільшого до збройного конфлікту на Сході України та «російської агресії» в Україні. Між тим діяльність міністерства у напрямку забезпечення кримінологічної інформаційної безпеки преси, телебачення та Інтернет-простору була би досить виправданою та раціональною.

Зокрема, на рівні центрального органу виконавчої влади та державної політики потребує вирішення питання *про загальносоціальні заходи* запобігання поширенню порнографії через ЗМІ, втягування неповнолітніх у злочинну діяльність, втягування осіб у зайняття проституцією чи торгівлю органами, пропаганда культу насильства та жорстокості, що викликає ефект звикання до насильства, розпалювання ворожнечі на ґрунті расової, релігійної або іншої приналежності, що провокує категорію злочинів ненависті тощо.

Поряд із регулятивними напрямками, окрема складова державної політики інформаційної безпеки пов'язана з формуванням та застосуванням кримінально-правових заходів впливу як результат порушення інформаційних кримінально-правових заборон. Так, із діяльністю ЗМІ може бути пов'язане порушення наступних заборон, які закріплені в КК України: ввезення,

виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК), публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (ст. 436 КК «Пропаганда війни») та пропаганда неонацистської ідеології (ст. 436-1 КК «Публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму, пропаганда неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників»); пропаганда насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ч. 1 ст. 110 КК), терористичний акт (ч. 1 ст. 258-2 КК), посягання на громадський порядок (ч. 1 ст. 295 КК), поширення порнографії (ч. 1 ст. 301 КК), геноцид (ч. 2 ст. 442 КК), умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 161 КК) тощо.

Разом із тим, слід зазначити певні недоліки та прогалини кримінально-правової охорони інформаційної безпеки.

Аналіз наявних у законодавстві про кримінальну відповідальність норм із питань інформаційної безпеки дозволив М.В. Крачевському дійти висновку, що «більшість із них не охоплюється єдиним розумінням проблеми, не має спільної ідеології. Фрагментарність означених законодавчих рішень порушує питання про недостатню ефективність кримінально-правової охорони у відповідній сфері. При цьому аналіз офіційної статистики МВС свідчить про наявність чіткої тенденції зростання кількісних показників злочинності в сфері

використання інформаційних технологій: кількість зареєстрованих злочинів даної категорії у 2011 році перевищує аналогічний показник 2001 року у більше ніж 25 разів (!)» [104] .

Автор підсумовує, що кількісні та якісні показники формування національного інформаційного ресурсу свідчать про значний потенціал можливих суспільно небезпечних наслідків, однак розширення кримінально-правових засобів забезпечення інформаційної безпеки у сфері формування інформаційного ресурсу, доповнення КК новими нормами про відповідальність за поширення «суспільно небезпечної інформації» є недоцільними через прогнозовану неефективність і декларативність таких норм, їх невідповідність принципам кримінально-політичної адекватності, а також співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації [104, с. 17].

До зазначеної критики варто додати, що ряд перелічених статей КК, зокрема ст. 300 КК, фактично є «мертвими» нормами. Теорія та практика правозастосування не виробила достатніх методологічних технік із приводу встановлення ознак пропаганди. У контексті нашого дослідження та проблематики функціонування ЗМІ не вирішеними, дискусійними залишаються питання: чи можна вважати пропагандою разовий сюжет чи публікацію; чи повинна бути встановлена систематичність, періодичність, врешті-решт спрямована злочинно-пропагандистська діяльність телевізійного каналу чи друкованого видання тощо.

На рівні державної політики інформаційної безпеки також повинно вирішуватися питання належного, у тому числі кримінально-правового, захисту журналістів. Лише за таких гарантій журналісти можуть упевнено розслідувати та викривати у своїх публікаціях злочинну діяльність, у тому числі її латентну складову. Попередньо в роботі зазначений кримінологічний аспект відтворення злочинності проти представників ЗМІ через їх професійну діяльність та «цікавість» щодо проблем злочинності чи зловживання владою. Акти погроз та

безпосереднього фізичного насильства проти працівників преси залишаються без належної реакції влади.

Таким чином, лише за наявності гарантованої безпеки журналістів як викривачів злочинів можлива реалізація превентивних функцій ЗМІ.

Переходячи від проблематики політики інформаційної безпеки до дослідження превентивних можливостей ЗМІ, слід зазначити, що у кримінологічній науці склалися певні доктринальні положення щодо оцінки ролі ЗМІ у механізмі запобігання злочинності, аналіз яких допоможе нам в оцінці сучасної превентивної функціональності ЗМІ.

У дисертаційному дослідженні О.С. Осіпової інтерес представляють виокремлені авторкою рівні попереджувального впливу ЗМІ. Перший рівень - це загальносоціальний вплив ЗМІ на попередження злочинності. Йдеться про широке поле проблем із питань, що стосуються загальнотеоретичних матеріалів, а також конкретних випадків. В основному така інформація повинна бути націлена на виявлення причин і умов злочинності. Авторами подібних матеріалів можуть бути фахівці різних галузей знань, що досліджують проблеми попередження злочинності в політичній, економічній, правовій, медичній, соціальної сферах та ін. Загальносоціальний вплив засобів масової інформації полягає у формуванні правової культури суспільства в цілому, що дозволяє усувати або пригнічувати вплив негативних сторін дійсності, що сприяють антигромадським, протиправним вчинкам громадян [185, с. 118-119].

Другий рівень - це спеціально-кримінологічний вплив засобів масової інформації на попередження конкретних злочинів, який здійснюється безпосередньо як фахівцями правоохоронних органів, так і працівниками засобів масової інформації, що спеціалізуються на висвітленні матеріалів про злочини. Діапазон проблематики, як і на загальносоціальному рівні, досить широкий – від відомостей про факти розслідування конкретної кримінальної справи до аналізу злочинних проявів. На відміну від першого рівня попереджувальної діяльності засобів масової інформації, спеціально-

кримінологічний вплив є більш конкретним, індивідуалізованим як за об'єктом, так і за суб'єктом. Спеціально-кримінологічний вплив засобів масової інформації полягає в реалізації завдання впливу на антигромадську поведінку, погляди, інтереси, прагнення і нахили індивіда, в нейтралізації шкідливого впливу оточення [185, с. 118-119].

Крім того, цінність для нашого дослідження представляє наведена О.С. Осіповою класифікація впливу ЗМІ як суб'єкту попередження злочинності: «засоби масової інформації як суб'єкт попередження злочинності та конкретних злочинів у своїй діяльності можуть впливати на:

- причини і умови, що сприяють існуванню злочинності, окремих її видів, здійснення конкретних злочинів або на полегшення їх здійснення;
- осіб, що готують злочин або замах на вчинення злочинів;
- осіб, які є потенційними жертвами злочину внаслідок своєї поведінки або способу життя» [185, с. 118].

Деяким дослідникам (В.Н. Бурлаков, Г.Н. Горшенков, С.В. Максина, Д.А. Шестаков [30, с. 260]) видається перспективним розробити концепцію, а на її основі – програми попереджувального впливу на злочинність у сфері масової інформації. Зокрема, необхідно диференційовано ставитися до засобів масової інформації, через які реалізуються інтереси, потреби державних та недержавних суб'єктів соціального управління, спілкування. При розробці названої концепції доцільно розробити систему противаг та стримувань, наприклад, комплекс правових, матеріально-фінансових, організаційно-технічних та інших заходів із захисту неповнолітніх від масової інформації, що негативно впливає на їхній розвиток [30, с. 261].

На наше глибоке переконання, антикриміногенний потенціал та превентивна функціональність ЗМІ проявляється, здебільшого, в усвідомленому прагненні ЗМІ (незалежно від форми власності) сприяти досягненню цілей кримінологічної безпеки, при якому сенсаційність, рейтинговість та

комерційний інтерес відходять на другий план, а домінуючою мотивацією стає запобігання злочинності, нейтралізація факторів злочинності та усунення шкоди, завданої злочинами.

Із урахуванням наведеного пропонуємо виокремлювати наступні форми превентивної функціональності ЗМІ:

- 1) стимулювання правослужняної поведінки осіб незалежно від їх соціальних статусів та ролей, попередньої правової обізнаності тощо (у результаті передбачаються переважно пасивні форми поведінки, пов'язані з утриманням від девіантної активності та з практикою конформної поведінки в межах чинних правових норм);
- 2) спонукання до соціального контролю (у результаті передбачаються переважно активні дії, пов'язані з участю осіб у запобіганні злочинності);
- 3) усунення віктимологічних станів;
- 4) «гальмування» механізму злочинної поведінки (результат передбачає припинення або відмову від учинення злочину на етапах виникнення мотивації злочинної поведінки, прийняття рішення про вчинення злочину або його підготовки);
- 5) взаємодія з правоохоронними та судовими органами, іншими інституціями, які виконують кримінологічні функції (у тому числі в межах так званих журналістських розслідувань, пов'язаних із виявленням злочину або отриманням інформації про злочин від громадян).

Слід додати, що вказані форми стосуються як превентивного впливу на криміналізацію суспільства або особи, так і на віктимізацію.

Засобами виконання перших чотирьох функцій є інформування населення з кримінологічно-значущих питань, правова освіта та правове виховання, формування правосвідомості тощо.

Наші пропозиції корелюють із попередніми дослідженнями ЗМІ, які доводять безпосередній вплив ЗМІ на громадську свідомість, прийняття певного поведінкового рішення та власне поведінку. За допомогою

розроблених моделі переконуючої комунікації та моделі преференції можна пояснити й виділені нами форми превентивної функціональності ЗМІ.

Модель переконуючої комунікації подає вплив ЗМІ як набір певних стимулів: ними можуть виступати характеристики комунікатора, ситуації впливу і самого повідомлення. Також вона надає характеристики самої аудиторії в ситуації комунікативного впливу: загальна переконливість, установки, внутрішні процеси уваги, розуміння і прийняття. Модель переконуючої комунікації розкриває структурні елементи, які вступають в процес комунікації і здійснюють вплив на аудиторію [254].

Така модель впливу може бути використана ЗМІ з превентивною метою створення позитивних стереотипів діяльності органів кримінальної юстиції, інформування про заходи безпеки для потенційних жертв злочинів, спонукання до співпраці з місцевою поліцією тощо.

У моделях, що будуються на переконаннях, одержувачі інформації зазвичай поводяться як раціональні агенти, які сприймають інформацію як таку, що є достовірною та актуальною для прийняття рішень, а також містить дані про очікувані витрати або вигоди альтернативних рішень [216].

Так, досить показовою в цьому плані є ситуація з підвищеннями показників довіри українського населення до патрульної поліції, яка з'явилась як найперший відчутний результат реформи поліції, що супроводжувалась активним висвітленням у загальнодержавних та місцевих ЗМІ процесів добору нових кадрів, їх навчання, зміни методів роботи, швидкості та ефективності реагування на виклики тощо. За допомогою вдалої, на наш погляд, інформаційної політики та супроводу ЗМІ збільшилась кількість звернень громадян до поліції з повідомленнями про злочини та правопорушення, що деякими противниками реформи безпідставно інтерпретується як збільшення рівня злочинності.

Як свідчать дані соціологічних опитувань, Національна поліція посідає третє місце за рівнем довіри громадян після Збройних Сил і Національної

гвардії (за результатами дослідження, проведеного Центром Разумкова, понад 40 відсотків громадян довіряють поліції. Для порівняння: міліції довіряли менше 5 відсотків) [88]. За інформацією представників поліції, опублікованою в окремих ЗМІ, кількість звернень на лінію 102 з появою патрульної поліції зросла від 50 до 200% у різних регіонах [1].

Модель преференції базується на поняттях психології і припускає, що неінформативний зміст також може вплинути на поведінку, навіть якщо агенти не є цілком раціональними [216].

Спектр застосовуваних засобами масової інформації методів впливу містить велику кількість методів імперативу і сугестії. Імперативний вплив зводиться до підкріплення і посилення елементів соціально-психологічної структури об'єкта впливу, таких як індивідуальна система установок і моделей поведінки. Тут комунікатором активно використовується переконання за допомогою логіки, мотивації, послідовності доказів, використанні фактів і прикладів, досвіду і знань суб'єкта, раціональної аргументації. У свою чергу переконання можна здійснювати двома способами – прямим і непрямим. Сугестивний (прихований) вплив передбачає можливість зміни структури психологічної організації об'єкта впливу, характеристик його психологічного простору за допомогою засобів маніпулювання психікою людини (прихованого впливу): технік психологічного програмування, прийомів підсвідомого стимулювання - субсенсорного впливу, маргінального впливу. Основним способом впливу тут є навіювання [254].

У межах моделі преференції та методу сугестії ЗМІ може використовуватися відносно неінформативний кримінологічний контент, який не містить прямих закликів до конформістської правослужняної поведінки, але здатний впливати навіть на нераціонального актора з точки зору стримання протиправної поведінки. Зокрема, інформування через ЗМІ про застосування реального покарання до осіб, які вчинили злочини, не тільки стримує соціальну напруженість та задовольняє попит на соціальну справедливість, але й

сугестивно навіює переконання у невідворотності кримінального покарання. Як відомо, покарання виконує функції як спеціальної, так і загальної превенції. Ефект загальної превенції може бути досягнутий лише за умови доведення до відома громадян інформації про результативність діяльності органів правосуддя.

«Рішення судів, а також дії міліції та адміністрації виправних установ доводять знання про кримінальне право до населення, підкреслюючи той факт, що кримінальні закони - аж ніяк не пусті погрози, і дають детальну інформацію про те, якого покарання слід очікувати за вчинення тих чи інших діянь. Ефект загального попередження забезпечується в тій мірі, в якій це утримує громадян від соціально небажаних дій, які вони в іншому випадку могли б учинити» [5, с. 34].

Важливим механізмом впливу засобів масової інформації на прийняття рішення є так зване встановлення порядку денного (agenda settings) – введення та закріплення у свідомості аудиторії певного набору сюжетів та проблем, що подаються як найважливіші (найпотрібніші) для суспільства у певний відрізок часу. Установлюючи загальний порядок денний шляхом добору конкретних новин та тем для обговорення, засоби масової інформації створюють особистий порядок денний для окремого індивіда, формуючи у нього уявлення про те, які події чи теми є суспільно важливими. Таким чином здійснюється фільтрування інформації, відкидання менш важливих подій і акцентування уваги на найактуальніших проблемах, однак водночас це створює значне поле для різноманітних маніпуляцій [102].

Ураховуючи зазначене, добір та відбір кримінологічно-значимої інформації редакторами видань не повинен створювати враження тотальної криміналізації суспільства, а більше акцентувати увагу на превентивних зусиллях громади та держави у стриманні злочинності.

Важливою є роль ЗМІ у правовому вихованні, формуванні правосвідомості. С.В. Кушнар'ов зазначає, що невирішеність проблеми

негативізації впливу ЗМІ диктує необхідність розробки правового механізму, що виключає негативний вплив ЗМІ на дітей та підлітків, оскільки найінтенсивніше людина формується до 18 років, моменту настання повноліття, і саме на цьому етапі розвитку засвоюються необхідні знання й правила поведінки в суспільстві [137].

ЗМІ, у доступній формі інформуючи суспільство про певні юридичні явища, тим самим поліпшує загальні знання з різних галузей права, підвищує відповідальність кожної конкретної особи. Більше того, ЗМІ є інструментом розширення світогляду кожної окремо взятої людини.

Окремим прикладом формування правосвідомості громадян є застосування механізмів просвітництва у ЗМІ, про яке в аспекті антикорупційної культури зазначають О.М. Костенко та О.Ю. Бусол. «Просвітницький напрям ... передбачає забезпечення роз'яснення населенню негативних тенденцій, що виникають унаслідок корупційних діянь, та їх впливу на суспільне життя. Для забезпечення реалізації даного напрямку необхідна медійна підтримка ЗМІ [32]. Величезну роль у цьому процесі в умовах тотальної світової інформатизації суспільства відіграє використання інформаційних технологій. Щоб зрозуміти масштаби впливу на психіку людини інформації, згадаємо часи залізної завіси в СРСР, коли людям із дитинства насаджувалася комуністична ідеологія з усіма очікуваними наслідками. Якщо застосувати таким чином ЗМІ для протидії корупційній злочинності, можна виховати покоління людей, у правовій свідомості яких немає місця корупції. По суті, мова йде про зміну менталітету, вплив якого має основне значення, що вже доведено вченими. Наприклад, загальновідомо, що в країнах Північної Європи, зокрема Данії, корупція не розповсюджена саме з менталітету нації – віра, яку громадяни сповідують (протестантизм), не дозволяє красти [119, с. 148-149].

Виділена нами форма превентивної функціональності ЗМІ як спонукання до соціального контролю також може містити прямі заклики, які уособлюються

інформуванням у ЗМІ про можливості співпраці громадськості (окремих громадян або їх об'єднань) у межах перспективних або оперативних проектів чи подій – повідомлення громадянами про розшукуваних осіб, які підозрюються в учиненні злочину, завдяки інформації в ЗМІ, викриття корупційних вчинків, розшук свідків або потерпілих за допомогою громадян та ЗМІ, спільне навчання нормам безпечної поведінки тощо.

Певна висвітлена у ЗМІ інформація також опосередковано може стимулювати соціальний контроль, який, як свідчить досвід українських подій, за умов бездіяльності правоохоронних органів, може набувати крайніх, радикалізованих форм.

Зокрема, мається на увазі український феномен так званої «сміттєвої люстрації». Завдяки поширенню інформації, у тому числі через ЗМІ, про недоброчесних чиновників українці стали свідками реакції громадськості у вигляді викидання таких чиновників у сміттєві баки з тим, щоб змусити їх добровільно піти з посад. Високий попит на соціальну справедливість, але разом із тим викривлене розуміння справедливості, тиражування та «смакування» випадків сміттєвої люстрації призвели в даному випадку до відтворення неправових способів реагування.

За опитуванням порталу YE.UA, що було проведено у жовтні 2014 року серед 386 осіб щодо «сміттєвої люстрації», на питання, як ви ставитеся до цього народного самовираження, 52.59% (203 голоси) відповіли «повністю підтримую, бо по-іншому не доходить» [219; 233; 250]. На підставі таких даних наряд чи можна оцінити рівень правосвідомості опитаних як високий.

Сплеском вияву соціального контролю на окремі злочини в Україні на підставі швидкого поширення інформації, у тому числі через ЗМІ та соціальні медіа, та значного громадського резонансу стали випадки зґвалтування і вбивства Оксани Макар у м. Миколаєві [96; 233; 250] та зґвалтування і замаху на вбивство Ірини Крашкової у с. Врадіївка [175; 263].

Злочин проти О. Макар стався 9 березня 2012 році, а вже 12-13 березня він набув широкого резонансу у ЗМІ та соціальних мережах. За результатами протестних акцій та громадського тиску троє осіб, які вчинили цей злочини та спершу були відпущені міліцією, були врешті засуджені до довічного позбавлення волі та 14 і 15 років позбавлення волі.

У 2013 році у випадку І. Крашкової відмова суду та міліції затримати одного з підозрюваних, який був співробітником міліції на той час, викликала масові акції у селищі. Після масових протестів, які супроводжувались штурмом будівлі районного відділку міліції, звільнено з посади прокурора Врадіївського району, а також відсторонено від виконання обов'язків начальника Врадіївського РВВС та начальника УМВС у Миколаївській області. Ряд масових заходів як реакція на події у Врадіївці та злочини правоохоронців відбулися і в інших містах України.

Таким чином, швидке поширення інформації в ЗМІ про злочин може прямо або опосередковано кумулювати соціальний контроль. Але, на жаль, в Україні він має скоріше поодинокий характер, ніж системну усвідомлену участь.

Превентивна функціональність ЗМІ є визнаною міжнародною спільнотою, зокрема в контексті необхідності інформаційної протидії організованій злочинності та тероризму.

У Резолюції 11/110 «Терористична злочинна діяльність» 8-го Конгресу ООН щодо попередження злочинності та поводження з правопорушниками від 7 вересня 1990 року державам пропонувалося розглянути питання про вироблення принципів для засобів масової інформації «з метою недопущення створення сенсацій та виправдання терористичного насильства, поширення стратегічної інформації про потенційні цілі і поширення тактичної інформації в той період, коли продовжуються терористичні акти, оскільки це може поставити під загрозу життя безневинного цивільного населення і співробітників правоохоронних органів чи перешкодити вживанню ефективних

правоохоронних заходів із метою запобігання таких актів чи боротьби з ними й арешту правопорушників» [218; 157, с. 3].

Саме ЗМІ видаються одним із найефективніших механізмів, що сприяють профілактиці не тільки девіантної поведінки, а й терористичних установок, потенційно можливих у будь-якому, навіть соціально і психологічно благополучному суспільстві. У процесі протидії тероризму важливими є не тільки питання, пов'язані з вивченням самих психологічних наслідків, але і робота, спрямована на виявлення оптимальних форм трансляції інформації про терористичний акт через ЗМІ, із метою редукції негативних наслідків злочину [157, с. 3].

У матеріалах семінару щодо засобів масової інформації і попередження злочинності, що проходив у рамках 9-го Конгресу ООН, було висловлено низку рекомендацій урядами держав-членів ООН, зокрема: заохочення засобів масової інформації повідомляти про всі види злочинів і методи їх попередження, враховуючи при цьому, що приділення основної уваги повідомленням про злочини, пов'язаним із застосуванням насильства, може спотворити зміст попереджувальних заходів, оскільки часто породжує необґрунтовані страхи і побоювання стати жертвою злочину; установа національних почесних нагород представникам засобів масової інформації за особливі заслуги в галузі попередження злочинності; розробка за широкої участі засобів масової інформації, професійних об'єднань та інших відповідних неурядових організацій, кодексів поведінки і відповідних норм, що стосуються засобів масової інформації та попередження злочинності, і створення механізмів, які забезпечували б їх дотримання; організація заходів із ознайомлення працівників засобів масової інформації з тим, який вплив чинять їхні повідомлення на запобігання злочинності та на потенційні аудиторії [94].

Досліджуючи особливості превентивної функціональності ЗМІ, слід виділити також низку проблем та недоліків, які поєднані з інформаційними можливостями ЗМІ у протидії злочинності.

Перш за все, слід констатувати непоодинокі випадки зловживання правом, яке допускають ЗМІ у своїй професійній діяльності.

О.М. Костенко називає зловживанням правом людини на свободу слова поширення журналістом отриманої ним із використанням свого статусу інформації з корисливою метою [123, с. 7]. На його думку, доктрина «соціально-натуралістичної» юриспруденції вказує на те, що для протидії свавіллю та ілюзіям, які проявляються у вигляді зловживань правами людини, нагальною є потреба доповнити поняття «природних прав людини» поняттям «природних обов'язків людини». Відповідно до соціально-натуралістичної юриспруденції, природні обов'язки людини – це обов'язки, що накладаються на людину природними законами суспільного життя, які мають закріплюватися у законодавчих актах [123, с. 7]. Узгодженість волі і свідомості людини з природними законами, і зокрема із законами природного права, за якими існує людське суспільство, утворює феномен, який називається правовою культурою цієї людини. Ця правова культура людини може бути також представлена як єдність природних прав і природних обов'язків, утілена у змістовній структурі волі і свідомості людини. Визначена у такий спосіб правова культура людей є радикальним засобом протидії зловживанням правами людини. А репресія може бути лише паліативним засобом. Із цього можна зробити висновок, що формула забезпечення прав людини має бути такою: «правова культура громадян плюс репресія за порушення прав людини» [123, с. 8-9].

Цікаву та доречну точку зору висловила С.Ю. Гололобова. Дослідниця вважає, що сучасні засоби масової інформації наразі сильно підпадають під вплив політичних та економічних структур, що стає причиною таких негативних явищ, як прихована реклама та суб'єктивна оцінка подій. Така неетична поведінка з боку представників ЗМІ породжує як ангажованість ЗМІ, так і невідповідне висвітлення фактів у ЗМІ. Тому, на нашу думку, таке бажане всіма дослідниками реформування законодавства про ЗМІ має починатися з усунення проявів заангажованості, корумпованості у ЗМІ та поступового

переходу до внесення змін у законодавство щодо суспільної моралі, діяльності ЗМІ, взаємодії їх із державою та суспільством [52].

На цю ж проблему вказує В.М. Дрьомін. «Правоохоронні органи повинні враховувати наслідки «сліпого» реагування на вплив засобів масової комунікації, ураховуючи те, що ЗМІ також є провідниками чийхось інтересів. Особливо це стосується судової діяльності, участь громадськості в якій, із порушенням чинних законів, може підірвати довіру до прийнятих судових рішень» [73, с. 238].

Крім того, за свідченням М.В. Карчевського, сьогодні виникають принципово нові проблеми, пов'язані з глобалізацією інформаційних процесів: захист прав осіб під час автоматизованої обробки персональних даних, інформаційний суверенітет держави, надмірна комерціалізація інформаційного простору, небезпека маніпулювання свідомістю та ін. [104, с. 3].

Також на практиці досить часто в гонитві за сенсацією журналісти припускаються правових помилок (неправильно називають форму рішень, особливо в кримінальних справах, на власний розсуд трактують обставини правопорушення, злочину тощо), рідко вказують джерела інформації, допускають особисті, суб'єктивні тлумачення, займаючи певну позицію в справі, можуть формувати в слухачів та читачів спотворене уявлення про те, що відбувалось насправді. Кількість наявних судових справ та позовів до ЗМІ, на жаль, це підтверджує [101, с. 52].

Останнім часом українські судді досить активно подають позови проти ЗМІ, вимагаючи й отримуючи найбільші з-поміж усіх інших категорій позивачів суми компенсації за заподіяну їм моральну шкоду. Тому журналістам дуже важливо обережно висвітлювати судову тематику не тільки з етичних міркувань, а й з огляду на можливі судові позови [31, с. 6].

В Україні проблему ускладнює наявність радянської спадщини. У радянський період судова система була закритою і передбачала дуже обмежене публічне висвітлення судового процесу. У свою чергу, ЗМІ виступали в ролі

інструментів держави. Тому працівники медіа й досі вчать бути незалежними і добросовісними «сторожовими псами демократії». Отже, в Україні можна виділити дві групи проблем. Із одного боку, судді не мають чітких уявлень про демократичні стандарти взаємодії зі ЗМІ та навичок поведінки в таких ситуаціях. Із іншого — журналісти не завжди обізнані зі специфічними правилами висвітлення судової проблематики [31, с. 5].

Наступна проблема вже частково піднімалася в роботі — це ігнорування, замовчування або крайня форма заперечення дій, подій та обставин, які мають кримінологічне значення. За таких умов явно вбачається переслідування окремими ЗМІ не інтересів суспільства, а інтересів окремих осіб або груп та/або їх комерційними, статусними інтересами.

Насамкінець варто загади дилему про те, чи можливий баланс контролю/обмеження контенту ЗМІ та забезпечення свободи слова, гарантій незалежності ЗМІ тощо.

Попри певну полемічність даного питання, усе ж вважаємо, що існує ряд матеріалів, які за своїм змістом є незаконними, а тому моніторинг, контроль та припинення їх обігу у ЗМІ не повинні викликати заперечень.

Під матеріалами протизаконного змісту розуміються такі, що мають відношення до національної безпеки (інструкції з виготовлення вибухових пристроїв, із незаконного виробництва наркотиків, інструкції з проведення терористичних акцій); до захисту неповнолітніх (образливі форми маркетингу, сцени насильства, порнографія); до захисту людської гідності (підбурювання до расової ненависті або расової дискримінації); до економічної безпеки (шахрайство, інструкції з піратського використання кредитних карток); до захисту інформації (діяльність злочинних хакерів); до захисту приватного життя (недозволена передача персональних даних, електронне переслідування); до захисту репутації (наклеп у пресі, незаконна порівняльна реклама); до інтелектуальної власності (недозволене поширення творів, захищених авторським правом, наприклад, комп'ютерних програм або музичних творів).

Під матеріалами засудливого змісту розуміються такі, що не є протизаконними, проте поширення яких обмежене (наприклад, тільки для дорослих), а також зміст яких може образити деяких користувачів, хоча їх опублікування не обмежене через дію принципу свободи самовираження (ст. 1) [191].

Із огляду на зазначене, слід указати, що відносно цих двох категорій застосовуються зовсім різні заходи. Так, матеріалами протизаконного змісту займаються за місцем їх створення правоохоронні органи, дії яких регулюються національними законодавствами та угодами про судову співпрацю (ст. 2.1). Що ж стосується матеріалів засудливого змісту, то перш за все, слід надати користувачам можливості самим вирішувати проблему виключно технічними засобами (за допомогою систем фільтрації та рейтингової оцінки змісту), підвищуючи батьківську обізнаність і розвиваючи саморегулювання, здатне створити необхідні рамки, зокрема відносно захисту неповнолітніх[191].

Певними контролюючими функціями наділена Національна рада України з питань телебачення та радіомовлення.

Так, у січні 2016 року Національна рада провела моніторинги 14 загальнонаціональних телерадіоорганізацій аналогового мовлення щодо дотримання ними вимог Закону України «Про рекламу» в частині порядку трансляції реклами алкогольних напоїв і спонсорської інформації торговельних марок, під якими вони випускаються. В ефірі 10 загальнонаціональних телеканалів було зафіксовано трансляцію реклами та спонсорської інформації ТМ «Рідна Роса», «Шустов» і «Первак» із ознаками порушень законодавчих норм: частини першої статті 8, відповідно до якої в рекламі забороняється вміщувати твердження, які є дискримінаційними за ознаками походження людини, її соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовними ознаками, родом і характером занять, місцем проживання, а також наводити твердження, дискримінаційні щодо осіб, які не користуються рекламованим товаром, також реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні,

гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності; частини третьої статті 22, відповідно до якої реклама алкогольних напоїв, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої, не може формувати думку, що вживання алкоголю є важливим фактором досягнення успіху в спортивній, соціальній, сексуальній або інших сферах життя, не повинна створювати враження, що вживання алкоголю сприятиме розв'язанню особистих проблем, та заохочувати до вживання алкогольних напоїв [87].

Утім, видається, що можливості стримання потоку криміногенної інформації, яка подається в ЗМІ, обмежені з боку зовнішнього (державного) контролю.

Із метою подолання окремих зазначених проблем, а, отже, і дисфункцій ЗМІ як кримінологічного феномену доцільним бачиться формування кримінологічної культури та медіаграмотності споживачів ЗМІ, яка включає:

- здатність відбраковування конкретних ЗМІ на предмет надійності, достовірності, незаангажованості кримінологічної інформації (маркерами можуть бути власник ЗМІ, попередня ділова репутація ЗМІ тощо);

- здатність самостійного осмислення інформації, надання їй оцінки та відфільтровування (маркери – кількість та якість джерел інформації, які використав журналіст для підготовки публікації чи сюжету; односторонність чи системність викладу матеріалу тощо);

- здатність до усвідомленого вибору поведінки після сприйняття як криміногенної, так і антикриміногенної інформації в ЗМІ (принцип суб'єктивного ставлення у вину є все ще домінуючим у нашій правовій системі, тому особа, навіть попри нав'язування криміногенних стереотипів, має застосувати умовний «моральний фільтр», який у підсумку визначить її здатність чи не здатність до вчинення злочину на підставі провокуючої інформації у ЗМІ).

Теорії медіаосвіти та практики їх застосування вже розроблені та апробовані. Вони є комплексом поглядів, уявлень, ідей, які тлумачать сенс, цілі й завдання навчання аудиторії на матеріалі та з допомогою мас-медіа, що, згідно з рекомендаціями ЮНЕСКО, забезпечує людині знання того, як: 1) аналізувати, критично осмислювати і створювати медіатексти; 2) визначати джерела медіатекстів, їхні політичні, соціальні, комерційні та/або культурні інтереси, їхній контекст; 3) інтерпретувати медіатексти й цінності, поширювані медіа; добирати відповідні медіа для створення і розповсюдження власних медіатекстів і знаходження зацікавленої в них аудиторії; 5) уможливлювати вільний доступ до медіа і для сприйняття, і для продукування. Теорії медіаосвіти пов'язані як з типологічно близькими педагогічними теоріями навчання і виховання, так і з ключовими медійними теоріями (захисною, семіотичною тощо) [150; 82; 150; 258; 259].

Вважаємо, що вказані та інші напрямки медіа-грамотності та медіа-освіти потребують подальшої кримінологічної адаптації.

3.2. Інформаційна взаємодія правоохоронних інституцій, ЗМІ та громадськості у протидії злочинності

Продовжуючи ідею попереднього підрозділу про те, що превентивна функціональність ЗМІ уособлена поміж інших такою формою, як взаємодія правоохоронних інституцій, ЗМІ та громадськості у протидії злочинності, зазначимо два важливі, на наш погляд, методологічні аспекти.

По-перше, ми не схильні обмежувати поняття «правоохоронні інституції» лише класичним розумінням поняття «правоохоронні органи».

Згідно Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року з відповідними змінами та доповненнями, правоохоронні органи - органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [207].

Наведене нормативне визначення є досить вузьким, у практиці застосування заходів захисту словосполучення «інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» не знаходить свого втілення.

На підставі цього в роботі пропонується широке розуміння правоохоронних інституцій. До них належать:

- 1) перелічені у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року правоохоронні органи;
- 2) судові органи.

Хоча зазвичай діяльність судової системи України пов'язують із відправленням правосуддя, обґрунтованими вважаємо дослідження, які відносять правоохоронну функцію до функцій судової системи.

Так, Н.А. Чабан визначає два типи судового захисту прав і свобод людини і громадянина: 1) захист порушеного суб'єктивного права, що здійснюється шляхом відновлення права. Цей тип є змістом правозахисної функції судової влади; 2) захист суб'єктивного права від імовірного порушення в майбутньому, який здійснюється шляхом забезпечення права, охорони від можливого порушення. Цей тип є змістом правоохоронної функції судової влади. Ці два типи разом складають єдину комплексну провідну функцію судової влади – захист прав і свобод людини і громадянина [266, с. 170].

3) інші органи, які виконують кримінологічні функції.

За сутністю своєї діяльності вони не є спеціалізованими у сфері протидії злочинності, за статусом вони не належать до правоохоронних, згідно вищезазначеного закону, але в межах виконання інших повноважень беруть участь у превентивній діяльності. Серед них можна назвати, наприклад, Державну службу фінансового моніторингу, яка сприяє запобіганню відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом [200], Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, яка здійснює державне регулювання і контроль у сферах обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу [198], органи нотаріату та адвокатури та численні інші.

Їх інформаційна взаємодія зі ЗМІ щодо предметної сфери запобігання злочинам та правопорушенням теж повинна включатися до загальнопревентивного ефекту ЗМІ.

Другий методологічно важливий момент. У межах інформаційної взаємодії між правоохоронними інституціями, ЗМІ та громадськістю реалізуються комунікативні можливості у протидії злочинності. Тобто ми говоримо про те, що завдяки такій взаємодії налагоджується *співпраця*, здатна акумулювати всі суспільні ресурси щодо встановлення та підтримання соціального контролю та співвідповідального ставлення до забезпечення кримінологічної безпеки.

У цілому ж окремі питання взаємодії ЗМІ з правоохоронними органами досліджувалися в науковій площині за такими напрямками: 1) ЗМІ як структурний компонент громадського контролю за діяльністю окремих правоохоронних органів [171]; 2) взаємодія зі ЗМІ у межах діяльності центрів зв'язків з громадськістю [110], 3) використання засобів масової інформації в боротьбі зі злочинністю [16] тощо.

О.Д. Терещук вважає, що «взаємодію засобів масової інформації з органами внутрішніх справ слід розглядати як комплекс заходів, форм, методів взаємовпливу на суспільну свідомість, метою реалізації яких є, з одного боку, забезпечення виконання правоохоронної функції держави, а з іншого – формування позитивного іміджу української міліції» [241, с. 39].

За визначенням С.К. Гречанюка, який свою увагу зосереджував на взаємодії Державної пенітенціарної служби, взаємодія органів та установ ДПтС України з неурядовими організаціями - це постійні, об'єктивно обумовлені природою правової держави взаємовідносини органів та установ ДПтС України з інститутами громадянського суспільства в особі неурядових організацій, які відбуваються за спільним задумом (планом), узгоджені за завданнями, напрямками, часом і способами дій для досягнення важливої соціально значимої мети - підвищення ефективності виконання кримінальних покарань на гуманістичних, демократичних засадах і корекції злочинних проявів у суспільстві. За його ж визначенням, взаємодія органів та установ ДПтС України та ЗМІ - це спільна, погоджена за цілями (завданнями), місцем і часом діяльність персоналу органів та установ ДПтС України та ЗМІ щодо можливості комплексного використання ними всіх наданих засобів в інтересах усіх учасників взаємодії [58].

Такий управлінсько-функціональний підхід до розуміння взаємодії вбачається досить раціональним. Продовжуючи цю ідею у нашому дослідженні, взаємодію правоохоронних інституцій, ЗМІ та громадськості визначимо як спільні, узгоджені, засновані на взаємному дотриманні прав та обов'язків

інформаційні взаємовідносини, спрямовані на досягнення мети протидії злочинності.

До основних напрямів взаємодії правоохоронних органів зі ЗМІ відносять:

- формування суспільної думки щодо питань боротьби зі злочинністю;
- поглиблення правової поінформованості населення;
- інформування про діяльність правоохоронних органів;
- забезпечення розкриття та розслідування злочинів;
- профілактику правопорушень [83, 84].

Між тим, такий статичний ракурс, на наш погляд, не відповідає сучасним реаліям, тому нами пропонується динамічна (реверсивна) модель взаємодії.

Взаємодія правоохоронних інституцій, ЗМІ та громади в інформаційному контексті реалізується через двонаправлений (реверсивний) механізм (див. мал. 1).

Із одного боку, ЗМІ на підставі отриманої від громадян або громадських об'єднань інформації про факти злочинів, які є природно або штучно латентними, готують публікації чи сюжети, що внаслідок розголосу, суспільного резонансу потрапляють до поля зору правоохоронних органів та «стимулюють» їхню належну реакцію у вигляді як запобігання злочинній діяльності, так і офіційного розслідування злочину та притягнення винних до відповідальності. Крім того, завдяки моніторингу, відслідковування спеціально уповноваженими особами або підрозділами правоохоронних органів окремих публікацій, як пов'язаних із повідомленням про злочин, так і зі змістом, що порушує чинне законодавство (пропагує культ насильства чи жорстокості, містить порнографію тощо), правоохоронні органи мають можливість самостійно ініціювати відповідні розслідування.

Стаття 94 КПК України в редакції 1960 року приводом до порушення кримінальної справи передбачала повідомлення, опубліковані в пресі [131].

Чинна редакція КПК України від 2012 року не містить прямої вказівки на повідомлення ЗМІ як на підставу чи привід для початку досудового розслідування, але й не виключає цього [3].

Як стверджують автори науково-практичного коментаря до КПК України, оприлюднені в засобах масової інформації або в документальних кіно- чи відеофільмах, Інтернеті повідомлення можуть бути приводами до внесення відомостей до Єдиного реєстру та початку досудового розслідування в тому разі, якщо в них містяться дані про вчинене кримінальне правопорушення чи таке, що готується. Керівники установ, підприємств та організацій, засобів масової інформації, а також автори заяв і повідомлень, у тому числі оприлюднених у засобах масової інформації, мають право надати наявні в них документи та інші матеріали, які підтверджують зроблені заяви чи повідомлення, за винятком випадків, коли конфіденційність чи таємність цих матеріалів гарантується законом [130].

Із іншого боку, правоохоронні органи, суди будь-якої інстанції чи предметної юрисдикції безпосередньо або через відповідні прес-служби (департаменти), або через прес-офіцерів мають співпрацювати зі ЗМІ, надаючи відповідну інформацію, яка покликана підвищувати обізнаність громадян про стан злочинності, виявлені злочини та заходи, вжиті щодо них, про стан здійснення правосуддя та заходи поводження з правопорушниками та жертвами злочинів, про загальну організацію системи кримінальної юстиції або можливості захисту чи відновлення прав поза судовою системою та інше.

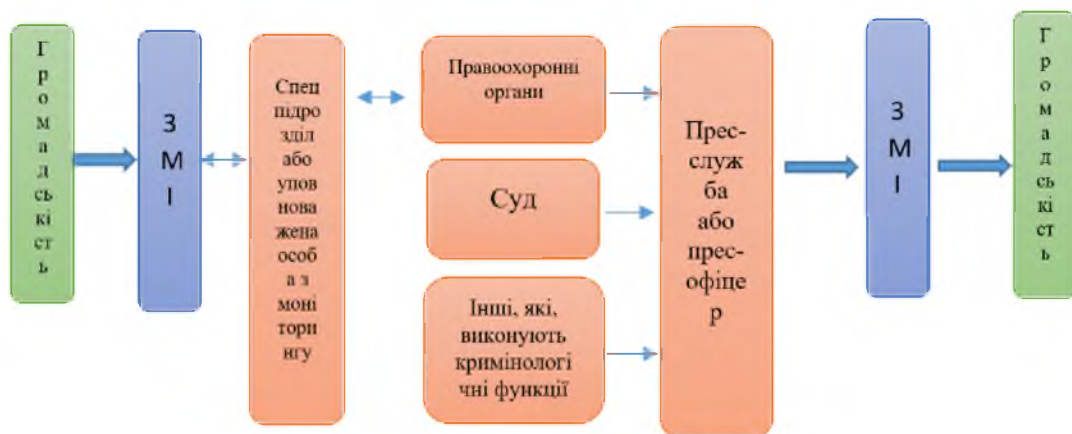
Такий реверсивний механізм співпраці здатний:

- 1) сформувати позитивний імідж правоохоронної та судової систем та відповідних службових осіб;
- 2) підвищити ступінь довіри до них та знищити страх перед злочинністю;
- 3) сформувати відчуття та реальну залученість громадян до забезпечення кримінологічної безпеки;

4) тощо.

Власне інформаційна взаємодія та подання кримінологічно-релевантної інформації є дієвою, на наш погляд, формою контрпропаганди, здатної стримувати криміногенний вплив ЗМІ як на рівні криміналізації особистості, так і на рівні відтворення злочинності в цілому.

Мал 1. РЕВЕРСИВНИЙ МЕХАНІЗМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, СУДУ, ІНШИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ КРИМІНОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ, ЗМІ ТА ГРОМАДИ

Розглянемо особливості інформаційної взаємодії ЗМІ з окремими інституціями.

Взаємодія ЗМІ та правоохоронних органів (на прикладі Національної поліції України).

Датою створення підрозділів зв'язків із громадськістю в системі МВС вважається 15 травня 1992 року. Спочатку підрозділ мав назву Головний центр громадських зв'язків, із 1994 року - Центр громадських зв'язків МВС України. У березні 2004 року ЦГЗ МВС України реорганізовано в Департамент зв'язків із громадськістю МВС України, у березні 2011 року - в Управління зв'язків із громадськістю МВС України, із лютого 2015 року – у Департамент комунікації МВС України [62].

Отже, інституційно першою ланкою забезпечення взаємодії ЗМІ з поліцією є Департамент комунікації в структурі МВС України. Між тим офіційний сайт МВС України щодо діяльності цього підрозділу обмежився лише інформацією про його працівників та їх контакти в особі директора та двох заступників [63].

Після утворення Національної поліції України у її складі створено Департамент комунікації Національної поліції України. Аналогічні підрозділи (відділи і сектори комунікації) існують у складі Головних управлінь Національної поліції в усіх регіонах держави [63].

Згідно з однойменним положенням, Департамент комунікації Національної поліції України є структурним підрозділом апарату Національної поліції України, який координує проведення інформаційної політики територіальних (міжрегіональних) органів та структурних підрозділів апарату Національної поліції України, здійснює взаємодію з засобами масової інформації та громадськістю [197].

Основні завдання Департаменту:

1. Координація заходів підрозділів Національної поліції України, спрямованих на реалізацію інформаційної політики поліції, впровадження гласності та відкритості в діяльності територіальних органів поліції.

2. Забезпечення в установленому порядку інформування громадян про діяльність Національної поліції України через засоби масової інформації та комунікації.

3. Забезпечення функціонування офіційного веб-сайту Національної поліції України в режимі інформантства, системного й оперативного оновлення інформації на ньому, контролю за якістю та оперативністю оприлюднення інформації на інтернет-сторінках органами та підрозділами поліції.

4. Проведення моніторингу та аналізу інформації, яка викладена в засобах масової інформації, мережі Інтернет, про діяльність Національної поліції.

5. Організація нормативно-правового забезпечення Національної поліції України за напрямками діяльності Департаменту [196].

За інформацією самого Департаменту, він співпрацює практично з усіма провідними засобами масової інформації. Працівники Департаменту забезпечують вихід тематичних відеоматеріалів і телепрограм про діяльність поліції практично на всіх центральних телеканалах. Підрозділом напрацьовано сталу систему інформування населення про діяльність Національної поліції. Для представників ЗМІ не рідше одного разу на тиждень організовуються брифінги та прес-конференції за участю керівництва, надається сприяння в отриманні коментарів посадових осіб, іншої актуальної інформації. До послуг журналістів та громадськості – широкий спектр інформації, яка щоденно розміщується на офіційному веб-сайті в мережі Інтернет та розсилається електронними мережами в десятки редакцій ЗМІ [62].

Вибірковий контент-аналіз офіційного сайту Національної поліції України показує, що Національна поліція щоденно у новинарній стрічці надає інформацію щодо оперативних подій (виявлення злочинів або осіб, які їх вчинили, припинення злочинів; вилучення незаконних предметів із обігу, хід розслідування резонансних злочинів); щодо узагальнення діяльності (звіти та результати роботи); підвищення кваліфікації працівників (участь у навчальних програмах, обмін досвідом) тощо.

У цілому інформація подається з викладом фактажу, без остаточних оцінок винуватості осіб, без емоційних оцінок або суб'єктивних суджень, із вказівкою на кваліфікацію злочину, здебільшого юридично грамотною мовою.

Відзначимо, що непоодинокими є повідомлення про хід службових розслідувань або про хід досудового слідства щодо працівників поліції, які вчинили правопорушення або злочин.

До інших напрямків взаємодії правоохоронних органів зі ЗМІ з питань забезпечення розкриття й розслідування злочинів належить наступне:

- інформування населення про вчинені злочини;

- запобігання та спростування чуток і дезінформації;
- одержання інформації про обставини розслідуваних злочинів;
- використання допомоги громадян у пошуку злочинців;
- повідомлення з профілактичною метою про прийоми та способи дій злочинців;
- дезінформація злочинців відносно планів та можливих дій правоохоронних органів;
- внесення розладу й непевності в кримінальне середовище з метою внесення розладу в злочинні угруповання;
- створення сприятливих умов для вирішення інших слідчих і оперативних завдань [177, с. 213].

Слід зазначити, що одним із головним принципів реформування органів внутрішніх справ та створення поліції нового зразка в Україні був принцип відкритості та прозорості. У роботі попередньо наведені факти широкої інформаційної підтримки створення в Україні патрульної поліції та інших підрозділів Національної поліції, що мало позитивний ефект та відклик громадськості у вигляді підвищення довіри до цих підрозділів.

Уперше в історії незалежної України завдяки спільним зусиллям та правильній інформаційній кампанії був сформований *унізнаваний бренд* поліції.

Крім того, інформаційний супровід у відомчих та традиційних ЗМІ отримують окремі проекти Національної поліції, спрямовані на більш тісну взаємодію з населенням. Наприклад, проект «Поліна» як пілотний запрацював у червні 2017 року в окремих містах та передбачає діяльність мобільних груп із протидії домашньому насильству [85]. Домашнє насильство – досить специфічна проблема з точки зору превентивної діяльності: чимало жертв роками потерпають від насильства, але так і не заявляють до поліції, побоюючись розголосу, самого кривдника, не вірячи у результативність виклику на лінію 102, будучи матеріально залежними від кривдника тощо.

Активна інформаційна кампанія та результативні дії поліції у протидії домашньому насильству здатні змінити суспільне ставлення до цієї проблеми.

Ще одна цікава та дієва новація, що широко використовувалася прес-службою нової патрульної поліції, – це так звані «голови, що говорять». Іншими словами, до коментування роботи поліцейських активно залучалися безпосередні її виконавці – поліцейські. Безумовно, із боку прес-служби давалися якісь загальні поради щодо висвітлення інформації, проте спілкування журналіст - поліцейський залишалося абсолютно живим та природним, що не могло не сподобатися суспільству [42, с. 36].

Заради справедливості слід згадати, що й дореформене керівництво МВС України робило певні кроки залучення ЗМІ до протидії злочинності та формування «позитивного іміджу міліції України» [205], але особливого успіху вони не мали.

В умовах поширення різними ЗМІ інформації про злочинність та діяльність правоохоронних органів, яка як відповідає, так і не відповідає дійсності, функціонування підрозділів зв'язків із громадськістю (не важливо, у виді департаменту комунікації чи прес-служби) виконує завдання контрпропаганди, здатної забезпечувати подання кримінологічно-релевантної інформації, нейтралізувати механізми криміналізації суспільства за рахунок злочинної пропаганди, створення стереотипів, романтизації злочинності та формування антиправової свідомості громадян у цілому.

Підрозділи правоохоронних органів, які виконують функцію зв'язків із громадськістю та ЗМІ, - це своєрідний «рупор», комунікативний канал, який посідає чільне місце в механізмі інформаційної протидії злочинності та протидії криміногенного впливу окремих ЗМІ.

Потенціал таких підрозділів, на наш погляд, криється у їхній здатності створювати конкурентний медійний контент.

Ми поділяємо думку С. Гречанюка, висловлену про функціональність так званих відомчих ЗМІ на прикладі Державної пенітенціарної служби. «Головним

призначенням функціонування відомчих ЗМІ повинно стати: формування позитивної громадської думки про діяльність органів та установ ДПтС України, діяльність, спрямована на забезпечення відкритості ДПтС України; своєчасне та об'єктивне інформування української та закордонної громадськості, а також самого персоналу про роботу органів та установ ДПтС України, їх службову діяльність та важливі події у повсякденному житті – тобто розвиток інформаційного простору за участю ДПтС України; надання методичної та інформаційної допомоги засобам масової інформації територіальних органів ДПтС України (у разі наявності останніх); підготовка за участю працівників центрального апарату та його територіальних управлінь виходу у світ друкованих видань і публікацій з проблематики функціонування кримінально-виконавчої служби; моніторинг опублікованих у пресі відомостей і матеріалів з проблематики функціонування кримінально-виконавчої служби, публікації в разі необхідності спростувань на недостовірну або неправдиву інформацію; участь ЗМІ в організації і підтримці інформаційних проектів, у яких поєднуються інтереси ДПтС України та широкої аудиторії; участь у підготовці та виданні різноманітної інформаційно-презентаційної продукції (починаючи від прес-релізів і до виготовлення спеціальних брошур, що сприяють підвищенню позитивного іміджу кримінально-виконавчої системи України); участь в удосконаленні виховної роботи із засудженими; участь друкованих та електронних громадських та відомчих ЗМІ в удосконаленні правового регулювання виконання покарань; формування інформаційної культури особистості працівника ДКВС України» [58].

Аналізуючи питання інформаційної взаємодії з правоохоронними органами, ми виходимо з того, що діяльність уповноважених підрозділів пов'язана: по-перше, із самостійним ініціативним продукуванням кримінологічно-релевантної інформації; по-друге, донесенням такої інформації до громадськості засобами традиційних ЗМІ.

В.А. Комаров виділив два види профілактичної роботи поліції (на час його дослідження - міліції), яку координує центр зв'язків із громадськістю. «Перший – попередження правопорушень шляхом проведення комплексу загальних заходів, що входять складовою частиною до системи заходів ідеологічної роботи (правова пропаганда, виявлення причин і умов учинення правопорушень тощо). Працівники центрів зв'язків із громадськістю, беручи за основу конкретні випадки вчинення правопорушень, організують виступи особового складу органів внутрішніх справ перед населенням, надаючи їм організаційну, теоретичну, методичну і практичну допомогу. Другий – безпосереднє запобігання правопорушенням, яке становить активне здійснення заходів, спрямованих на недопущення конкретного правопорушення з боку відомих міліції осіб (оголошення по телебаченню про злочинців, можливі правопорушення, рекомендації, як уникнути протиправних посягань, тощо)» [111].

Виправданим вбачається й структурування сторін взаємодії центрів зв'язків із громадськістю із засобами масової інформації на: зовнішню (правове виховання населення, формування громадської думки, інформування громадян про правоохоронну діяльність органів внутрішніх справ тощо) і внутрішню (формування особистих якостей працівників органів внутрішніх справ і засобів масової інформації, професійна підготовка, тлумачення законодавства про професійну діяльність, обговорення проблем органів внутрішніх справ, вирішення службових завдань тощо). Серед організаційних форм взаємодії перспективною названо функціонування громадських науково-методичних, редакційних рад при центрах зв'язків із громадськістю. Серед інших форм взаємодії аналізуються такі, як акредитація журналістів при центрах зв'язків із громадськістю і проведення регулярних брифінгів, прес-конференцій; підготовка прес-релізів, прес-бюлетенів, прес-інформацій; консультування журналістів тощо [111].

Співробітники прес-служб поліції повинні демонструвати не лише правничу професійність, але й навички подання кримінологічно-значимої, якісної за формою та за змістом інформації. Зокрема, оприлюднювані відомості про злочин чи особу злочинця повинні максимально відповідати фактичним обставинам справи, але разом із цим не порушувати вимоги, встановлені чинним законодавством щодо таємниці слідства, захисту персональних даних та, що вкрай важливо, враховувати тактичні кроки розкриття злочину, тому не зашкодити. Окремі подробиці щодо потерпілих від злочинів повинні бути співмірними з етичними міркуваннями з метою уникнення третинної віктимізації. Поряд із цим журналісти, які висвітлюють проблематику криміногенної ситуації, повинні бути обізнаними з обмеженнями поширення оперативної інформації, яка стала їм відома через професійну діяльність, володіти правничою термінологією тощо. Ураховуючи те, що діяльність більшості ЗМІ нині має комерційний характер, журналістам іноді важко втриматися від «вільної інтерпретації» та емоційного забарвлення матеріалу, що повинен забезпечити «сенсацію» (= рейтинговість каналу, видання). Як свідчить практика, рівень довіри населення до ЗМІ вищий, ніж до правоохоронних органів, тому навіть необ'єктивна точка зору, опублікована чи висвітлена на телебаченні, у купі з низькою культурою споживання інформації сприймається населенням як така, що відповідає дійсності, формує викривлену громадську думку, що є неприпустимим [151, с. 245].

Із зарубіжного досвіду позитивним є приклад служби зв'язків із громадськістю Міністерства юстиції США. У рамках своїх повноважень Служба зв'язків із громадськістю (СЗГ) сприяє співпраці між громадянським суспільством та представниками влади у реагуванні та попередженні злочинів на ґрунті ненависті. Громадянське суспільство вважається важливим партнером у вирішенні проблеми проявів дискримінації кримінального характеру. У своїй роботі СЗГ керується принципом «виховувати, спілкуватися, примиряти, сприяти та полегшувати». Більш детально: СЗГ допомагає зацікавленим

сторонам та вивчає можливості розробки та реалізації місцевих стратегій, які можуть допомогти правоохоронцям, працівникам місцевих органів влади, громадським організаціям та зацікавленим громадським групам реагувати на повідомлення про злочини на ґрунті ненависті та шукати шляхи попередження майбутніх інцидентів. Працівники правоохоронних органів штату та місцевих органів, лідери громад можуть звернутись до СЗГ із проханням про надання допомоги у покращенні комунікації між правоохоронцями і членами громади та подоланні наслідків злочину на ґрунті ненависті. СЗГ може допомогти налагодити діалог між правоохоронцями та членами громади для поглиблення взаємного розуміння з приводу процесу розслідування та висунення звинувачень, а також вирішення проблем, які турбують громаду. СЗГ покращує механізми реагування громади шляхом підвищення спроможності громади попереджувати злочини на ґрунті ненависті, зокрема, через надання послуг та розробку програм, включаючи примирення, посередництво, навчання, технічну допомогу та інші методи послаблення напруги. СЗГ може познайомити громаду з представниками установ, які реагують на злочини на ґрунті ненависті, включаючи працівників федеральних та місцевих правоохоронних органів, органів штату, а також надавати їй інформацію про місцеві урядові ресурси [295; 190].

Окремим напрямком взаємодії ЗМІ та правоохоронних органів є процедурне забезпечення кримінального судочинства на стадії досудового розслідування. Так, згідно зі ст. 297⁻⁵ КПК України, повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. Із моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний вважається належним чином ознайомленим із її змістом.

Друкований орган, в якому публікуються протягом наступного року повістки про виклик підозрюваного, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [129].

Аналогічний припис міститься й щодо стадії судового розгляду. Згідно зі ст. 323 КПК України, повістки про виклик обвинуваченого у разі здійснення спеціального судового провадження надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування, а процесуальні документи, що підлягають врученню обвинуваченому, надсилаються захиснику. Інформація про такі документи та повістки про виклик обвинуваченого обов'язково публікуються у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження згідно з положеннями статті 297⁵ цього Кодексу. Із моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження обвинувачений вважається належним чином ознайомленим із її змістом.

Уряд України затвердив перелік друкованих ЗМІ, в яких публікуватимуть оголошення про виклики до суду відповідачів, свідків, третіх осіб, повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформацію про процесуальні документи в 2018 році. Відповідне розпорядження «Про друковані засоби масової інформації загальнодержавної та місцевої сфери розповсюдження, в яких у 2018 році розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи» №957-р було прийнято на засіданні уряду 20 грудня 2017 року.

В цілому ж специфіка основної роботи оперативного уповноваженого, слідчого, прокурора не містить у собі елементу пошуку інформації з газет, журналів, теле- та радіопередач, Інтернету. Шляхом вирішення цієї проблеми, на думку Ю.В. Стеценка, повинне стати створення спеціальних інформаційно-аналітичних підрозділів, які б займалися моніторингом повідомлень ЗМІ. Після

виявлення потрібної інформації вони б передавали її відповідним підрозділам для перевірки та реагування. Створення таких підрозділів дозволить:

- 1) ретельно вивчати потоки інформації у ЗМІ про кримінальні явища, здійснювати пошук ознак підготовки та вчинення злочину;
- 2) своєчасно виявляти події з ознаками злочину та інформувати про них відповідні правоохоронні органи для реагування;
- 3) розкривати злочини «за свіжими слідами»;
- 4) прогнозувати злочинність, виявляти її тенденції (особливо щодо можливостей використання ЗМІ в протиправній діяльності);
- 5) попереджувати злочини на стадії підготовки;
- 6) виявляти причини та умови, що сприяли скоєнню злочинів [236, с. 10].

Для того щоб поліпшити відносини між правоохоронними органами та засобами масової інформації, варто впроваджувати такі заходи: побудова стратегії і медіаполітики правоохоронних органів у відносинах із засобами масової інформації; чіткі процедури комунікації між правоохоронними органами і засобами масової інформації; виявлення ініціативи і бажання спілкуватися з представниками засобів масової інформації; організація прес-конференцій, брифінгів, медіасніданків та днів відкритих дверей в офісах правоохоронних органів; полегшення доступу до спілкування з керівниками правоохоронних органів; однакове ставлення до всіх представників засобів масової інформації; проведення семінарів із питань судової звітності [107, с. 10].

Взаємодія ЗМІ та судової системи.

Засоби масової інформації відіграють роль важливого суспільного механізму у взаємодії судової системи та інститутів громадянського суспільства. Європейський суд з прав людини спирається на специфічні стандарти взаємодії ЗМІ і судів, відмінні від стандартів, застосовуваних в інших сферах діяльності інститутів влади. Принцип незалежності та неупередженості суду визначає специфічні обмеження та ризики для ЗМІ у висвітленні судової проблематики. Судовий процес, по суті, є механізмом для вирішення спорів.

Одна сторона процесу звинувачує іншу у вчиненні певного правопорушення (кримінального, цивільного, адміністративного тощо). Під час розгляду справи сторони мають повідомити факти, які підтверджують їхню позицію. Тому «факти», оспорювані в суді, мають лише умовний характер, який прямо залежить від версії сторони спору. Поки суд не ухвалить рішення, обвинувачену сторону вважають невинною. Отже, дуже важливо, щоб журналісти саме так її характеризували у своїх матеріалах. Натомість, у разі подання оспорюваних версій як доведених фактів виникає велика ймовірність, що на працівників медіа подаватимуть судові позови сторони спору, їхні родини та самі судді [31, с. 5].

У цьому контексті особливе значення мають кримінальна хроніка та висвітлення кримінальних справ, оскільки йдеться про монопольне право держави на застосування сили проти особи (наприклад, у формі позбавлення волі чи конфіскації майна). Саме тому для запобігання зловживанням владою та для захисту прав підсудного вкрай важливим є суспільний контроль. Комітет Міністрів Ради Європи у своїх рекомендаціях «Щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно до кримінального судочинства» від 10 липня 2003 року закликав держави — члени Євросоюзу співпрацювати зі ЗМІ, організовувати тренінги з правових питань для журналістів, щоб поширювати знання про процедури і права, пов'язані з кримінальним судочинством. Комітет Міністрів також закликав працівників медіа сформулювати етичні норми, застосовувані у висвітленні інформації, пов'язаної з кримінальним судочинством; дотримуватися презумпції невинуватості; поважати гідність і, коли не йдеться про суспільно важливу інформацію, право на приватне життя потерпілих, підозрюваних, обвинувачених і засуджених, оскільки не треба забувати, що в підсудних також є право на приватне життя. Редакції мають доручати таку роботу досвідченим у кримінальних справах журналістам [31, с. 9].

Інституційно взаємодія ЗМІ та судової системи забезпечена діяльністю Прес-центру судової влади України - <https://court.gov.ua/press/>.

Одним із основних каналів комунікації окремого взятого суду в Україні сьогодні є насамперед власний веб-сайт, на якому розміщується текстова, фото-, відеоінформація, новини за принципом щоденника, який постійно оновлюється, є зручним у використанні.

На офіційному сайті судової влади України <https://court.gov.ua/> розміщена судова статистика, зокрема, статистика про застосування амністії у 2016 році, подається інформація про хід справ, що розглядаються у різних судових інстанціях тощо.

Прес-служби функціонують в окремих судах. Зокрема, для забезпечення доступу журналістів Київський районний суд міста Одеси пропонує зразок клопотання про надання дозволу на проведення фотозйомки, відео- та аудіозапису у залі судового засідання під час розгляду справи.

Відповідно до статті 27 Кримінального процесуального Кодексу України, кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Згідно зі ст. 328 КПК України, близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання.

Водночас як форма соціального (громадського) контролю інститут «медіа-супроводу діяльності суду» жодним чином не має входити в конфлікт із принципами суддівської незалежності та неправомірного втручання в процесуальну діяльність суддів [101, с. 49].

Медіакритика прокурорів, суддів, судових актів і судових висновків має важливе значення за умови, що мас-медіа не намагаються переконати суддю або суддів із метою досягнення конкретного висновку [107, с. 9].

Серед позитивних прикладів інституційної взаємодії можна відзначити те, що на базі Одеського апеляційного господарського суду відкрито Центр судової комунікації Одеської області. Центр має на меті покращити інформування громадян про діяльність судової влади Одеської області, забезпечити всеохоплюючий діалог між судами, ЗМІ та громадськістю задля покращення доступу до правосуддя у судах загальної, господарської та адміністративної юрисдикції. Основними завданнями Центру є:

- створення безбар'єрної комунікації між судами, ЗМІ та громадськістю;
- активне інформування громадськості про роботу судів, із метою підвищення іміджу судової влади;
- допомога судам у підготовці інформаційних матеріалів;
- створення платформи для проведення брифінгів, прес-конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів для представників судової влади та журналістської спільноти задля підвищення рівня їх знань;
- надання підтримки прес-секретарям та суддям-спікерам Одеської області в їхній комунікаційній діяльності;
- висвітлення актуальних питань системи судів, як процесуального, так і організаційно-адміністративного характеру [33].

Активною інформаційною підтримкою ЗМІ супроводжувалося формування нового Верховного Суду України.

Разом із тим у ЗМІ наразі міститься чимало критичних статей стосовно проблем судової діяльності — про суди і суддів. Безумовно, факти порушення закону важливо піддавати розголосу, у тому числі через ЗМІ, щоб сформувати в суспільній свідомості нетерпимість до таких проявів. У той же час часто поза увагою ЗМІ залишаються позитивні моменти судової роботи, і населення, таким чином, отримує одностороннє негативне уявлення про правосуддя. Так, ЗМІ загострюють увагу на 2–3 % скасованих судових актах як фактах несправедливого, на думку журналіста, розгляду справи. Решта 97–98% законних і справедливих рішень чомусь залишається за межами гласності, ця цифра не часто наводиться в публікаціях, не аналізується як доказ величезної роботи судді по захисту громадських прав. Тематика корупції, підкупу суддів, упередженого ухвалення судових рішень становить майже половину від кількості публікацій, що містять різного роду критику і претензії на адресу суддів [181, с. 177].

Ще одним порушенням, якого часто припускаються журналісти, висвітлюючи хід судового процесу, є оприлюднення персональних даних підсудних та потерпілих, що, в контексті викладених нами фактів, часто призводить до віктимізації.

Відповідно до ст.ст. 21, 32, 62 Конституції України, права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Логічним продовженням гарантій, установлених Конституцією України, є вимоги, встановлені ст.ст. 296, 307 Цивільного кодексу України. Відповідно до закону, ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у

вчиненні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (оприлюднене) лише в разі набрання чинності обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом. Ім'я потерпілого від правопорушення може бути оприлюднене лише за його згодою.

Уже звичною справою стали репортажі з місця злочину чи зали суду. При цьому журналісти не соромлячись називають імена підозрюваних, затриманих, демонструють відео за участю останніх. Ще більше здивування викликають самостійні висновки журналістів щодо винності певної особи у вчиненні злочину та прогнози щодо кількості років ув'язнення [186].

У цьому розумінні прикладом може служити справа Лебаха, яка була розглянута Конституційним Судом ФРН у 1973 році. Перед судом постало спірне питання: чи може телевізійна компанія випустити в ефір біографічний фільм про злочинця без його згоди, оскільки він піддає загрозі його благополучну соціалізацію після відбуття покарання та завдає шкоди його репутації. Конфлікт у цій справі виник між правом на людську гідність, яке гарантується ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 2 Основного Закону ФРН, та правом телевізійної компанії вільно висловлювати та поширювати інформацію, гарантованим ч. 1 ст. 5 Основного Закону ФРН. Суд вирішив, що захист права на людську гідність є важливішим, ніж право телевізійної компанії на вільне поширення інформації, тому вихід в ефір цього фільму забороняється, оскільки це може вплинути на успішну соціалізацію засудженого [78].

Питання оприлюднення журналістами даних щодо жертв злочинів на сексуальному ґрунті – особливо критичне.

Скандали навколо сексуальних злочинів, жертвами яких стають діти, а звинуваченими - інколи відомі люди та навіть інституції, часто трапляються в Сполучених Штатах. Варто згадати лише справу відомого режисера Романа Поланські, екстрадиції якого вимагають Сполучені Штати, звинувачуючи його

у згвалтуванні неповнолітньої в будинку його друга Джека Ніколсона, численні звинувачення на адресу Майкла Джексона, визнання Католицької церкви щодо випадків педофілії серед її священиків, а також справа тexasької полігамної секти, керівники якої були звинувачені в тому, що брали до шлюбу неповнолітніх дівчат. У цій ситуації журналісти опиняються перед вибором: як збалансувати право суспільства знати з правом постраждалих дітей зберігати таємницю їх особистості [43].

Як указує журналіст, віце-президент програм з Європи та Євразії Internews M. Роуз, процес визначення що можна публікувати, а що ні у справах, де діти стають жертвами, у Сполучених Штатах не регулюється законом. «В американських мас-медіа немає єдиних правил, чого не можна робити. Журналісти виходять із загальної концепції «не спричинити шкоди дитині». У всіх ЗМІ, в яких я працювала, необхідність зберегти таємницю особистості дитини, а також її безпека, є основним фактором у прийнятті цих рішень, незалежно від того, чи є дитина жертвою злочину чи злочинцем». До інформації, оприлюднення якої вважається таким, що може спричинити дитині шкоду, належить усе, що може полегшити її ідентифікацію - ім'я, прізвище, назва вулиці, на якій вона живе, чи номер школи, де дитина вчиться. Також не оприлюднюються докази у справі, такі як медичні довідки та опис обставин злочину [43].

П. 18 Кодексу етики українського журналіста, ухвалений 2002 року, указує що журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми. Журналіст та редактор повинні мати обґрунтовані підстави для висвітлення приватного життя неповнолітньої особи (осіб) та дозвіл на це від її батьків чи опікунів. Неприпустимим є розкриття імен неповнолітніх (або вказування ознак, за якими їх можна розпізнати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством [108].

Неприйнятними засобами висвітлення судових процесів слід uważати такі:

- оцінка чи опис підсудного за допомогою висловів (слів, понять, термінів), що явно чи приховано вказують на його провину. Результати моніторингу регіональних ЗМІ в Криму (2007 рік) свідчать, що такої помилки припускаються журналісти в тому разі, якщо недбало та нерозважливо вживають терміни «злочинець», «шахрай», «організатор злочину» і т. ін. щодо осіб, вину яких суд ще не встановив. Завжди, коли йдеться про спірні факти, треба послуговуватися фразами, що наголошують на умовності опису: «начебто», «буцімто», «обвинувачений у скоєнні». Підсудний — це завжди «підсудний» (можна також указувати першу літеру його імені);
- оцінка (коментар) доказової сили окремих свідчень, документів, чи інших доказів;
- використання документів слідства або свідчень підсудних для деталізованого зображення подій та фактів злочину, що може формувати негативне ставлення громадськості до цих осіб, заохочуючи повірити в їхню вину;
- використання «вторинних джерел» інформації, які містять оцінку подій із позицій окремого учасника процесу, без попередження аудиторії про те, що відображено позицію лише однієї сторони. За таких обставин завжди варто отримати коментар іншої сторони. Якщо інша сторона відмовляється від коментарів, то про це потрібно згадати в оприлюднених матеріалах, а у своїх нотатках — зазначити, що таку спробу здійснено. У суді це допоможе довести, що журналіст сумлінно виконував свої професійні обов'язки [31, с. 45].

Стандарти відносин судів та ЗМІ визначено 2003 року в Рекомендаціях №Res (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи [220]. Хоч у згаданому документі увагу зосереджено на кримінальному процесі, проте сформульовані в

ньому загальні принципи доступу журналістів до суду відповідають європейським стандартам інформаційних відносин судів та ЗМІ і правовим позиціям Європейського суду з прав людини. Тому доцільно звернути увагу на зазначені принципи.

Принцип 1. Інформування громадськості через ЗМІ. Громадськість мусить мати можливість одержувати через ЗМІ інформацію про діяльність судових та правоохоронних органів. Відповідно, журналістам має бути надана можливість вільно висвітлювати і коментувати діяльність системи кримінальної юстиції, за винятком обмежень, установлених у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Принцип 2. Презумпція невинуватості. Дотримання презумпції невинуватості — невід’ємна складова права на справедливий судовий розгляд. Відповідно, думки та відомості про судовий розгляд, що триває, можна поширювати через ЗМІ лише в тих випадках, коли цим не буде заподіяна шкода презумпції невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого у скоєнні злочину.

Принцип 3. Точність інформації. Органи судової влади та правоохоронні органи мають надавати ЗМІ лише перевірені дані або дані, що базуються на обґрунтованих припущеннях (у такому разі потрібно чітко вказати характер наданих відомостей).

Принцип 4. Доступ до інформації. Якщо під час судового розгляду журналісти на законних підставах отримують будь-яку інформацію від судових чи правоохоронних органів, то ці органи мають забезпечити доступність цієї інформації без дискримінації для представників усіх медіа, що звертаються чи звернуться до них із запитом щодо одержання такої інформації.

Принцип 5. Способи надання інформації ЗМІ. Якщо органи судової влади чи правоохоронні органи з власної ініціативи вирішать надати ЗМІ інформацію про судовий процес, що триває, то таку інформацію потрібно надавати без дискримінації та, якщо це можливо, через прес-релізи, проведення прес-

конференцій заходами уповноважених посадових осіб чи в інший дозволений спосіб.

Принцип 6. Регулярне інформування під час кримінальних процесів. Під час кримінальних процесів, що стосуються суспільних інтересів, чи інших судових процесів, які мають суспільний резонанс, органи судової влади мусять інформувати ЗМІ про свої основні дії — за умови, що це не заподіє шкоди таємниці слідства і не створить перешкод поточному судовому розгляду.

Принцип 7. Заборона на використання інформації. Органи судової влади не мають використовувати інформацію про судові процеси, що тривають, із комерційною метою або з іншою метою, несумісною з застосуванням права.

Принцип 8. Захист недоторканності приватного життя в рамках судового розгляду, що триває. Надаючи інформацію про підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, а також про інших учасників кримінального процесу, потрібно забезпечувати їхнє право на захист недоторканності відповідно до статті 8 Конвенції про права людини. Особливий захист має бути забезпечений неповнолітнім та іншим обмежено дієздатним учасникам процесу, а також потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим та засудженим. У всіх випадках особливу увагу слід присвячувати тим негативним наслідкам, які може мати для цих осіб розкриття інформації, що дозволяє їх ідентифікувати.

Принцип 9. Право на виправлення та право на відповідь. Незалежно від інших засобів правового захисту, кожна особа, щодо якої в контексті висвітлення судового процесу допущено неточність або застосовано висловлювання, що її ганьблять, мусить мати право на виправлення чи право на відповідь у відповідних ЗМІ.

Принцип 10. Неприпустимість впливу на суд. Під час кримінальних процесів, а особливо за участю присяжних чи непрофесійних суддів, органи судової влади та правоохоронні органи мають утримуватися від оприлюднення інформації, що може порушити справедливість судового розгляду.

Принцип 11. Шкідливе досудове розголошення. Якщо обвинувачений зможе довести, що розголошення інформації призвело чи може призвести до порушення його права на справедливий суд, то йому треба надати ефективні засоби правового захисту.

Принцип 12. Допуск журналістів. Журналістів належить допускати на відкриті судові засідання та на відкрите оголошення судових рішень без дискримінації та без попередньої акредитації. Їм не треба забороняти бути присутніми на судових засіданнях, крім тих випадків, коли, відповідно до статті 6 Конвенції 7, на них не допускають публіку.

Принцип 13. Доступ журналістів до зали судових засідань. Уповноважені органи, за винятком випадків, коли це неможливо, мають передбачати в залах судових засідань достатню кількість місць для журналістів, відповідно до їхніх потреб, водночас не порушуючи право громадськості на присутність у залі судового засідання.

Принцип 14. Пряма трансляція з зали судових засідань та зйомка таких засідань. Пряма трансляція з зали судових засідань та зйомка таких засідань підлягають забороні, крім тих випадків, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган. Трансляція та зйомка можуть бути дозволені лише в тих випадках, коли вони відповідають вимогам статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), а саме, коли демократичні стандарти взаємодії не створюють небезпеки впливу на потерпілих, свідків, учасників судових розглядів, присяжних чи суддів.

Принцип 15. Допомога у висвітленні процесів засобами масової інформації. Інформацію про заплановані судові засідання, оголошення рішень та вироків, а також інші дії, що мають стосунок до висвітлення судових процесів, журналістам мають надавати відповідні органи на підставі простого запиту та своєчасно, крім тих випадків, коли це не є можливим. Журналістам потрібно дозволяти без будь-якої дискримінації отримувати і копіювати

публічно оголошені вироки. Вони мусять мати можливість поширювати такі матеріали й інформувати про них громадськість.

Принцип 16. Захист свідків. Відомості про особу свідка не можна розголошувати ніколи, крім тих випадків, коли свідок дав на це свою попередню згоду, коли ідентифікація свідка зачіпає суспільний інтерес чи коли свідчення були надані на відкритому засіданні. Відомості про особу свідка не можна розголошувати за жодних умов, якщо це пов'язане з загрозою для її життя чи безпеки. Належну увагу потрібно присвячувати програмам захисту свідків, а особливо в кримінальних процесах проти організованої злочинності чи щодо злочинів проти членів сімей [220].

Вважається, що судова система стала більш відкритою із запровадженням Єдиного державного реєстру судових рішень.

Офіційне оприлюднення судових рішень — це їх розміщення на офіційному веб-порталі судової влади України або публікація текстів у друкованих виданнях у порядку, що його встановлює Закон України «Про доступ до судових рішень». Починаючи від 1 червня 2006 року відкрито доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, розміщеного на веб-порталі Державної судової адміністрації (www.court.gov.ua або, за прямою адресою, www.reyestr.court.gov.ua).

Специфіка Реєстру полягає в наявності двох режимів доступу до нього — загального (для всіх користувачів без будь-яких обмежень) та повного (для суддів та інших осіб, визначених у порядку ведення Реєстру). У текстах судових рішень, відкритих для загального доступу, не можуть бути розголошені відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу (імена фізичних осіб, адреси місць проживання, номери телефонів та інші ідентифікаційні відомості), а також відомості, щодо нерозголошення яких ухвалено рішення про розгляд справи на закритому судовому засіданні. Водночас не може бути закритою така інформація: прізвища суддів, що ухвалили судові рішення, а також прізвища посадових та службових осіб, які,

реалізуючи свої повноваження, брали участь у судових процесах. Коли справа доходить до використання судових рішень у своїх публікаціях чи повідомленнях, найскладніше та найважливіше завдання ЗМІ — чітко визначити обмеження щодо оприлюднення інформації про осіб, які були учасниками судового розгляду, та інформації з обмеженим доступом. Саме в цих питаннях журналісти найчастіше припускаються помилок, використовуючи судові рішення, і можуть нести за це юридичну відповідальність у вигляді компенсації моральної та матеріальної шкоди [31, с. 33-34].

Відносною новелою став Наказ Державної судової адміністрації України №1122 від 22.12.2017 року, яким затверджено форму звітності «Звіт суду щодо комунікаційної діяльності» і форму подання «Інформація щодо прес-служби суду». Документ розроблено з метою вдосконалення та підвищення рівня організації роботи з питань взаємодії судів і засобів масової інформації та з метою формування позитивного іміджу органів системи правосуддя, посилення розуміння громадськістю питань діяльності судової влади. Зокрема, у звіті необхідно повідомляти комунікаційну ціль заходів, кількість публікацій у ЗМІ, цільову аудиторію, на яку спрямований захід, відповідальних осіб, що брали участь у заході від суду та загальну кількість учасників тощо [206].

На думку О.І. Євтушенко, оптимізація роботи судів усіх рівнів із прес-службою має базуватися на принципах ефективної взаємодії та проводитися з таких напрямків:

1. Упровадження інституту відповідальних працівників — штатних прес-секретарів та організація їх навчання. Про це свідчить аналіз питання щодо встановлення паритетних відносин суду та ЗМІ як у державах із сталою системою демократії, так і у країнах, що розвиваються в цьому напрямі.

2. Оперативне розміщення важливіших судових рішень у мережі Інтернет. Своєчасне та якісне авансування судових слухань та наступне розміщення рішень із найцікавіших для ЗМІ справ у мережі Інтернет — це суттєво полегшить орієнтування преси в рутинному судочинстві,

продемонструє зацікавленість судів у привертанні уваги громадськості до своєї роботи.

3. Упровадження інституту акредитації за професійними ознаками. Визнані спеціалісти з юридичної проблематики, члени судового журналістського пулу повинні отримати постійну акредитацію на судові засідання, які їх цікавлять, — це знак поваги до адекватних авторів та позбавлення прес-служби суду стомлюючої щоденної разової акредитації.

4. Правовий «лікбез». Проведення регулярних концептуальних бесід представників судів із журналістами про принципи функціонування системи правосуддя, існуючі об'єктивні обмеження в передачі інформації та ін. По суті, йдеться про правовий «лікбез» із метою уникнення помилок у публікаціях, які не сумісні з високим статусом видання. Подібні консультації можна здійснювати на базі окремого органу.

5. Формування журналістського оточення. Актуалізація інформаційних потоків (своєчасне надання інформації про поточні справи для представників ЗМІ) досягається за рахунок формування стійкого та компетентного журналістського пулу, що максимально скорочує ланцюжок передачі інформації ззовні, робить її змістовно безпечною.

6. Спікери. Упровадження інституту спікерів — працівників судової системи високого рівня, які готові оперативно і легітимно прокоментувати «свою» тему для преси. Таким чином, у ЗМІ з'являється чітке уявлення «зон відповідальності» в судах; стабільність джерел інформації підвищує загальний рівень довіри [78].

Крім того, «досвід підказує, що більш важливим та складним завданням є підготовка актуального контенту, запровадження культури інтерактивності, командної роботи за одними принципами та стандартами. Ця проблема є типовою для будь-яких урядових структур - від держави до регіонального підрозділу прокуратури. Це певний парадокс – в епоху тотальної інформаційної

добу бракує оперативного, якісного, змістовного й потрібного для цільової аудиторії контенту» [60, с. 21].

Підсумовуючи питання інформаційної взаємодії, слід висловити конструктивні критичні узагальнення:

- існує брак єдиної інформаційної політики в діяльності правоохоронної та судової систем України. Попри певні зрушення щодо наповнення контенту вивчених офіційних сайтів правоохоронних та судових органів убачається несистемність та різнопредметність контенту та подання інформації; потрібна єдина концепція інформаційної підтримки, інформаційного супроводу та взаємодії;
- існує брак власного якісного контенту відомчих ЗМІ, через що в населення створюється ілюзія закритості правоохоронної та судової діяльності;
- не завжди оперативно подається офіційна інформація щодо подій резонансного кримінологічного характеру. Зазвичай, спочатку населення отримує інформацію та формує певні погляди та ставлення на підставі матеріалів традиційних ЗМІ, не підкріплених надійними джерелами. І лише потім подається офіційний коментар чи публікації від відомчих ЗМІ;
- існує потреба формування бренду правоохоронних та судових органів на прикладі інформаційної кампанії нової поліції;
- існує потреба у підготовці професійних журналістів-кримінологів для відомчих ЗМІ, які б мали теоретичні та практичні навички подання кримінологічно-значущої інформації, оцінки її результативності, впливу на громадську свідомість тощо, що дозволило б уникнути численних проблем інформаційної взаємодії та комунікації, описаних у даному підрозділі.

ВИСНОВКИ

У дисертації застосовано феноменологічний підхід до кримінологічного виміру засобів масової інформації, у результаті чого отримані такі найважливіші результати, що мають теоретичне та практичне значення.

1. Сучасні ЗМІ є потужним соціальним інститутом, інфільтрованим завдяки специфіці їх інформаційно-комунікативного потенціалу у культурологічну, соціально-економічну, соціально-психологічну, політичну, управлінську та інші сфери соціуму, у тому числі у процеси криміналізації суспільства. ЗМІ мають численну аудиторію споживачів, користуються високим ступенем довіри, порівняно з іншими інститутами, що підтверджується результатами соціологічних досліджень.

2. Аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності ЗМІ в Україні свідчить про те, що в законодавстві наявні суттєві розбіжності у тлумаченні поняття «засоби масової інформації»: в одному випадку засіб масової інформації розглядається як носій (джерело) інформації, а в іншому – як суб'єкт діяльності. Між тим неузгодженість нормативного контексту поняття ЗМІ не позбавляє кримінологічну науку можливості задіяти весь теоретико-методологічний інструментарій для дослідження ЗМІ як кримінологічного феномену, об'єктний фокус якого зосереджується на триєдинстві: ЗМІ як засіб (носій) інформаційно-комунікативного контенту, що має криміногенний та антикриміногенний потенціал та ефект; ЗМІ як соціальний інститут, здатний формувати громадську думку щодо кримінологічно-значущих питань; ЗМІ як суб'єкт превентивного впливу (без ознак спеціалізованості).

3. Кримінологічні аспекти ЗМІ набувають усе більшої релевантності з класичним предметом кримінологічної науки: проглядається так званий «медійний» образ злочинності (характеристики власне злочинності та її стану так, як їх подають ЗМІ, що найчастіше не співпадає з фактичними оцінками та зареєстрованою злочинністю); спостерігається соціально-психологічна

обумовленість злочинної поведінки через вплив ЗМІ; відбуваються процеси криміналізації та віктимізації особистості завдяки ЗМІ; наявний антикриміногенний превентивний потенціал ЗМІ.

4. Феноменологію ЗМІ у кримінології слід розглядати на трьох рівнях: теоретичний (концептуальне обґрунтування, вироблення та узагальнення ідей та парадигм); методологічний (вироблення інструментарію для перевірки (підтвердження або спростування) гіпотез); емпіричний (надання практичних рекомендацій щодо посилення антикриміногенного впливу ЗМІ та стримання криміногенного).

5. На підставі системно-структурного та аналітичного підходів контент ЗМІ з кримінологічної точки зору розподіляється на види:

- нейтральна інформація (контент немає прямого відношення до предметної сфери кримінології та практики протидії злочинності);
- кримінологічно-релевантна інформація (висвітлення обставин, дій та подій на підставі об'єктивних даних про окремі злочини, злочинність та її стан; причини та умови злочинності; осіб, які вчиняють злочини, та їх жертв; заходи та суб'єкти протидії злочинності тощо);
- кримінологічно-відхилена інформація (заперечення або замовчування подій, дій чи обставин попри їх очевидність; перебільшення, надлишкове емоційне забарвлення значення злочину або фактору злочинності; прямі чи опосередковані заклики до вчинення злочину або інших дій, які обумовлюють злочинність чи є її фоновими явищами; агресивна пропаганда кримінальної субкультури, явна романтизація злочинності, формування настанови на вчинення злочину, некомпетентні правові та фактичні оцінки дій, подій чи обставин, неетичні подробиці, зокрема про особистість жертв тощо).

6. Будь-яка інформація буде мати вплив та кримінологічний вияв лише за умов її оприлюднення та індивідуального сприйняття, а також інтерпретації її конкретними споживачами ЗМІ. Соціально-психологічні перцепції навіть при

об'єктивному висвітленні кримінологічної інформації можуть мати криміногенне забарвлення.

7. Інтерпретація злочинності в ЗМІ не завжди відповідає реальній криміногенній ситуації, а тому формує викривлену громадську думку, створює хибні стереотипи та медійний образ злочинності. Медійний образ злочинності може включати інтерпретацію ЗМІ наступних кримінологічних елементів та відповідно формувати уявлення суспільства про: медійний стан та специфіку злочинності; медійний образ злочинця; медійний образ жертви, медійний образ системи кримінальної юстиції. Злочинність у ЗМІ в такому ракурсі слід розглядати як медіа-продукт, виробництво якого підпорядковується ринковим законам попиту і пропозиції, служить комерційним та іншим інтересам власників телевізійного каналу, радіостанції, друкованого видання чи його електронної версії в мережі Інтернет, що відповідно й впливає на підбір контенту, що краще «продається» та підвищує рейтинги.

8. ЗМІ здебільшого висвітлюють злочини насильницької мотивації з різними ступенем тяжкості. У даному контексті медійний образ злочинності в Україні постає як суто насильницький, пов'язаний із позбавленням життя, завданням тілесних ушкоджень, посяганням на статеву свободу та недоторканість. За таких умов у населення складається враження про поширеність кримінального насильства та його значимість для вирішення тих чи інших соціальних проблем і конфліктів, що формує страх саме перед такими злочинами, хоча більшість громадян насправді не має власного досвіду насильницької віктимізації. При цьому не суттєве висвітлення проблематики злочинності корисливого типу нівелює її проблематичність, створює враження поодиночності (хоча щодо корисливих злочинів набагато більша кількість громадян має власний досвід віктимізації) та формує терпимість до такого виду злочинів, а, отже, і латентність, зокрема її природну складову. Натомість зареєстрована «картина» злочинності, що відображає криміногенну ситуацію в

Україні, має інші структурні характеристики, згідно з якими тільки крадіжки як корисливий злочин складають майже 50% у загальній її структурі.

9. Криміногенний вплив ЗМІ на особистість є одним із механізмів криміналізації особистості та передбачає особливий процес впливу ЗМІ на особистість, специфіку індивідуального сприйняття та засвоєння цього впливу, а також наступної деформації ціннісних орієнтацій та установок особи. Криміногенні установки формуються під впливом поширення у ЗМІ кримінального романтизму, кримінальної субкультури та ідеології, пропаганди злочинної діяльності або злочинного способу життя, чим обумовлюють соціально-психологічне зараження, схвалення або виправдання злочинності, прагнення до наслідування, сприйняття злочинності як норми. Разом із цим не кожний зовнішній «подразник» (у тому числі інформація в ЗМІ) здатен спровокувати безпосереднє вчинення злочину. Навіть пряме спонукання може бути зупинене внутрішнім моральним «фільтром» особи. Криміногенний вплив ЗМІ на особу, сприймаючись через її свідомість, волю та індивідуальність, не є неминучим фактором порушення закону.

10. Проблема віктимізації населення засобами ЗМІ виявляється у формуванні страху та необґрунтованої моральної паніки, створенні стереотипів кримінальності окремих представників меншин, ксенофобії та у реалізації третинної віктимізації.

11. На відміну від впливу ЗМІ на криміналізацію та віктимізацію особистості, вплив ЗМІ на відтворення злочинності передбачає прямий або опосередкований вплив ЗМІ у системі на циклічні репродукування злочинних дій. При цьому відтворення злочинності може виступати і як результат криміналізації особистості, обумовлений низьким рівнем внутрішнього контролю (низькою резистентністю) та прийняттям рішення про вчинення злочину. Самовідтворення злочинності у ракурсі ЗМІ проявляється у вчиненні численних кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я, честі, гідності, ділової репутації та майна як журналістів-фізичних осіб, так і ЗМІ-юридичних

осіб, які викривають та оприлюднюють інформацію про злочинну діяльність та осіб, які її здійснюють.

12. Превентивну функціональність ЗМІ слід визначити як здатність засобів масової інформації як неспеціалізованих суб'єктів запобігати вчиненню злочинів, нейтралізувати причини та умови злочинності, усувати завдану ними шкоду. Превентивна функціональність ЗМІ виявляється у: стимулюванні правослужняної поведінки осіб; спонуканні до соціального контролю; усуненні віктимологічних станів; «гальмуванні» механізму злочинної поведінки; взаємодії з правоохоронними та судовими органами, іншими інституціями, які виконують кримінологічні функції. Засобами виконання означених функцій є: інформування населення з кримінологічно-значущих питань, правова освіта та правове виховання, формування правосвідомості тощо. Антикриміногенний потенціал та превентивна функціональність ЗМІ проявляється в усвідомленому прагненні ЗМІ (незалежно від форми власності) сприяти досягненню цілей кримінологічної безпеки, при якому сенсаційність, рейтинговість та комерційний інтерес відходять на другий план, а домінуючою мотивацією стає запобігання злочинності.

13. Для подолання дисфункцій ЗМІ та їх криміногенного впливу доцільним бачиться формування кримінологічної культури та медіаграмотності споживачів ЗМІ, яка включає: здатність відбраковування конкретних ЗМІ на предмет надійності, достовірності, незаангажованості кримінологічної інформації; здатність самостійного осмислення інформації, надання їй оцінки та відфільтровування; здатність до усвідомленого вибору поведінки після сприйняття як криміногенної, так і антикриміногенної інформації в ЗМІ.

14. Взаємодія правоохоронних інституцій, ЗМІ та громади в інформаційному контексті реалізується через двонаправлений (реверсивний) механізм. Із одного боку, ЗМІ на підставі отриманої від громадян або громадських об'єднань інформації про факти злочинів, які є природно або штучно латентними, готують публікації чи сюжети, що внаслідок розголосу,

суспільного резонансу потрапляють до поля зору правоохоронних органів та «стимулюють» їхню реакцію у вигляді як запобігання злочинній діяльності, так і офіційного розслідування злочину та притягнення винних до відповідальності. Крім того, завдяки моніторингу, відслідковуванню спеціально уповноваженими особами або підрозділами правоохоронних органів окремих публікацій, як пов'язаних із повідомленням про злочин, так і зі змістом, що порушує чинне законодавство (пропагує культ насильства чи жорстокості, містить порнографію тощо), правоохоронні органи мають можливість самотійно ініціювати відповідні розслідування. Із іншого боку, правоохоронні органи, суди будь-якої інстанції чи предметної юрисдикції безпосередньо або через відповідні прес-служби (департаменти), або через прес-офіцерів мають співпрацювати зі ЗМІ, надаючи відповідну інформацію, яка покликана підвищувати обізнаність громадян про стан злочинності, виявлені злочини та заходи, ужиті щодо них, про стан здійснення правосуддя та заходи поводження з правопорушниками та жертвами злочинів, про загальну організацію системи кримінальної юстиції або можливості захисту чи відновлення прав поза судовою системою та інше.

15. Реверсивний механізм інформаційної взаємодії та подання кримінологічно-релевантної інформації є дієвою формою контрпропаганди, здатної стримувати криміногенний вплив ЗМІ як на рівні криміналізації особистості, так і на рівні відтворення злочинності в цілому; формувати позитивний імідж правоохоронної та судової систем та відповідних службових осіб; підвищувати ступінь довіри до них та знижувати страх перед злочинністю; формувати відчуття та реальну залученість громадян до протидії злочинності.

16. Вивчення організаційно-правових засад діяльності підрозділів комунікації реформованої Національної поліції України та прес-центрів судової влади України, відповідальних за зв'язки з громадськістю та засобами масової інформації виявило низку проблем та прогалин в їхній діяльності. Зокрема,

існує брак єдиної інформаційної політики в діяльності правоохоронної та судової систем України. Попри певні зрушення щодо наповнення контенту проаналізованих офіційних сайтів правоохоронних та судових органів вбачається подекуди низька якість змістовного наповнення контенту, несистемність та неоперативність подання інформації, завдяки чому у користувачів створюється ілюзія закритості правоохоронної та судової діяльності. Відчувається потреба єдиної концепції інформаційної підтримки, інформаційного супроводу та інформаційної взаємодії, а також формування бренду правоохоронних та судових органів завдяки інформаційним кампаніям.

17. Убачається доцільність підготовки професійних журналістів-кримінологів, які б мали належні теоретичні та практичні навички подання кримінологічно-значущої інформації, оцінки її впливу на громадську свідомість та соціальний контроль, а також практична обумовленість включення їх до штату відомчих засобів масової інформації, підрозділів комунікації, прес-служб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аваков А. Кількість звернень до поліції різко зросла. URL: http://protokol.com.ua/ua/kilkist_zvernen_do_politsii_rizko_zroslo_avakov/ (дата звернення: 29.04.2017).
2. Аванесов Г.А. Криминология. Москва: Акад. МВД СССР, 1984. 500 с.
3. Аленін Ю.П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 198-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_36(дата звернення: 23.06.2017).
4. Амельченко Ю.А. Превенция в системе функций права. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Т. 21 (60). №1. 2008. С. 247-255.
5. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений. Перевод с английского / ред. Б.С. Никифоров (вступ. ст.); пер.: В.М. Коган. Москва: Прогресс, 1979. 264 с.
6. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. Москва: Аспект Пресс, 2001. 384 с.
7. Антипенко В. Ф. Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика. Київ: НБУВ. 1999. 61 с.
8. Антонов А.Д. Теоретические основы криминализации и декриминализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 /МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2001. 182 с.
9. Антонова Н. Психология массовых коммуникаций. Москва: Юрайт, 2015. 373 с.
10. Антонян Ю.М., Блувштейн Ю.Д. Методы моделирования и изучение преступника и преступного поведения. Москва: Юрид. лит., 1974. 54 с.
11. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ. 2000. 203 с.

12. Ахраменка Н.Ф. Детерминанты преступности // Электронная библиотека БГУ URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/47306/1/ДЕТЕРМИНАНТЫ%20ПРЕСТУПНОСТИ.pdf> (дата звернення: 29.04.2017).
13. Байлов А.В., Сахута, П.В. Криміногенний потенціал діяльності засобів масової інформації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. №1 (12). С. 143-153.
14. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 17 с.
15. Бандура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург: Евразия, 2000. 320 с.
16. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев, 2002. 268 с.
17. Безруков А.В., Журавлев О.М. Проблемы воздействия СМИ на потенциальных и состоявшихся преступников. *Вестник МГТУ*. 2001. №2. С. 339-344.
18. Битюк І.В. Історія вивчення феномена «моральна паніка» як маніпуляційної технології. *Конотопський краєзнавчий збірник*. 2013. Вип. 1. С. 128-133.
19. Блувштейн Ю.Д. Криминология и математика. Москва: Юрид. лит., 1974. 176 с.
20. Блувштейн Ю.Д., Добрынин А.В. Основания криминологии: опыт логико-философского исследования. Минск: «Университетское», 1990. 208 с.
21. Бойко А. Детермінація злочинності як вид соціальної детермінації. *Право України*. 2009. №. 7. С. 39-44.
22. Бондар В.С. Розгляд методу контент-аналізу з погляду кількісно-якісних технік проведення // *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2007. Т. 70. С. 17-26.
23. Бондаренко Н.О. Функції кримінального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 453-456.

24. Боровикова В.В. К вопросу о влиянии средств массовой информации на преступность. *Пробелы в российском законодательстве*. 2013. №5. С. 179-182.

25. Боровикова В.В. Проблемы освещения преступности в средствах массовой информации и профилактическая деятельность органов внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. 222 с.

26. Бугера О.І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Акад. адвокатури України. Київ, 2006. 20 с.

27. Булатецкий П.С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминологический аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2013. 187 с.

28. Булатецкий П.С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминологический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2013. 23 с.

29. Бурдые П.О. телевидении и журналистике /пер. с фр. Т.В. Анисимовой, Ю.В. Макаровой. Москва: Фонд науч. исслед. «Прагматика культуры»: Ин-т экспер. социологии, 2002. 160 с.

30. Бурлаков В.Н., Горшенков Г.Н., Максина С.В., Шестаков Д.А. Средства массовой информации и преступность (криминология СМИ). *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2000. №5. С. 259-267.

31. Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Основи судової журналістики: посібник для журналістів. Київ, 2009. 72 с.

32. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.

33. В Одесі відкрили Центр судової комунікації. *Закон і бізнес*. 2017. 06 грудня. URL: http://zib.com.ua/ua/131086-v_odesi_vidkrili_centra_sudovoi_komunikacii.html (дата звернення: 09.01.2018).

34. Валуйська М.Ю. Криміналізація особистості як деструктивний соціокультурний процес. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. №29. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kriminalizatsiya-osobistosti-yak-destruktivniy-sotsiokulturniy-protses> (дата звернення: 29.01.2017).

35. Валуйська М.Ю. Поняття криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків: Право, 2016. С. 55-68.

36. Вивчення стану розвитку медіа в Україні 2016. URL: https://www.slideshare.net/umedia/usaaid-umedia-annual-media-consumption-survey?ref=http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/spozhivannya_zmi_v_ukraini_2016_roku_populyarnist_facebook_zrosta_dovira_do_rosiyskikh_media_znizhuetsya/ (дата звернення: 25.01.2017).

37. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 24 лютого 2016 р., судова справа №369/950/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56253849> (дата звернення: 25.08.2017).

38. Вирок суду Жовтневого району м. Харкова від 21 жовтня 2013 р., судова справа №639/8730/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34545084> (дата звернення: 25.08.2017).

39. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 02 вересня 2013 р., судова справа №761/15122/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33227193> (дата звернення: 25.08.2017).

40. Вицин С.Е. Моделирование в криминологии: учеб. пособ. Москва: Высш. шк. МВД СССР, 1973. 104 с.

41. Вишневецкий К.В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе: моногр. Москва: ЮНИТИ-ДАНА. 2012. 296 с.

42. Власюк В., Власюк В. Особливості взаємодії зі ЗМІ на прикладі нової патрульної поліції. *Особливості взаємодії засобів масової інформації з*

правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід: матер. міжнар. круглого столу (23 лист. 2016 р., м. Київ). Київ: Національна академія прокуратури України. 2017. С. 35-37.

43. Ворожко Т. Висвітлення секс-злочинів має у США особливі правила. URL: <http://detector.media/withoutsection/article/48985/2009-11-03-visvitlennya-seks-zlochyniv-mae-u-ssha-osoblivi-pravila/> (дата звернення: 25.08.2017).

44. Гаджиева А.А. Криминальная идеология, средства массовой информации и виктимизация населения. *Преступность и культура*. Москва, 1999. С. 109-111.

45. Галаган В.І. Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.

46. Галаган В.І. Причини та умови негативного впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на формування злочинної поведінки у неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 21-24. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo02/part_4/5.pdf (дата звернення: 25.08.2016).

47. Голина В.В. Понятие, структура, объект, методы и ресурсное обеспечение специально-криминологического предупреждения преступности. *Право Украины*. 2012. №9-10. С. 118-134.

48. Голіна В.В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. №3 (50). С. 185-193.

49. Головкін Б.М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33 (дата звернення: 21.08.2017).

50. Головкін Б.М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. №1. С. 106-111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf (дата звернення: 05.06.2017).

51. Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24 (дата звернення: 05.06.2017).

52. Гололобова Ю.И. Средства массовой информации и преступность (криминологический аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. 161 с.

53. Горшенков А.Г. Виктимологический аспект предупредительного воздействия на преступность в сфере массовой информации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Н. Новгород, 1999. 185 с.

54. Горшенков Г.Н. Криминология массовой коммуникации. URL: <http://www.criminologyclub.ru/prestupnostivedcheskie-otrasli/prestupnostivedenie-sredstv-rasprostraneniya-svedenii/316-2018-01-09-14-48-52.html> (дата звернення: 10.01.2018).

55. Горшенков Г.Н. Криминология массовых коммуникаций: науч.-учеб. изд. Нижний Новгород, 2003. 156 с.

56. Горшенков Г.Н. Основы криминологии массовых коммуникаций. *Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии* / под ред. Д.А. Шестакова. Санкт-Петербург, 2003. Гл. 4. С. 117-185.

57. Горшенков Г.Н. Средства массовой коммуникации: криминологический аспект: учеб. пособ. Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2003. 56 с.

58. Гречанюк С.К. Теорія та практика взаємодії органів та установ державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими інституціями: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 /Нац. унів. Держ. податкової служби України. Ірпінь, 2011. 388 с.

59. Давыденко Л.М., Бандурка А.М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: моногр. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с.

60. Даниленко С. Перспективи запровадження моделі ONE VOICE COMMUNICATION в роботі прокуратури: доцільність та можливості. *Особливості взаємодії засобів масової інформації з правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід: матер. міжнар. круглого столу* (23 лист. 2016 р.). Київ: Національна академія прокуратури України. 2017. С. 21-23.

61. Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 1994. №2. С. 115-123.

62. Департамент комунікації Національної поліції України. Офіційний сайт НПУ. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1819839> (дата звернення: 16.03.2017).

63. Департамент комунікації Національної поліції України. Офіційний сайт НПУ. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/421_Departament_komunikacii.htm (дата звернення: 10.01.2018).

64. Джужа О.М., Карпенко С.М. Кримінологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності. *Право і суспільство*. 2011. №1. С. 7-11.

65. Джужа О.М., Кирилюк А.В. Сучасний погляд на розвиток кримінології. *Право України*. 2003. №. 2. С. 97-101.

66. Джужа О.М., Чернявський С. Криміналізація економіки України: сучасний стан, тенденції, напрями протидії. *Право України*. 2005. №. 12. С. 35-40.

67. Долгова А.И. Проблемы разработки стратегии борьбы с преступностью. *Преступность: стратегия борьбы* / под ред. А. И. Долговой. Москва: Криминологическая ассоциация, 1997. С. 5-17.

68. Долженков О.Ф., Некрасов В.А., Черкасов Ю.Е. Основи розвідки в середовищі та інфраструктурі злочинності: моногр. Одеса, 2003. 198 с.

69. Дослідження медіаситуації в південних і східних областях України. Київ, 2016. URL: http://imi.org.ua/docs/MEDSit_ua.pdf (дата звернення: 27.04.2017).

70. Дремін В.Н. Информационная мегасреда в механизме криминализации общества. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип 38. С. 203-208.

71. Дрёмин В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: моногр. Одесса: Юрид. л-ра, 2009. 613 с.

72. Дрьомін В.М. Праксеологічний підхід до пізнання злочинності. *Шлях до кримінології: пам'яті Анатолія Петровича Закалюка*. Київ; Запоріжжя: КПУ, 2010. С. 104-126.

73. Дрьомін В.М. Вплив громадськості на правоохоронну діяльність // *Одеські юридичні читання: матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 235-238

74. Дрьомін В.М. Ефект «ореолу» в механізмі криміналізації неповнолітніх правопорушників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С. 288-291.

75. Дрьомін В.М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 /Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 40 с.

76. Дрьомін В.М. Особливості формування кримінальної субкультури. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 498-503.

77. Євдокимова О.О. Насильство у мас-медіа та агресивна поведінка підлітків у ракурсі провідних психологічних концепцій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки*. 2012. №2. Вип. 9. С. 100-104.

78. Євтушенко О.І. Висвітлення діяльності судової влади у засобах масової інформації. URL: <http://cedem.org.ua/analytics/vysvitlennya-diyalnosti-sudovoyi-vlady-u-zasobah-masovoyi-informatsiyi/> (дата звернення: 23.11.2017).

79. Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття і співвідношення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. №19. С. 131-135.

80. Єфремов С. Криміналізація організованої злочинної діяльності у чинному Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2003. №. 7. С. 95-99.

81. Жигарев Е.С. Методология криминологии: проблемы, поиски, решения: моногр. Москва: ЦИТ-М, 2012. 269 с.

82. Жилавская И.В. Медиаобразование молодежной аудитории. Томск: ТИИТ, 2009. 322 с.

83. Журавель В.А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків: Право. 1999. 304 с.

84. За злочини проти журналістів з початку року відкрито 149 справ, з яких 14 передано до суду – ГПУ. URL: <http://detector.media/community/article/129152/2017-08-21-za-zlochini-proti-zhurnalistiv-z-pochatku-roku-vidkrito-149-sprav-z-yakikh-14-peredano-do-sudu-gp> (дата звернення: 26.12.2017).

85. За місяць проект «Поліна» попередив близько 400 випадків насильства у сім'ї (інфографіка). URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/9172_zh_misyas_proekt_polina_poperediv_blyzko_400_vipadkiv_nasilstva_u_simi_INFOGRAFIKA.htm (дата звернення: 26.05.2017).

86. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української криминологічної науки*. Київ: Видавничий Дім «ІнЮре», 2007. 424 с.

87. Звіт Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення за 2016 р. URL: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zvit-Natsrady-2016.pdf> (дата звернення: 29.03.2017).

88. Звіт про діяльність Національної поліції України за 2016 р. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2139890> (дата звернення: 29.00.2017).

89. Зеленецький О.С. Взаємодія органів внутрішніх справ та засобів масової інформації у сфері профілактики та розкриття злочинів. *Форум права*. 2012. №4. С. 385-388. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 29.03.2016).

90. Зелинский А.Ф. Криминология: науч. пособ. Харьков: Рубикон, 2000. 240 с.

91. Зелінський А.Ф. Методика кримінологічних досліджень. Київ: УМК ВО, 1992. 48 с.

92. Зиновьева Е.С. Развитие информационного общества: проблемы безопасности. *Вестник МГИМО*. 2012. №1. С. 130-135.

93. Зленко С. Прес-реліз: Довіра соціальним інституціям. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>. (дата звернення: 19.04.2017).

94. Иванов Э.А. Средства массовой информации и борьба с преступностью союзник или наблюдатель? (по материалам 9-го Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. (Каир, Египет, 29 апреля – 8 мая 1995 г.)). Преступность: стратегия борьбы. Под ред. А.И. Долговой. Москва. Криминологическая ассоциация. 1997. С. 95-101.

95. Иншаков С.М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии: моногр. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 335 с.

96. История об изнасиловании в Николаеве стала топ-темой центральных телеканалов. URL: <https://news.pn.ru/public/55197> (дата звернення: 17.03.2016).

97. Ищенко Е.П. Виртуальный криминал. Москва: Проспект, 2011. 230 с.

98. Іванов О.В. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. №1045. С. 69-74.

99. Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми визначення нормативно-правового статусу та врегулювання діяльності. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1085/> (дата звернення: 10.01.2018).

100. Ісакова Т.О. Інформаційно-комунікативні технології розпалювання міжнаціональних конфліктів: досвід порівняльного аналізу. *Стратегічні пріоритети*. 2014. №4 (33). URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/20-1435923331.pdf> (дата звернення: 15.03.2016).

101. Каблак П. Засоби масової інформації у взаємодії судової влади та громадськості. *Юридичний вісник*. 2014. №6. С. 47-54.

102. Канченко А.В. Вплив засобів масової інформації на прийняття політичних рішень. *Стратегічні пріоритети*. 2009. №4 (13). URL http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/SpPrior_13/6.pdf (дата звернення: 29.03.2016).

103. Каплій О.В. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 50. С. 35-46.

104. Карчевський М.В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ. 2012. 536 с.

105. Кашуба Г. Українські інтернет-видання: комунікативно-лінгвістичні та правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія журналістики*. 2004. Вип. 25. С. 474-480. URL: http://prima.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk25/Visnyk25_P3_17_Kashuba.pdf (дата звернення: 20.03.2017).

106. Клейменов М.П. Криминализация общества в России: культурологический аспект. *Преступность и культура*. Москва: Криминологическая ассоциация, 1999. С. 19-23.

107. Клейне В. Співпраця між правоохоронними органами та засобами масової інформації. *Особливості взаємодії засобів масової інформації з правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід*: матер. міжнар. круглого столу (23 лист. 2016 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. 48 с.

108. Кодекс етики українського журналіста 2002 р. URL: <http://www.nsj.u.org/page/196> (дата звернення: 09.01.2018).

109. Колин К.К. Человек в информационном обществе. *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*. 2007. №2. С. 22-31.

110. Комаров В.А. Діяльність центрів зв'язків з громадськістю ОВС України щодо зміцнення правопорядку та профілактики правопорушень: організаційно правові питання: організаційно-правові питання: моногр. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 287 с.

111. Комаров В.А. Діяльність центрів зв'язків з громадськістю органів внутрішніх справ України щодо зміцнення правопорядку та профілактики правопорушень: організаційно-правові питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 /Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 20 с.

112. Конах В.К. Виникнення та еволюція поняття «медіа-простір» в науковій думці. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. №2. С. 112-129.

113. Кондратьєв Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: моногр. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 444 с.

114. Кормич Б.А. Інформаційний вимір правового буття сучасної держави. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 36. С. 27-35.

115. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 43 с.

116. Костенко О.М. Культура і закон у протидії злу. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
117. Костенко О.М. Модернізації доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. №1(2). С. 190-208.
118. Костенко О.М. Соціопатична особистість і концепція ексцесу в кримінології. URL: http://kafedr.at.ua/_ld/0/50_-_pdf (дата звернення: 17.11.2017).
119. Костенко О.М. Концепція протидії корупційній злочинності в Україні потребує нових підходів: основні тези. *Публічне право*. 2016. №2. С. 148-149.
120. Костенко О. Соціальний натуралізм — світогляд майбутнього. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. №10. С. 33-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2006_10_4 (дата звернення: 05.05.2017).
121. Костенко О. Універсальний натуралізм — підґрунтя наукової культури нового типу. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. №10. С. 37-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2007_10_5 (дата звернення: 05.05.2017).
122. Костенко О.М. Воля і свідомість злочинця (дослідження з застосуванням принципу натуралізму): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1995. 46 с.
123. Костенко О.М. Концепція прав людини: сучасний стан і перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. №11. С. 5-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_11_3 (дата звернення: 05.05.2017).
124. Коцур В. Тероризм і засоби масової інформації: межа об'єктивності і мас-медіального продовження терактів. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_39/kotsur_teroryzm.pdf (дата звернення: 15.05.2017).

125. Кривошеев В.В. Криминализация общества: сущность процесса, российская специфика: моногр. Калининград: Калинингр. юрид. ин-т МВД России, 2000. 111 с.

126. Криминология /Под. ред. Дж. Ф. Шели; пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 864 с. URL: <http://lib.sale/pravo-kriminologiya/kriminologiya977.html> (дата звернення: 05.08.2017).

127. Криминология: Словарь /под ред. В.П. Сальникова. Санкт-Петербург: Лань, 1999. С. 42.

128. Криминология: Учебник для вузов /под общ. ред. А.И. Долговой. Москва: Издательство НОРМА, 2001. 784 с.

129. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 №4651-VI. URL: // <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.04.2017).

130. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко Харків: Одіссей, 2013. 1104 с. URL: http://pidruchniki.com/1584072058311/pravo/kriminalniy_protsestualniy_kodeks_ukrayini_naukovo-praktichniy_komentar (дата звернення: 05.05.2017).

131. Кримінально-процесуальний кодекс 1960 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1002-05> (дата звернення: 05.05.2017).

132. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца. Москва, 2001. 216 с.

133. Кудрявцев В.Н. Механизм преступного поведения. *Юридическая психология: криминальная психология. Судебно-психологическая экспертиза. Исправительно-трудовая психология. Судебная психология* / сост. Т.Н. Курбатова. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 112-118.

134. Кужель Р. Методологія проведення моніторингу ЗМІ. URL: <https://rm.coe.int/168047688d> (дата звернення: 25.05.2017).

135. Кузнецова Н.Ф. Детерминация в уголовном праве и криминологии // *Теоретико-методологические проблемы права: сб. статей*. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2007. С. 319-336.

136. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.

137. Кушнар'ов С.В. Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. №2. С. 24-31.

138. Лебедев С.Я. Криминализация экстремизма и обеспечение криминологической безопасности: от единства целей к борьбе противоположностей. URL: [http://sartraccc.ru/print.php?print_file=Pub/lebedev\(15-01-09\).htm](http://sartraccc.ru/print.php?print_file=Pub/lebedev(15-01-09).htm) (дата звернення: 06.06.2017).

139. Легеза Ю.О. Відомчі засоби масової інформації в механізмі формування правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Запорізький юрид. ін-т МВС України. Запоріжжя, 2005. 215 с.

140. Липпман У. Общественное мнение /пер. с англ. Т.В. Барчунова, под ред. К.А. Левинсон, К.В. Петренко. Москва: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.

141. Лисенко С.М. Розробка та дослідження алгоритмів інтелектуальної обробки текстів (Text Mining). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Комп'ютерні технології*. 2011. Т. 160. Вип. 148. С. 80-88.

142. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика: моногр. Київ: Україна, 1997. 167 с.

143. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): автореф. ... дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 /Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 39 с.

144. Ліпкан В.А. Компаративний аналіз тероризму і злочинів терористичного характеру. *Актуальні проблеми держави та права*. 2000. Вип. 2000. Т. 8. С. 224-230.

145. Локтіонова Д.А. Соціальні ЗМІ як інструмент впливу на протестну поведінку громадян. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: *Соціологія*. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_16. (дата звернення: 27.12.2017).

146. Малушкина Н.С. Теоретико-правовые основы взаимодействия органов внутренних дел и средств массовой информации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1992. 23 с.

147. Мартинович В.А. Моральная паника в жизни общества и феномен нетрадиционной религиозности. *Христианское чтение*. 2016. №5. С. 145-166.

148. Маслій І.В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2015. 19 с.

149. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ: Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту, 2007. 214 с.

150. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник /Ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; за наук. ред. В.В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

151. Мельничук Т.В. Взаємодія поліції та ЗМІ у протидії злочинам та правопорушенням. *Одеські юридичні читання: матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 244-248.

152. Мельничук Т.В. Постмодерністська парадигма кримінології. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи: матер. Міжнар.*

наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (м. Харків, 9 груд. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 172-174.

153. Методика проведення моніторингу публікацій у ЗМІ на предмет порушення журналістських стандартів та наявності прихованої реклами. URL: <http://imi.org.ua/monitorings/metodika-provedennya-monitoringu-materialiv-drukovanih-zmi-na-predmet-porushennya-jurnalistskih-standartiv-2/> (дата звернення 14.08.2017).

154. Методологія оцінювання якості журналістських розслідувань у рамках моніторингу ГО «Детектор медіа» за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні. URL: <http://detector.media/monitoring/article/119360/2016-10-04-metodologiya-otsinyuvannya-yakosti-zhurnaliststikh-rozsliduvan/> (дата звернення 14.08.2017).

155. Милевич А.С. Факторы виктимизация предпринимателей малого бизнеса. (Вопросы теории и результаты исследования). Москва: Издательский дом Академии Естествознания, 2016. С. 56-57.

156. Мізай Я.М. Висвітлення в українських ЗМІ злочинів, учинених на расовій підставі. URL: <http://msj.ukma.edu.ua/images/uploads/textblog/mizay-diploma-2009.pdf> (дата звернення 14.08.2017).

157. Мкртычян А.А. Влияние средств массовой информации на психологические последствия терроризма: автореф. дис. ... канд. псих. наук. / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 2012. 37 с.

158. Мокряк М.О. Взаємодія засобів масової інформації та правоохоронних органів. *Community policing – нова парадигма діяльності поліції*: матер. роботи круглого столу (до 20-річчя кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»: у зб.: *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (10-11 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-283.

159. Мокряк М.О. Взаимодействие сети Интернет и преступности: криминологический аспект. *Legea si Viata*. 2017. №1. С. 112-115.
160. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. №6. С. 140-144.
161. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. №6. Ч. 2. С. 150-154.
162. Мокряк М.О. Деякі аспекти впливу засобів масової інформації на формування кримінальної субкультури. *Верховенство права очима правників-початківців*: матер. Всеукр. наук. конфер. студентів та аспірантів (18 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 212-214.
163. Мокряк М.О. Деякі аспекти методології криминологічного дослідження ЗМІ. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №6. С. 112-115.
164. Мокряк М.О. До проблеми феноменологічної характеристики засобів масової інформації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №11. С. 102-107.
165. Мокряк М.О. Можливості засобів масової інформації у попередженні злочинності. *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (10-11 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 160-162.
166. Мокряк М.О. Негативний та профілактичний вплив засобів масової інформації на злочинність неповнолітніх. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 6. С. 214-218.
167. Мокряк М.О. Превентивна функціональність ЗМІ як теоретична конструкція та практична діяльність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. №30. С. 69-75.
168. Мокряк М.О. Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 286-292.

169. Мокряк М.О. Теорії негативного впливу засобів масової інформації. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2017 р. м. Одеса). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 334-336.

170. Моніторинг висвітлення в ЗМІ виборчих кампаній - парламентські вибори в Україні 2012 року: методологія. URL: <http://www.prostir-monitor.org/index2.php?PGID=147> (дата звернення 14.08.2017).

171. Московець В.І. Взаємодія населення з міліцією: стан та шляхи удосконалення: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Харків, 2001. 18 с.

172. Мукомела І.В. Правові засади інформаційного суспільства: загальнотеоретичний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2016. 24 с.

173. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. Москва: УРСС, 1999. 239 с.

174. Напиральська О.І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 22 с.

175. Народ проти міліції: хроніка подій у Врадіївці. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/07/130702_vradiivka_protests_ko (дата звернення 14.02.2017).

176. Наумкин В.Ю. Использование органами внутренних дел средств массовой информации в предупреждении наркомании и связанных с ней преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. 24 с.

177. Наумкин Ю.В. Взаимодействие правоохранительных органов и учреждений массовой информации в обеспечении социалистического правопорядка: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1988. 340 с.

178. Нежурбіда С. Теорії соціального навчанням як «соціально процесні» теорії причин злочинності: аналіз вихідних положень. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 296-303.

179. Нежурбіда С. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.

180. Некрасов В.А. Инфраструктура организованной преступности в сфере хозяйственной деятельности. *Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2014. №1 (25). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/infrastruktura-organizovannoy-prestupnosti-v-sfere-hozyaystvennoy-deyatelnosti>. (дата звернення 14.04.2017).

181. Овсяннікова О. Етичні проблеми взаємодії судової влади та засобів масової інформації. *Вісник академії правових наук України*. 2012. №1. С. 174-184.

182. Овчинский В.С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. Москва: ИНФРА-М, 2001. 148 с.

183. Олійник О. Державна інформаційна політика та інформаційна безпека України: політико-правові аспекти. *Право України*. 2005. №5. С. 108-111.

184. Ольков С.Г. Детерминация преступного поведения, современная политика и отрицательная девиантность в контексте глобализации. *Право и политика*. 2005. №6. С. 107-120.

185. Осипова Е.С. Средства массовой информации в системе предупреждения преступности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва. 2014. 184 с.

186. Осіпов А. ЗМІ і злочинність: Висвітлення журналістами окремих подій URL: www.volynnews.com/blogs/andriy_osipov/zmi_i_zlochinnist_visvitlennya_jurnalistami_okremih_podiy/ (дата звернення 14.03.2017).

187. Офіційний веб-сайт інформаційних військ України. URL <http://i-army.org/> (дата звернення 09.01.2018).

188. Павлишенко Б.М. Групування текстових даних на основі моделі семантичного контексту. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий. Информационные технологии*. 2011. №5/2 (53). С. 39-42.

189. Перепелиця Д.І. Призонізація вмеханізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08. Харків, 2014. 214 с.

190. Переслідування злочинів на ґрунті ненависті. Практичний посібник. URL: <https://www.osce.org/uk/node/167481?download=true> (дата звернення 17.02.2017).

191. План заходів по забезпеченню безпечного користування Інтернетом: Європейський Союз 01.01.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_097 (дата звернення 14.10.2017).

192. Плотников А.А. Влияние средств массовой информации на правонарушения несовершеннолетних: административно-деликтологический аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Хабаровск, 2003. 24 с.

193. Плотнікова В. Прокуратура в умовах нових соціальних медіа. *Особливості взаємодії засобів масової інформації з правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід*: матер. міжнар. круглого столу (23 лист. 2016 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 23-26.

194. Погребняк С.В. Профілактична діяльність при розкритті та розслідуванні злочинів: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

195. Покровська А.В. Протидія злочинам у сфері ІКТ: досвід Великої Британії. *Стратегічні пріоритети*. Київ: НІСД, 2015. №2. С. 135-141.

196. Положення про Департамент комунікації Національної поліції України: Наказ Національної поліції України 04.12.2015 р. №145. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1854459> (дата звернення 14.11.2017).

197. Положення про Департамент комунікації Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1854459> (дата звернення 16.10.2017).

198. Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. №647. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248463345> (дата звернення 24.02.2017).

199. Положення про Міністерство інформаційної політики України. затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. №2. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/2-2015-%D0%BF> (дата звернення 14.12.2017).

200. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. №455. *Офіційний вісник України* від 03.10.2014 2014 р. №77. С. 106. Ст. 2180.

201. Попова В.О., Балежина Е.А. Роль средств массовой информации в формировании стереотипов массового сознания. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. 2015. №2 (22). С. 88-94

202. Постанова КМУ від 14 січня 2015 р. №2 «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України». URL <http://mip.gov.ua/documents/6.html> (дата звернення 14.12.2017).

203. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» щодо удосконалення механізму реформування друкованих засобів масової інформації. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61982&pf35401=426251> (дата звернення 08.01.2018).

204. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии /Под ред. Д.А. Шестакова. СПб., 2003. 353 с.

205. Про вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ із засобами масової інформації: Наказ №88 від 23 березня 2010 р. URL: <http://cedem.org.ua/library/nakaz-mvs-88/> (дата звернення 18.12.2017).

206. Про впорядкування звітної інформації щодо взаємодії судів і засобів масової інформації: Наказ Державної судової адміністрації України №1122 від 22.12.2017 р. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/17ordersmarch/N_1123.pdf (дата звернення 10.01.2018).

207. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. №11. Ст. 50 (з відповідними змінами та доповненнями).

208. Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів: Закон України №540/97-ВР від 23.09.1997. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. №49. Ст. 299.

209. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України №2782-XII від 16.11.1992. *Відомості Верховної Ради України* від 05.01.1993. 1993. №1. Ст. 1.

210. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація за 2017 рік /Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 10.01.2018).

211. Про інформаційні агентства: Закон України від 28 лютого 1995 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. №13. Ст. 83.

212. Про інформацію: Закон України №2657-XII від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України* від 01.12.1992. 1992. №48. Ст. 650.

213. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України №539/97-ВР від 23.09.1997 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/539/97-вр>. (дата звернення: 10.12.2017).

214. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/201> (дата звернення: 10.12.2017).

215. Про телебачення і радіомовлення: Закон України №3759-XII від 21.12.1993 в редакції від 13.10.2017 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. (дата звернення: 10.12.2017).

216. Пропаганда спрямована на розпалювання національної та міжнаціональної ворожнечі: проблеми визначення та протидії. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1756/> (дата звернення: 10.12.2017).

217. Пучков П.В. Социологический анализ геронтологического насилия глазами российских СМИ. *Мониторинг*. 2011. №2 (102). С. 182.

218. Резолюция о террористической преступной деятельности, принятая восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Гавана, 27 августа - 7 сентября 1990 года). Доклад восьмого конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года. С. 198-205.

219. Результати опитування «Сміттєва люстрація». А як ви ставитеся до цього народного самовираження?». URL: <https://ye.ua/polls/8357150> (дата звернення: 15.12.2017).

220. Рекомендації №Rec (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам- членам про надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси (ухвалені 10 липня 2003 року) URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_870 (дата звернення: 10.12.2017).

221. Ретроспективний огляд „пропагандистської моделі» URL: <https://commons.com.ua/uk/retrospektivnij-oglyad-propagandis/> (дата звернення: 10.12.2017).

222. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: учеб. Санкт-Петербург. Питер, 2002. 304 с.
223. Різун В.В., Скотникова Т.В.. Моніторинг у системі методів журналістикознавства: основні засади. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1670> (дата звернення: 23.12.2017).
224. Рогова О.В. Тероризм як вид комунікативних технологій. *Культура народів Причорномор'я*. 2004. №49. Т. 2. С. 70-72.
225. Рыбальская В.Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних. *Виктимология и профилактика правонарушений*. Иркутск, 1979. С. 66-71.
226. Рябыкин Ф.К. Организация применения средств массовой информации в профилактике правонарушений. Учебн. пос. Москва, 1980. 100 с.
227. Сафронов С.О. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. URL: <http://library.ua/m/articles/view/> (дата звернення: 10.12.2017).
228. Семотюк О. Комп'ютерний контент-аналіз: основні завдання, сфери застосування, переваги та недоліки. *Вісник Львівського університету. Серія журналістики*. 2004. Вип. 25. С. 397-401.
229. Сердюк П.П. Относительное измерение преступности: монография. Запорожье: Кругозор, 2016. 1000 с.
230. Скулиш Є.Д., Нежурбіда С.І. Теорії контролю як «соціально процесні» теорії причин злочинності: аналіз вихідних положень. *Часопис Київського університету права*. 2014. №1 С. 274-278.
231. Соснін О.В. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 /Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2005. 36 с.
232. Соснін О.В. Інформаційна безпека як глобальна проблема суспільного розвитку. *Забезпечення національної безпеки України в умовах*

глобальних та регіональних невизначеностей: матер. кругл. столу (м. Київ, 6 берез. 2012 р.). Київ: НАДУ, 2012. С. 59-62.

233. Справа Оксани Макар спровокувала хвилю звільнень у МВС та прокуратурі. URL: http://web.archive.org/web/20120403192231/http://news.dt.ua/SOCIETY/sprava_oksani_makar_sprovokuvala_hvilyu_zvilnen_u_mvs_ta_prokuraturi-99168.html (дата звернення: 22.12.2017).

234. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiolohichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-orientatsii-2> (дата звернення: 22.12.2017).

235. Статистичні дані Державного комітету статистики URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 26.12.2017).

236. Стеценко Ю.В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 18 с.

237. Стрекалов А.Є. Міжнародно-правові стандарти криміналізації діянь. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. №. 26. С. 103-109.

238. Сундиев И.Ю., Смирнов А.А. Медиаресурсы в экстремистской и террористической деятельности: функциональный анализ. URL: www.crime.vl.ru/media/mediaterror.docx (дата звернення: 22.12.2017).

239. Тарасова Н.С. Маніпулятивний потенціал візуальних образів у ЗМІ. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18. Вип. 3 (19). С. 123-129.

240. Терещук В.І. Інтернет як інформаційний чинник гуманітарної безпеки українського суспільства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 37. Ч. І. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2002. С. 75-78.

241. Терещук О.М. Взаємодія органів внутрішніх справ із засобами масової інформації. *Європейські перспективи*. 2014. №9. С. 38-45.

242. Тимошенко Е.А., Епанчинцева Г.А. Феноменология понятия прайминг, модели прайминга. *Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры*: матер. Всерос. науч.-метод. конф. (с междунар. участием) (4-6 февр. 2015 г., Оренбург). Оренбург. 2015. С. 2083-2087.

243. Тільки 5% кримінальних правопорушень проти журналістів дійшли до суду. URL: http://zib.com.ua/ua/127458-tilki_5_kriminalnih_praporushen_proti_zhurnalistiv_diyshli.html (дата звернення: 24.12.2017).

244. Токарев А.А. Роль средств массовой информации в предупреждении преступности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2012. 31 с.

245. Токарев А.А. Роль средств массовой информации в предупреждении преступности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2012. 194 с.

246. Томин В.Т., Горшенков Г.Н. Использование средств массовой информации в профилактике преступлений. М., 1981. 56 с.

247. Томин В.Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью: учебное пособие. Горький, 1976. 96 с.

248. Томіленко Д. Формування позитивного іміджу прокурора. *Особливості взаємодії засобів масової інформації з правоохоронними органами: міжнародний та національний досвід*: матер. міжнар. круглого столу (23 лист. 2016 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 30-31.

249. Тонка межа: вбивство студентки у Німеччині, суперечка про біженців та роль ЗМІ Газета «Deutsche Welle». URL: <http://www.dw.com/uk/тонка-межа-вбивство-студентки-у-німеччині-суперечка-про-біженців-та-роль-змі/a-36648519> (дата звернення: 22.11.2017).

250. Трагедия в Николаеве. Очередное дело мажоров потрясло Украину URL <http://news.liga.net/articles/society/625349->

tragediya_v_nikolaeva_ocherednoe_delo_mazhorov_potryaslo_ukrainu.htm (дата звернення: 28.11.2017).

251. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы): монография /В.А. Туляков. – Одесса: Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.

252. Туляков В.О. СОР V/S РОР: Парадигмальна характеристика поліцейської профілактики правопорушень. *Одеські юридичні читання*: матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 238-240.

253. Туронок С.Г. Информационно-коммуникативная революция и новый спектр военно-политических конфликтов. *Полис*. 2003. №1. С. 24-38.

254. Турчинова М.А. Социально-психологические стереотипы восприятия информации при воздействии телевизионных СМИ на аудиторию (на примере телевизионной рекламы): автореф. дис. канд. психол. наук. 19.00.05. Москва. 2007. 20 с.

255. Українські ЗМІ продовжують транслювати стереотипи про переселенців – експерти. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajinski_zmi_prodovzhujut_transljuvati_stereotipi_pro_pereselenciv_jeksperti (дата звернення: 21.12.2017).

256. Фатеева И.А. Медиаобразование: теоретические основы и опыт реализации: монография. Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2007. 270 с.

257. Фацевич О. Збільшення кількості звернень громадян до поліції є свідченням зростання довіри. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/248317184> (дата звернення: 26.12.2017).

258. Федоров А.В. Медиаобразование: история, теория и методика. Ростов: ЦВВР, 2001. 708 с.

259. Федоров А.В. Права ребенка и проблема насилия на российском экране. Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. 418 с.

260. Федчун Н.О. Можливості впливу на злочинність через взаємодію ЗМІ та поліції. *Одеські юридичні читання*: матер. всеукр. наук.-практ. конфер.

(м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 267-270.

261. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. Санкт-Петербург: Ювента, 1999. 318 с.

262. Филатова О.А. Виктимологические практические аспекты психологии и педагогики: коллективная моногр. /под ред. И.В. Андудян. Уфа: Аэтерна, 2017. С. 141-157.

263. Хроніка врадіївського повстання. URL http://ipress.ua/articles/hronika_vradiivskogo_povstannya_22639.html (дата звернення: 11.11.2017).

264. Цехан Д.М. Правове регулювання мережі Інтернет як передумова її декриміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 668-676.

265. Цитряк В.Я. Інфраструктура підкупу у сфері публічної службової діяльності. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 636-638.

266. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №3. С. 174-172.

267. Чабанянц М.Б. Криминологические аспекты влияния жестокости и насилия в средствах массовой коммуникации на агрессивное поведение несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08: Ставрополь, 2002 160 с.

268. Чи було табу? Як в Німеччині обговорюють злочинність серед біженців URL: <http://www.dw.com/uk/чи-було-табу-як-в-німеччині-обговорюють-злочинність-серед-біженців/a-36809420> (дата звернення: 22.12.2017).

269. Чи критично громадяни ставляться до медіа? Соцдослідження. URL:

http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/chi_kritichno_gromadyani_stavlyatsya_do_media_sotsdoslidzhennya/ (дата звернення: 25.12.2017).

270. Чумак Ю. Аналіз міліцейської практики стосовно ромського населення URL: <http://umdppl.info/news/analiz-militsejskoji-praktyky-stosov/> (дата звернення: 23.12.2017).

271. Шакур В.І. Урбанізація і злочинність: моногр. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1996. 256 с.

272. Шестак В.С. Засоби масової інформації та їх роль у суспільстві й державі: питання адміністративно-правового забезпечення. *Право і безпека*. 2010. №5 (37). С. 146-151.

273. Шипунова Т.В. Проблема синтеза теорий девиантности. *Социологические исследования*. 2004. №. 12. С. 103-112.

274. Шиукашвили И. Пропаганда в гражданской войне (на примере локального конфликта в Руанде, 1994 год). *Propaganda in the World and Local Conflicts*. URL: http://ejournal47.com/journals_n/1472675470.pdf (дата звернення: 13.11.2017).

275. Шнайдер Г. Преступность и средства массовой информации. *Советское государство и право*. 1990. №7. С. 118-122.

276. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 38 с.

277. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: моногр. Дніпро: Біла К. О., 2016. – 510 с.

278. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2004. 16 с.

279. Яковлев И.П. Основы теории коммуникаций: учебное пособие. Санкт-Петербург, 2001. 230 с.

280. Ярох А.І. Інформаційний простір та засоби масової інформації: концептуальна модель. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Соціальні комунікації*. 2011. №968. Вип. 3. С. 30-34.

281. Ярош Г.М. Печать как средство массового воспитания в целях предупреждения правонарушений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1976. 24 с.

282. Ясавеев И.Г. Конструирование социальных проблем средствами массовой коммуникации. Казань. 2006. 316 с.

283. Aiken M. The Cyber Effect: A Pioneering Cyberpsychologist Explains How Human Behavior Changes Online. Spiegel & Grau, 2016. 432 p.

284. Anderson, C.A., Berkowitz, L., Donnerstein, E. et al. The Influence of Media Violence on Youth. *Psychological Science in the Public Interest*. 2003. №4(3). P. 81-110.

285. Cohen S. *Folk Devils & Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*. Oxford: Basil Blackwell, 1990. 327 p.

286. Fishman M. Crime waves as ideology. *Social problems*. Vol.25. 1978. P.531-543.

287. Goode E. Ben-Yehuda N. *Moral Panics. The Social Construction of Deviance*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009. 280 p.

288. Herman E.S., Chomsky N. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. Pantheon Books, 1988 412 p. URL: <https://focalizalaatencion.files.wordpress.com/2012/08/herman-chomsky-2002-manufacturingconsent.pdf> (дата звернення 21.09.2017).

289. Jenkins P. *Intimate enemies: moral panics in contemporary Great Britain*. Routledge, 1992. 262 p.

290. Lasswell H.D. The structure and function of communication in society', in Bryson L. (ed.) *The Communication of Ideas*, New York: Harper and Brothers,

1948. URL: <http://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf> (дата звернення 22.11.2017).

291. Legacy website of the International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: <http://unictr.unmict.org/> (дата звернення 22.11.2017).

292. Power J.G., Murphy S.T., Coover G. Priming prejudice: How stereotypes and counter-stereotypes influence attribution of responsibility and credibility among ingroups and outgroups. *Human Communication Research*. 1996. 23 (1). P. 36-58.

293. Roshier B. The selection of crime news by the press. In: Cohen S., Young J. The manufacture of news. Beverly Hills, 1981. P. 40-51.

294. Smith, S.J. Crime in the news. *British journal of criminology*. Vol. 24 (3). 1984. №3. P. 289-295.

295. The Community Relations Service and the Matthew Shepard and James Byrd, Jr. Hate Crimes Prevention Act. URL: <https://www.justice.gov/sites/default/files/crs/legacy/2010/08/26/hate-crimes-prevention-act.pdf> (дата звернення 22.11.2016).

296. United Nations Office On Drugs and Crime (UNODC). URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/crime-and-criminal-justice.html> (дата звернення 14.11.2017).

297. Yanagizawa-Drott D. Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide. *The Quarterly Journal of Economics*. 2014. Vol. 129. Iss. 4. P. 1947-1994.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Публікації здобувача за темою дисертації

1. Мокряк М.О. Взаимодействие сети Интернет и преступности: криминологический аспект. *Legea si Viata*. 2017. №1. С. 112-115.
2. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. №6. Ч. 2. С. 150-154.
3. Мокряк М.О. До проблеми феноменологічної характеристики засобів масової інформації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №11. С. 102-107.
4. Мокряк М.О. Негативний та профілактичний вплив засобів масової інформації на злочинність неповнолітніх. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 6. С. 214-218.
5. Мокряк М.О. Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 286-292.
6. Мокряк М.О. Превентивна функціональність ЗМІ як теоретична конструкція та практична діяльність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. №30. С. 69-75.
7. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. №6. С. 140-144.
8. Мокряк М.О. Теорії негативного впливу засобів масової інформації. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2017 р. м. Одеса). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 334-336.

9. Мокряк М.О. Деякі аспекти впливу засобів масової інформації на формування кримінальної субкультури. *Верховенство права очима правників-початківців*: матер. Всеукр. наук. конфер. студентів та аспірантів (18 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 212-214.

10. Мокряк М.О. Можливості засобів масової інформації у попередженні злочинності. *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (10-11 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 160-162.

11. Мокряк М.О. Взаємодія засобів масової інформації та правоохоронних органів. *Community policing – нова парадигма діяльності поліції*: матер. роботи круглого столу (до 20-річчя кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»: у зб.: *Одеські юридичні читання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (23 лист. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 280-283.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» та доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (19 травня 2017 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Верховенство права очима правників-початківців» (18 листопада 2017 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (10-11 листопада 2017 р., м. Одеса); засіданні Круглого столу «Community policing – нова парадигма діяльності поліції»: до 20-річчя кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» (23 листопада 2017 р., м. Одеса).

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ**«ЗАТВЕРДЖУЮ»**

Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

проф. В.В. Завальнюк

« 8 » грудня 2017 р.

АКТ

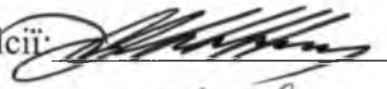
впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» Д'ячкової Марії Олегівни на тему «Засоби масової інформації як кримінологічний феномен» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

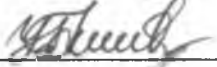
Комісія у складі: голови комісії проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: віце-президента, проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., професора Г.О. Ульянової, завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» д.ю.н., професора В.Н. Дрьоміна, начальника навчально-методичного відділу

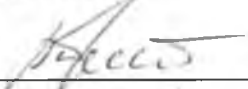
Національного університету «Одеська юридична академія», доцента А.М. Ізовіти, склала цей акт про те, що аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» Д'ячкова М.О. брала участь у розробці навчально-методичної документації з курсу «Кримінологія» (теми «Детермінація злочинності» та «Механізм індивідуальної злочинної поведінки», «Концепції протидії злочинності») та спецкурсу «Запобігання злочинності неповнолітніх», зокрема: навчальної робочої програми, планів практичних занять з рекомендованою літературою, тематики рефератів та запитань для самостійної роботи. Зазначені матеріали успішно використовуються в навчальному процесі кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НУ «ОЮА».

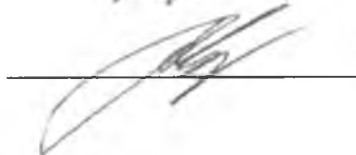
Результати дисертаційного дослідження Д'ячкової М.О. та основні положення наукових публікацій (Мокряк М.О. Взаимодействие сети Интернет и преступности: криминологический аспект /М.О. Мокряк // *Leges et Vita*. – 2017. - №1. – С. 112-115; Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність /М.О. Мокряк // *Право і суспільство*. – 2016. - №6. ч. 2. – С. 150-154; Мокряк М.О. До проблеми феноменологічної характеристики засобів масової інформації /М.О. Мокряк // *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. – 2017. - №11. – С. 102-107; Мокряк М.О. Негативний та профілактичний вплив засобів масової інформації на злочинність неповнолітніх /М.О. Мокряк // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2016. – Vol. 3, Iss. 6. – С. 214-218; Мокряк М.О. Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності /М.О. Мокряк // *Актуальні проблеми політики*. – 2016. – Вип. 58. – С. 286-292; Мокряк М.О. Превентивна функціональність ЗМІ як теоретична конструкція та практична діяльність // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. - №30. – С. 69-75; Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. Прикарпатський юридичний вісник. - 2017. - №6. – С. 140-144;

Мокряк М.О. Деякі аспекти методології кримінологічного дослідження ЗМІ //Науковий вісник публічного та приватного права. – 2017. - №6. – С. 112-115) використані також співробітниками кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НУ «ОЮА» при підготовці і викладанні лекцій з курсів та спецкурсів «Кримінологія», «Запобігання злочинності неповнолітніх», «Запобігання рецидивній злочинності».

Голова комісії: М.Р. Аракелян

Члени комісії: Г.О. Ульянова

 В.М. Дрьомін

 А.М. Ізовіта